

Damir Agičić

HRVATSKA KLIO

O historiografiji i historičarima

srednja europa

Damir Agičić

Hrvatska Klio

O historiografiji i historičarima

Za izdavača

prof. dr. sc. Damir Agičić

© Autorska prava: autor i Srednja Europa, d.o.o., 2015.

Grafička priprema

Banian ITC, Zagreb

ISBN 978-953-7963-23-1

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 000898846.

Zahvaljujemo Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na dopuštenju da se reproduciraju ilustracije iz njihovih fondova.

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u veljači 2015. godine.

Damir Agičić

HRVATSKA KLIO

O historiografiji i historičarima

srednja europa

Zagreb 2015.

Sadržaj

Predgovor	V
Klub studenata povijesti Sveučilišta u Zagrebu (1925-41)	1
Kongresi jugoslavenskih povjesničara – mjesto suradnje ili polje sukoba	21
Hrvatska historiografija 1990-2010: struktura i glavni smjerovi razvoja	39
(Re)konstrukcija suvremene hrvatske/jugoslavenske povijesti u pregledima/sintezama nakon 1991. godine	51
Prilog poznavanju rane djelatnosti Jaroslava Šidaka. Pisma profesoru Ferdi Šišiću	61
Matasovićovo viđenje uloge sveučilišta i studenata u javnom životu	75

Moji profesori

Mira Kolar – profesorica Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1988-2003.	87
Marijan Maticka [U povodu 65. rođendana]	97
Ivan Očak (1920-1994)	99
Josip Adamček (1933-1995)	100
Igor Karaman (1927-1995)	102
Ljubiša Doklešić (1929-2005)	104
Ivan Kampuš (1924-2010)	106
Rene Lovrenčić (1928-2012)	110
Mirjana Gross (1922-2012)	113
In memoriam Ljubo Boban (1933-1994) – dvadeset godina kasnije	119

O knjigama

Andrea Feldman, <i>Povijesno gledamo. Razgovori s povjesničarima</i>	127
Bibó-Huszár-Szücs, <i>Regije evropske povijesti</i>	130
<i>Povijest Hrvata; Druga knjiga; Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata</i> . Glavni urednici: Mirko Valentić i Lovorka Čoralić	134
Sima M. Ćirković, <i>Srbi među europskim narodima</i>	138
Povijest svakodnevica – Povijesno društvo Otium, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, Zagreb	144
Andrea Feldman, <i>Imbro Ignjatijević Tkalac. Europsko iskustvo hrvatskog liberala (1824-1912)</i>	147
Antoni Cetnarowicz, <i>Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860-1907</i>	151

Intervjui

Razotkrivanje načertanijske mreže (<i>Vijenac</i> , 11.I.1996)	159
Hrvatska historiografija opsjednuta je sindromom žrtve (<i>Novi list</i> 2.XI.2002)	165
Kliofest 2014. (web portal <i>Moderna vremena Info</i> svibanj 2014)	171
Duhovi iz boce (<i>Vijenac</i> , 14. XII. 1995)	177

Kazalo osobnih imena	185
Bibliografija	187

Predgovor

Tijekom dvadesetpetogodišnje karijere povjesničara objavio sam velik broj prikaza knjiga i časopisa, In memoriama, kao i nekoliko tekstova o povijesti odnosno trenutnom stanju hrvatske historiografije ili pak priloga poznavanju nekih aspekata života i djelatnosti istaknutih povjesničara. Potonje su uglavnom tekstovi napisani za znanstvene skupove od kojih su neki bili održani izvan Hrvatske. Povremeno sam davao i intervjue novinama i portalima za kulturu, a nekoliko sam intervjuja s drugima i sam napravio.

Svoj sam prvi prikaz napisao na drugoj godini studija, tamo negdje 1984. – jedan je ambiciozni asistent uzeo sa sobom grupu studenata koji su pokazali interes da napišu nešto više od običnog seminarskog rada. Odveo nas je u baraku iza fakulteta gdje se tada nalazio Institut za hrvatsku povijest (kasnije je promijenio ime u Zavod za hrvatsku povijest i „utopio” se u Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta) i upoznao s dr. Josipom Lučićem, glavnim urednikom institutskog časopisa *Radovi*. Svatko je dobio po jedan primjerak nekog časopisa, zbornika ili knjige koju je trebao prikazati. Mene je, valjda po lokalpatriotskom ključu, dopao *Zbornik Centra za povijesna istraživanja Slavonije i Baranje*, časopis slavonskobrodskeg instituta za povijest radničkog pokreta. Potom sam u tom *Zborniku* prikazao neke brojeve *Radova Instituta za hrvatsku povijest*, a onda sam potkraj studija ili već kao magistrand započeo i suradnju u *Historijskom zborniku* te *Časopisu za suvremenu povijest*. Rado sam uzimao knjige i časopise za prikazivanje, bila je to odlična vježba za pisanje. Na prijelazu iz osamdesetih u devedesete povremeno sam surađivao u *Vjesniku*, *Oku* i na televiziji, gdje sam prikazao desetak, petnaestak knjiga, a polovicom devedesetih aktivno sam surađivao u *Vijencu*.

U ovoj knjizi objavljujem šest odnosno sedam tekstova o historiografiji i hrvatskim povjesničarima – o Klubu studenata povijesti, koji je na Sveučilištu u Zagrebu djelovao u međuraću, o kongresima jugoslavenskih povjesničara nakon Drugoga svjetskog rata, o strukturi i glavnim smjerovima razvoja hrvatske historiografije nakon 1990, o pitanjima suvremene hrvatske odnosno jugoslavenske povijesti u novijim pregledima hrvatske povijesti, kao i o nekim aspektima života i djelatnosti dvojice povjesničara u međuraću – Jaroslava Šidaka i Josipa Matasovića, te o profesorici Miri Kolar. Tu je i osam nekrologa koje sam svojedobno bio objavio u čast svojim preminulim profesorima, dragim ljudima s kojima sam kroz dulji ili sasvim kratak

period bio povezan i surađivao, a neke od njih i posjećivao. Odabrao sam i sedam prikaza knjiga odnosno časopisa, za koje smatram da nose određene poruke i pružaju uvid u stanje historiografije i tema kojima se hrvatski i strani povjesničari bave. Na kraju su tri intervjua koja sam dao u različitim prigodama – prvi nakon objavljivanja moje knjige *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, drugi u vrijeme kad sam se intenzivno bavio udžbenicima i nastavom povijesti i treći sasvim nedavni, povodom održavanja prvoga Festivala povijesti *Kliofest*, koji sam s nekoliko suradnika osmislio i organizirao u proljeće prošle godine. Napokon, na samome je kraju i moj intervju koji sam prije dvadesetak godina vodio s kolegom Janom Pelikánom, u to doba asistentom Karlova sveučilišta u Pragu.

Dio ovih tekstova nastao je u sklopu projekta „Hrvatska historiografija i nastava povijesti (19-21. stoljeće)“, koji vodim od 2007. godine i u sklopu kojega je nastalo nekoliko doktorata o povijesti hrvatske historiografije u drugoj polovici 20. stoljeća. Zahvaljujem svima s kojima sam surađivao objavljujući tekstove što su u ovoj knjizi podastri čitateljima – uredništvima zbornika i časopisa, kao i novina, te osobito Nini Ožegović, Nevenu Šantiću i Nenadu Bartolčiću, koji su me bili intervjuirali, te Branku Matanu, koji me učio uredničkim vještinama. Zahvaljujem i svim brojnim arhivskim djelatnicima i knjižničarima s kojima sam se često susretao na njihovim (i mojim!) radnim mjestima – u arhivima i knjižnicama.

Klub studenata povijesti Sveučilišta u Zagrebu (1925-41)*

Na Sveučilištu u Zagrebu postojala su u razdoblju između dva svjetska rata tri osnovne grupe studentskih organizacija: stručna udruženja, kulturna i sportska društva, te potporna društva. Na Filozofskom fakultetu djelovalo je nekoliko studentskih stručnih društava: klubovi studenata filozofije, slavistike, germanistike, klasične filologije, matematike i fizike i dr. Od ljetnog semestra školske godine 1924/25. na tom fakultetu djelovao je i Klub slušača historije.

Osnivačka skupština Kluba studenata povijesti održana je 29. ožujka 1925. godine. Jedna od glavnih ideja koja je rukovodila osnivače ovoga društva bila je da se pomogne studentima da „postanu što spremniji radnici na ogromnom polju istorijske nauke”.¹ Budući da je odaziv studenata za učlanjanje u Klub bio slab, jedan od najvažnijih zadataka Upravnog odbora, na čelo kojeg je izabran Nikša Lalić, trebao je biti da privuče što veći broj kolega. U prvoj godini djelovanja klub je okupio 45 članova.

Na osnivačkoj skupštini raspravljeno je o nazivu društva, pravilniku, članarini i organizacijskim pitanjima. Između dva prijedloga za naziv: Klub slušača historije i Klub historičara, izabran je prvi. Za njega se zalagao i profesor Milan Prelog, koji je prisustvovao skupštini. Time je, naime, Klub mogao djelovati u okviru Sveučilišta i

* U Arhivu Hrvatske čuvaju se, u posebnom fondu “Klub studenata historije 1925/41”, zapisnik i spisi Kluba studenata povijesti Sveučilišta u Zagrebu. Zapisnik je bilježnica formata A-4, zelenog ovitka, numerirana od 1 do 305. Neke stranice ostale su neispisane, na nekim piše da nedostaje određeni zapisnik s neke sjednice, dok na nekim ne piše ništa. Uglavnom svi zapisnici potpisani su od strane predsjednika i tajnika Kluba i pečatirani. Korištena su dva pečata. Jedan je ovalni s natpisom „Klub slušača historije sveučilišta S. H. S. u Zagrebu”, a drugi je u obliku polukruga na kojem piše „Klub studenata historije Zagreb”. Među spisima sačuvalo se više dopisa drugih studentskih stručnih klubova o izborima njihovih uprava i o nekim akcijama, te brojni računi, priznanice i razne potvrde o primitku skripti. Zapisnik i spisi dospjeli su u Arhiv Hrvatske kao poklon Seida Traljića, posljednjeg tajnika Kluba, 17. travnja 1946. godine.

1 Arhiv Hrvatske, Klub studenata historije 1925/41, 640 a), Zapisnik Kluba slušača historije na Sveučilištu S. H. S. u Zagrebu (dalje: Zapisnik), str. 1.

Na drugoj godišnjoj skupštini, 22. studenog 1925, u izvještaju o radu u prvoj godini djelovanja Kluba konstatirano je, između ostaloga, i slijedeće: „Ideali se stvaraju, ako ih većina između sebe svesrdno podeli. I ovdje je to potrebno. Više rada i više individualne inicijative. Naš životni poziv kako je lep, visok i zamašan, da je vredno, da mu se sav čovek posveti. S verom u istinu, u rad, borba radi života, razmašila se i u njivi naše snage. Organizam je zato tu, da se utroši.” (Zapisnik, 13)

uživati u pogodnostima koje to nosi, a članovima Kluba mogli su biti i studenti drugih studijskih grupa, pa čak i drugih fakulteta.

Klub slušača historije, odnosno Klub studenata historije, djelovao je – više ili manje aktivno – sve do 1941. godine. U njegovu razvoju mogu se pratiti dvije etape. U prvoj, do školske godine 1933/34, prevlast u rukovodstvu Kluba imali su lijevo orijentirani studenti i jugoslavenski nacionalisti. U studenome 1933. godine na izborima za klupsku upravu potpuno je pobijedila grupa hrvatskih nacionalista i oni su zadržali prevlast u Klubu sve do prestanka njegova djelovanja 1941.²

Osnovna djelatnost Kluba u čitavom razdoblju bila je organiziranje stručnih i znanstvenih predavanja, izdavanje skripti za polaganje ispita, organiziranje ekskurzija i izleta, priređivanje zabavnih večeri („brucošijada” i dr.), briga o studentskom standardu i problemima vezanim uz sistem studiranja, a pokušalo se i s izdavačkom djelatnošću.

Početak rada Kluba bio je vezan uz izbor znanstvenog protektora. Već na prvoj sjednici Upravnog odbora, 1. travnja 1925, prihvaćeno je da se za protektora izabere Ferdo Šišić i da mu se tim povodom izda diploma. Neki su predlagali da profesor održi predavanje o Jelačiću, ali je većina članova odbora bila protiv te teme, smatrajući je nezgodnom za nastupno predavanje. Možda u tome treba tražiti razlog da Šišić nije odmah održao nastupno predavanje, nego tek u jesen, nakon što je Klub već bio priredio tri predavanja. Prvo predavanje, o ruskom nihilizmu, održao je u svibnju 1925. predsjednik Kluba Nikša Lalić. O bugarskom caru Ferdinandu govorio je zatim Ivan Esih, a predavanje o najnovijoj ruskoj revoluciji održao je Aleksij Jelačić.

U studenom 1925. bilo je dogovoreno da se znanstvena predavanja održavaju svaka dva tjedna, nedjeljom prije podne. Među zapisnicima Kluba sačuvana su samo četiri o predavanjima održanim tijekom školske 1925/26. godine: F. Šišić, „O rakovičkoj buni u oktobru 1871” (29.XI.1925), S. Deželić, „O Malthusovoj teoriji populacije” (7.XII.1925), N. Lalić, „Zapadnjaštvo i Hercenova uloga u njemu” (1.II.1926) i J. Kolaković, „O Seljačkoj buni u Hrvatskoj g. 1573” (14.II.1926). Najveći interes izazvalo je Šišićevo predavanje, koje je održano u povodu stote obljetnice

2 U prvo vrijeme, do studenoga 1933, u rukovodstvu Kluba nalazili su se, između ostalih: Nikša Lalić, Juraj Kolaković, Rudolf Petrović, Nikola Peršić, Stjepan Antoljak, Držislav Švob, Bogdan Rajkovac, Avram Pinto, Grga Gamulin i drugi. Podršku radu Kluba davali su profesori Ferdo Šišić, Milan Prelog i Grga Novak. Djelatnost Kluba bila je početkom tridesetih godina hvaljena u lijevo orijentiranom studentskom listu *Student*.

U drugoj etapi djelatnosti Kluba, nakon 1933, u rukovodstvu su bili Josip Zanki, Tijas Mortigijja, Petar Šimunić, Ilija Šimunić, Zlatko Tanodi, Ciprijan Botić i drugi. Klub je i dalje zadržao protektora u osobi profesora Šišića, ali sa znatno smanjenim profesorovim angažmanom u davanju podrške djelatnosti Kluba. O radu Kluba pohvalno je pisao list nacionalistički orijentiranih studenata *Alma mater*, dok je *Novi student*, list koji je nastavljao tradiciju *Studenta*, donio nekoliko napisa u kojima je napadnuto rukovodstvo Kluba studenata povijesti i osporeno mu pravo da jedino ono predstavlja interese studenata povijesti.

rođenja Eugena Kvaternika. Na predavanje su bili pozvani predstavnici vlasti, vojske i različitih društava, te profesori i kolege studenti.

Odmah nakon Šišićeva predavanja predloženo je da se ono tiska kao knjiga. Profesor se odrekao honorara, a kako je interes za njegovo predavanje bio velik, moglo se pretpostaviti da će isto takav biti i za knjigu. Realizaciji ove ideje brzo se pristupilo i 1926. pojavila se knjižica pod naslovom *Kvaternik (Rakovička buna)* kao prva knjiga Biblioteke Historijskog kluba Sveučilišta SHS u Zagrebu. Klub je organizirao raspšavanje brošure, što je bila česta tema na dnevnom redu sjednica rukovodstva Kluba u slijedećim godinama. Prodaja Šišićeve knjižice bila je organizirana u Beogradu, Sarajevu i nekim drugim mjestima preko studenata i knjižara.

Klub je planirao tiskati još dvije knjige: *Dekabrističku revoluciju* Milana Preloga i članak Grge Novaka iz *Jadranske straže*. Međutim, uslijed promjene političke situacije i umirovljenja Preloga i Novaka početkom 1926. godine, od toga se odustalo. Tek je u svibnju 1932. bilo aktualizirano izdavanje Novakovih članaka. Poticaj tome dao je tadašnji predsjednik Kluba Stjepan Antoljak,³ predlažući da se tiskaju Novakovi tekstovi o banu Pavlu Bribirskom. Knjižica *Pavao Bribirski* izašla je 1932. u Splitu, bez oznake izdavača. Klub studenata povijesti počeo je u jesen iste godine prodaju knjige. Novi članovi bili su dužni kupiti jedan primjerak knjige umjesto upisnine.

Nakon što je Stjepan Radić kao ministar prosvjete 14. siječnja 1926. umirovio devet zagrebačkih sveučilišnih nastavnika, među njima Milana Preloga i Grgu Novaka, rukovodstvo Kluba studenata povijesti održalo je 20. siječnja sastanak na kojem je raspravljano o tom činu. U diskusiji je naglašeno da su studenti povijesti ostali bez nastavnika i da stoga trebaju javno protestirati. Usvojen je prijedlog da se u javnost istupi s jednim proglasom.⁴

Odlaskom Milana Preloga i Grge Novaka Klub studenata povijesti ostao je bez podrške koju je uživao od strane dvojice profesora. Izgleda da je to bio jedan od razloga zbog kojih se smanjila aktivnost rukovodstva. Na sjednici Upravnog odbora 1. ožujka 1926. predsjednik Lalić žalio se na neaktivnost članova, te je prijetio sazivanjem izvanredne skupštine i likvidacijom Kluba. Suprostavili su mu se neki članovi, opravdavajući neaktivnost zimskim školskim praznicima, odnosno time što je zbog čestih sjednica i slabih rezultata opao interes za Klub. Kada je na jednoj od slijedećih sjednica čitan ovaj zapisnik, tj. dio o Lalićevu prijedlogu da se rasformira Klub,

3 Sa Stjepanom Antoljakom razgovarao sam 13. travnja 1992. o djelatnosti Kluba studenata povijesti u vremenu kada je on bio član i predsjednik Kluba. Profesor Antoljak objasnio mi je neke nejasnoće i prikazao atmosferu u kojoj su on i njegovi kolege djelovali, te mu ovom prilikom zahvaljujem na susretljivosti.

4 Tekst rezolucije koja je trebala biti objavljena u dnevnom tisku nalazi se u prilogu članka. Inače, na dan kada su studenti povijesti raspravljali o aktivnostima povodom umirovljenja svojih profesora, nekoliko zagrebačkih studenata samostalnih demokrata organiziralo je štrajk. Pridružili su im se i neki profesori, ali štrajk nije uspio. (Štrajk na sveučilištu, *Obzor*, 21.I.1926)

odbornik Avram Pinto predložio je da se to briše iz zapisnika, na što je reagirao tajnik Juraj Kolaković, ističući da se ništa ne smije brisati i da zapisnici moraju biti što vjernija slika rada, te da se eventualni ispravak može unijeti u slijedeći zapisnik.

Unatoč sukobima u rukovodstvu, pa čak i pokušajima politizacije Kluba u proljeće 1926, Klub studenata povijesti nije se raspao. Njegova aktivnost do kraja 1927. godine uglavnom nije prelazila ono što bi se moglo nazvati kulturno-zabavnom djelatnošću, tj. organiziranje zabavnih večeri, ekskurzija i izleta, te znanstvenih predavanja. Iz tog okvira izašlo se kad je na sjednici Upravnog odbora 6. studenog 1927. predloženo da se osnuje „Savez historičara“, koji bi, nakon što ojača, „mogao utjecati na odluke vlade, glede popunjenja praznih mjesta na srednjim školama, koje su danas većim dijelom popunjene nequalifikovanim ljudima”.⁵ Zadužena su dvojica članova Kluba da porade na sastavljanju programa djelatnosti na osnivanju Saveza historičara, ali ostalo se samo na ideji.

O aktivnostima Kluba u ovoj školskoj godini svjedoči i pokušaj, također neuspjao, izdavanja stručnog lista za historiju u kojem bi, prema prijedlozima nekih članova, surađivali ne samo zagrebački, nego i studenti iz historijskog kluba Univerziteta u Beogradu, te studenti iz Ljubljane i Skopja. List bi bio namjenjen za popularizaciju historijske znanosti.

U siječnju 1928. u Klubu se raspravljalo o novoj uredbi o polaganju diplomskih ispita na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dvojica članova rukovodstva trebali su sastaviti prijedlog koji bi bio razmotren u Klubu i poslan dekanu. Pored njihova prijedloga, u ostavštini Kluba sačuvala su se još dva dokumenta koji se tiču uredbe o polaganju ispita.⁶ Međutim, prijedlozi koje su podnijeli studenti povijesti nisu bili u potpunosti uvaženi. U travnju 1928. donijeta je Uredba Filozofskog fakulteta Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu kojom su, između ostalog, bili regulirani uvjeti polaganja diplomskih ispita na toj visokoškolskoj ustanovi.

Izgleda da je ovih nekoliko neuspjeha demotiviralo članove, te je Klub u proljeće 1928. doživio svoju najveću krizu u dotadašnjem postojanju. Zbog neaktivnosti članstva i nepodržavanja rada Upravnog odbora održana je 25. ožujka 1928. izvanredna skupština na kojoj je Juraj Kolaković podnio kolektivnu ostavku rukovodstva. Na skupštini je potpredsjednik Rudolf Petrović naglasio da „nije odbor kriv za ovakvo

5 Zapisnik, 124.

6 Prijedlog upućen dekanu otipkan je pisaćim strojem na četiri stranice s dvostrukim poredom, naslovljen je „Gospodinu dekanu Filozofskog fakulteta Univerziteta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu” i nije potpisan niti datiran. U gornjem desnom uglu četvrte stranice rukom je dopisano 17.1.28, br. II.

Drugi dokument sastoji se od dvije stranice pisane rukom. Naslovljen je „P. n. Klubu Studenata Historije u Zagrebu” i datiran 18.1.1928. Autor ovog dopisa bio je student Franko Petrić.

Treći dokument uputila je grupa studenata „Odboru kluba Studenata Historije u Zagrebu” 18.1.1928. Pisan je rukom, na jednoj stranici.

Sva tri dokumenta nalaze se u prilogu članka.

žalosno stanje stvoreno neradom u društvu, no članovi koji absolutno ne štiju one koji se nalaze na vrhovima *društvene uprave*”.⁷ Došlo je do polemike u kojoj su neki članovi kritizirali odbornike kao glavne krivce za nered. Smatrajući da je potrebno izvršiti čistku u Klubu i izbaciti neaktivne članove, blagajnik Držislav Švob predložio je uvjete redovnog članstva u Klubu: „Redovnim članovima kluba Studenata Historije Sveučilišta S. H. S. u Zagrebu nemože da bude onaj tko nije svojim radom pokazao da zaslužuje da mu bude članom. – To jest, tek onaj tko već studira jedan mjesec historiju, može se uzeti za redovnog člana, ako odbor dođe do uverenja, da je isti voljan da potpomaže *interese kluba*. – Ovakav privremeno primljeni član, sve do tle dogod ne bude po odboru proglašen redovnim članom, nema aktivno ni pasivno *pravo glasa*.”⁸ Ovaj je prijedlog izazvao još veću polemiku i svađu, tako da su neki članovi napustili sjednicu. Na kraju je prihvaćena slijedeća odluka: „Kao redovan član Kluba je svatko tko je bio vanredni član jedan semestar a pri tome je časništvo odbora konstatovalo, da je u svakom pogledu *radio*.”⁹ Starom Upravnom odboru produžen je mandat do kraja školske godine, uz nekoliko kadrovskih izmjena.

Godine 1928/29. najviše pažnje bilo je posvećeno aktivnostima članova Kluba oko organiziranja proslave 60-godišnjice živote Ferde Šišića. Njihov glavni zadatak bio je da skupe što više pretplatnika na Šišićev zbornik.¹⁰

Nesuglasice i svađe u Klubu nastavile su se te i slijedeće školske godine. Na šestoj godišnjoj skupštini, 29. studenog 1929, Rudolf Petrović ponudio je vrlo negativan izvještaj o radu prethodnog rukovodstva Kluba na čelu sa Stjepanom Mimicom i Bogdanom Rajkovcem. Istaknuo je da je u njihovu radu bilo i „podmuklosti”, ali nije pobliže objasnio u čemu su se one sastojale. Na ovoj godišnjoj skupštini izabran je novi odbor na čelu s Petrovićem. Međutim, već na prvoj sjednici tog odbora promijenjene su potpredsjednica i blagajnica Kluba, a ubrzo zatim istupilo je 19 članova iz kluba. Zbog toga su Petrović i Peršić namjeravali otići kod profesora Šišića, pa ako se on nepovoljno izrazi o odboru, cijeli odbor trebao je podnijeti ostavku. Profesor se suglasio s odborom, te je ovaj nastavio raditi.

Duhovi u Klubu poslije toga polako se smiruju i članovi se vraćaju redovitim aktivnostima: organiziranju zabava, ekskurzija i izleta, pripremi za doček studenata iz Beograda, izdavanju skripti i drugo. Krajem travnja 1931. ostvarena je šestodnevna ekskurzija u Bosnu pod vodstvom profesora Milana Šenoe i Grge Novaka. Budući da je na ekskurziju išlo samo 14 studenata, mnogi članovi Kluba prigovarali su takvom ponašanju. Predsjednik Kluba Stjepan Antoljak opravdavao je rukovodstvo Kluba, da nije ono krivo što je broj studenata koji su mogli ići na ekskurziju ograničen.

7 Zapisnik, 133.

8 Isto, 135.

9 Isto, 136.

10 *Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću u povodu šezdesetgodišnjice života 1869-1929*, ur. Grga Novak, Zagreb 1930.

Godine 1932/33. osnovane su dvije sekcije u Klubu: kulturna i zabavno-izletnička. Zadatak prve bio je da organizira i brine o izdavačkoj djelatnosti. Bilo je planirano da se predavanja održavaju dva puta mjesečno te da pristup imaju svi studenti Filozofskog fakulteta uz ulaznicu od 1 dinara. Za članove Kluba ulaz je bio slobodan. Predavanja su oglašavana u listu *Student*.¹¹

Deseta godišnja skupština Kluba bila je osobito burna. Budući da se nije mogla postići suglasnost oko izbora novog rukovodstva, sjednice su dva puta prekidane, da bi se tek u trećem pokušaju, 29. studenog 1933, izabrao Upravni odbor. Za predsjednika je izabran Josip Zanki, a za kontrolore („revizore”) izabrani su Tijas Mortigijija i Petar Šimunić. Time je na rukovođeća mjesta u Klubu došla hrvatska nacionalistička grupa, a studenti marksisti i jugoslavenski nacionalisti bili su potisnuti.¹² Jedan od prvih prijedloga Tijasa Mortigijije bio je da se početkom ljetnog semestra školske 1933/34. godine održi predavanje u povodu druge godišnjice ubojstva Milana Šufflaja. Odbor je jednoglasno prihvatio prijedlog, uz ogradu „ako to akademske vlasti odobre”.¹³ Budući da o ovom Mortigijijinu prijedlogu u zapisnicima sjednice klupske uprave i u drugim dokumentima nema više spomena, može se pretpostaviti da predavanje nije bilo dozvoljeno.

Slijedeće školske godine, 1934/35, predsjednik Kluba bio je Tijas Mortigijija. Klub je dobio dodatak u nazivu i sada se zvao Klub studenata povijesti „Vjekoslav Klaić”.¹⁴

11 List *Student* izašao je u desetak brojeva tijekom školske 1932/33. godine. Vlasnik, izdavač i odgovorni urednik bio je Teodor Varićak. U broju 4, od 2.XII.1932, u listu je objavljena vijest o prvom predavanju koje je tjedan dana ranije održao Nikola Peršić o temi „Stanovništvo Bosne i Hercegovine”. U istom broju najavljeno je predavanje Vlade Felleri „O nacionalizmu”. U broju 7, od 22.II.1933, najavljen je ciklus predavanja Grge Novaka nakon njegova povratka iz Egipta i Palestine („U posjeti Tutankamonu”, „Sveta zemlja Palestina” i „Moderna Palestina”), te predavanje Ljudmila Hauptmanna „Nacionalizam i narod”.

12 O ovoj promjeni izvijestio je studentski list *Alma mater* u broju 1, od 20.III.1935: „Klub studenata historičara’ spada u red onih klubova, koji su tek prošle godine postali u pravom smislu riječ studentskim živim organizmom. Nakon više godina nakon čudnog mirovanja i neaktivnosti početkom prošle školske godine Klub je došao u ruke pozitivnih elemenata, koji su od njega učinili pravo predstavništvo studenata povijesti. Marksistički ‘napredni’ elementi izgubivši sve pozicije na Sveučilištu nastojali su na svaki način da osvoje ovaj klub, te da od njega učine novi Sociološki Klub. Doživili su i ovdje neuspjeh, iako je skupština 2 puta prekidana i tek se treći put održala”. U tome nepotpisanom članku dalje se govori o djelatnosti Kluba u razdoblju od izbora nove uprave i navedena su imena članova nove uprave.

13 Zapisnik, 218.

14 U Zapisniku, str. 229, prvo je bilo napisano „Klub studenata historije ‘Vjekoslav Klaić’”, pa je prekrivena riječ „historije” i iznad toga napisana riječ „povijesti”. Inače, otkako je u Klubu na vlast došla hrvatska nacionalistička grupa, jeziku kojim su pisani zapisnici sa sjednica posvećeno je više pažnje, promijenjen je u odnosu na ranije razdoblje, kada je upotrebljavano mnogo ekavizama i srbizama.

U proljeće 1935. započele su pripreme za proslavu desete obljetnice postojanja Kluba. Prvotno je bilo predviđeno da protektor Ferdo Šišić održi predavanje, dok je predsjednik Kluba Tijas Mortigijija trebao podnijeti izvještaj o radu. Međutim, Šišić je odbio molbu svojih studenata, pa je umjesto njega predavanje na svečanoj sjednici 3. travnja 1935. održao Miho Barada. Govorio je o „Odnosu naše nacionalne prema općoj historiji”.¹⁵ Proslavi su, između ostalih, prisustvovali profesori Grga Novak, kao zamjenik rektora, Ferdo Šišić i Ljudmil Hauptmann, asistenti Stjepan Antoljak i Nikola Peršić, izaslanici i članovi ostalih studentskih klubova i društava iz Zagreba, te studenti povijesti. Predsjednik Kluba Mortigijija podnio je opširan izvještaj o radu.¹⁶

U travnju 1935. Klub je sudjelovao u osnivanju studentske zaklade Hrvatske akademске menze. Uspješno je provedena akcija da se dvojici kolega odobri povlaštena prehrana. Nastavilo se i s izdavanjem skripti. U zapisnicima se nalazi nekoliko izvještaja o rezultatima nogometnih utakmica između studenata povijesti i drugih studentskih društava. Klub je uplatio određena sredstva u fond „Alma Matris” i za izdavanje *Almanaha Hrvatskih Sveučilištaraca*.

Djelatnost Kluba u godinama pred Drugi svjetski rat uglavnom nije izlazila iz okvira studentske problematike. Nije bila tako intenzivna kao u nekim ranijim godinama. Bilo je pokušaja da se održavaju znanstvena predavanja, tiskaju brošure i skripte i slično. U siječnju 1939. planirano je da profesor Barada organizira odlazak studenata u arhiv Sveučilišne knjižnice, što je i ostvareno.

Što je Klub radio u posljednje dvije godine postojanja, teško je rekonstruirati jer su se prestali voditi zapisnici sa sjednica klupske uprave i godišnjih skupština.¹⁷ Sigurno da je djelatnost Kluba znatno zamrla, osobito u usporedbi s nekim razdobljima.

U siječnju 1941. u Klub je stiglo pismo ljubljanskih studenata u kojem oni mole svoje zagrebačke kolege da im odgovore kakvo je stanje s predavanjem nacionalne povijesti u Zagrebu i, uopće, koje katedre povijesti postoje na Sveučilištu u Zagrebu, te što profesori predaju. Ovo pismo bilo je u vezi s nezadovoljstvom ljubljanskih studenata predavanjem nacionalne povijesti na ljubljanskom sveučilištu. Uredbom iz 1937. na Filozofski fakultet u Ljubljani bio je poslan profesor Nikola Radojčić, koji je predavao srpsku i hrvatsku nacionalnu povijest, a predavanje slovenske nacionalne povijesti i dalje se zanemarivalo.

15 Na sjednici Upravnog odbora Kluba 20. ožujka 1935. bilo je dogovoreno da Barada održi predavanje pod naslovom „Napredak hrvatske historiografije u posljednjih dvadeset godina”. Nema objašnjenja zašto je došlo do promjene teme predavanja.

16 Mortigijijin govor zabilježen je u Zapisniku, str. 236-239. Nalazi se u prilogu ovoga članka.

17 Postoji svega nekoliko bilježaka s nekih sjednica koje su sačuvane na papirićima i umetnute u bilježnicu Zapisnika. Na jednom papiriću sačuvao se trag o aktivnostima Kluba povodom smrti profesora Šišića (1.1.1940). Na sjednici Upravnog odbora bilo je odlučeno da se održi komemoracija, da članovi Upravnog odbora prisustvuju sprovodu i da jedan od njih održi prigodan govor.

Nedugo iza pisma ljubljanskih studenata stiglo je i pismo iz Beograda kojim tamonjski studenti javljaju da su uspostavili odnose s ljubljanskim kolegama i da žele to isto učiniti i sa zagrebačkim. Slično kao studenti iz Ljubljane, i oni mole da im se odgovori što se iz nacionalne povijesti predaje u Zagrebu, te izražavaju želju da otkupe određen broj skripti za polaganje ispita.¹⁸

Međutim, dolaskom rata prestala je djelatnost Kluba studenata povijesti, te do uspostavljanja suradnje s ljubljanskim i beogradskim studentskim klubovima nije došlo.

Iz ostavštine Kluba studenata povijesti

1. Rezolucija Kluba studenata povijesti od 20. siječnja 1926. povodom umirovljenja zagrebačkih sveučilišnih nastavnika¹⁹

Najviše naučno pogođen penzionisanjem sveučilišnih profesora, klub studenata istorije održao je 20. ov. mj. sastanak, na kome je donesena sledeća rezolucija: Pre svega, klub stud. istorije, mora da konstatuje, da su tim postupkom gosp. ministra studenti(-ce) istorije ostali bez nastavnika, a broj preostalih je nedostatan, da bi mogli dati potpuno stručno obrazovanje za tako široku struku. Klub studenata historije mora istaknuti, da je umirovljenje gosp. prof. dra. Preloga, čoveka širokog duhovnog horizonta, svestrano obrazovanog, koji je upravo udario nove smerove istorijskoj nauci, specijalno slavenskog sveta, čije je retko poznavanje i oduševljenje okupljalo oko njega uvek mnogo slušača, općenito nanelo štete znanosti. Dajući duhovnu inicijativu istorijskom klubu, gosp. prof. Prelog zasnovao je novu istorijsku školu, čime bi naša istorijska nauka u borbi protiv diletantizma, naučnije fundirana u mnogome produktivno pokročila napred. Dok g. prof. dr. Grga Novak dobiva za svoj naučni rad priznanje čak i od akademije istorijskih nauka u Veneciji, koja ga je izabrala i svojim članom, gosp. ministar Prosvete našao je zgodnim, da ga neosnovano na štetu nauke penzionise. Studenti(ce) istorije, na koje će kao kulturne radnike pasti velik deo odgojnog rada, osuđuju ovakav postupak i izjavljuju, da će se protiv akulturnog, neprosvetiteljskog rada ovakvog ministra prosvete svim raspoloživim sredstvima boriti.

2. Prijedlog odbora Kluba o promjeni uredbe o polaganju ispita na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (17.I.1928)²⁰

Gospodinu Dekanu Filozofskog fakulteta Univerziteta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu

Povodom vijesti, da se radi o novoj uredbi o polaganju ispita na zagrebačkom univerzitetu za studente filozofije, kako je to nedavno učinjeno u Beogradu, naredila je ovogodišnja glavna skupština kluba studenata historije na ovome fakultetu ovogodišnjem odboru, da pretrese

18 AH, Klub studenata historije 1925/41, 640 a), Spisi. – Oba pisma nalaze se u prilogu članka.

19 Zapisnik, 45. – Rezoluciju je trebao objaviti i dnevni tisak, ali je nisam pronašao.

20 AH, Klub studenata historije 1925/41, 640 a) Spisi.

temeljito ovo pitanje i da i sa svoje strane stavi Senatu svoje opaske i mišljenja povodom ove stvari.

Ovoj svojoj dužnosti udovoljio je odbor na svojoj sjednici od 16. o. mj. koje zaključke imade čast da ovime podnese Gospodinu Dekanu s molbom na nadležnost i uvaženje.

Univerzitetu mora biti svrha, da dade narodu ne samo dobre nastavnike srednje i njima sličnih škola, nego i naučne radnike, koji će se ili isključivo baviti znanstvenim studijem ili, pored svoje nastavničke dužnosti takodjer raditi i na polju znanosti.

Ako na ikojem znanstvenom polju imade još velikih praznina, ispunjenih i zakrpanih samo kombinacijama ili pričama nesigurnih i nepouzdanih amaterskih kroničara svih mogućih razdoblja, to ih imade na polju naše naučne historije, čiji najveći dio dokaza danas još leži neiskopan, a onaj mali dio još neistražen, što pod zemljom, što po raznim muzejima.

Da se dakle potpune te praznine mora studij na univerzitetu ići uporedno s tim potreba-ma, dakle mora uz pripravljanje potrebnih i stručno spremnih nastavnika, spremati i odgajati ujedno i kadar izobraženih istraživača naučenjaka za samostalan stručni rad na polju slobodne nauke.

Obadva ova momenta držao je klub studenata historije pred očima kada je pretresao ovo važno pitanje, pa je došao do uvjerenja, da beogradska uredba ne odgovara tim uslovima ni načelno ni sadržajno.

Svrha je filozofskog fakulteta, da učenik pod vodstvom svog profesora u odabranoj skupini stekne znanstvenu teoretsku spremu i praktični sistem rada za svoj budući rad bilo kao nastavnici bilo kao naučenjaci.

Naša nauka pored slabog ekonomskog stanja našeg naroda, upućena je u prvome redu na rad sveučilišnih a u drugome redu srednjoškolskih profesora, dok je broj slobodnih učenjaka upravo neznatan.

Prema tome treba, da se uredi i nastavni plan na našim univerzitetima:

1. Slobodna nauka sa slobodnim izborom predmeta za one, koji ne reflektiraju na namještenja u državnoj i profesorskoj službi, već studiraju samo iz ljubavi prema nauci.
2. Vezani program za kandidata srednjoškolskog nastavništva, ali da im se uz to dade mogućnost, da na univerzi pored tih uslova stekne i potrebno znanje za budući naučni rad.
3. Znanstveni odgoj našem narodu tako potrebnih specijalnih muzejskih radnika i istraživača arheologije.

Klub studenata historije misli, da se treba potpuno odijeliti u naučnom programu teoretski studij na predavanjima od praktičnog rada u seminarima i institutima.

A) skupina, da se smatra naučnom skupinom za specijalan budući rad profesora kao naučenjaka, b) skupina kao glavni nastavnički a c) sporedni nastavnički predmet.

Prema tome bi bilo obavezno pohađanje seminara i instituta za skupine a) i b). Seminar-ski satovi se nebi računali u broj sati propisan za redovne slušače univerziteta.

Tako bi se broj naukovnih sati mogao sniziti na minimum od 14 sati.

Svaki slušač bio bi obavezan iz skupine a) načiniti barem 3 a iz skupine b) barem dvije seminarske radnje, ako hoće da mu se ubroje ti semestri u naukovno vrijeme propisano za polaganje diplomskih ispita. Iz skupine c) seminarske radnje nijesu potrebne.

Studij historijskih nauka razdijelili smo na tri glavne skupine:

1. historijsku, 2. etnološku i 3. arheološku skupinu.

Kod svake skupine predviđene su po dvije podskupine. Ove bi skupine i podskupine bile slijedeće:

I. Historijska skupina:

1. Skupina za narodnu historiju

a) Narodna historija,

b) Opšta historija i geografija,

c) Pomoćne historijske nauke, historija umjetnosti, i uz to jedan moderni jezik ili slavistika ili historija narodne književnosti ili život i kultura Praslavena ili Bizantologija.

2. Skupina za opštu historiju:

a) Opšta historija,

b) Narodna historija i geografija,

c) Historija klasične umjetnosti, pomoćne historijske nauke i uz to jedan klasičan jezik, jedan moderan jezik ili etnologija ili klasična književnost ili uporedna književnost.

II. Etnološka skupina:

a) Etnologija, život i kultura Praslavena,

b) Geografija i opšta historija,

c) Narodna historija, jedan moderan jezik, i uz to slavistika ili klasični jezici s njihovim književnostima.

III. Arheološka skupina:

1. Grupa za historiju umjetnosti:

a) Historija umjetnosti i historija arheologije,

b) Narodna historija, život i kultura Praslavena,

c) Pomoćne historijske nauke, opšta historija, i uz to jedan moderan jezik ili etnologija, ili klasični jezik ili specijalna filozofija.

2. Skupina za klasičnu arheologiju:

a) Historija klasične umjetnosti i historija umjetnosti,

b) Opšta historija i latinski jezik,

c) Narodna historija, grčki jezik, i uz to pomoćne historijske nauke, ili etnologija, ili jedan moderan jezik.

Za arheološke skupine, namjesto seminara, trebalo bi uvesti praktične institute, te rad po muzejima pod vodstvom profesora.

Isto tako da se uvede za studente koji imaju pod a) historiju umjetnosti ili historiju klasične umjetnosti analogno praksi na tehničkim fakultetima preko praznika obavezni rad na iskapanju i snimanju umjetničkih spomenika kroz fiksirano minimalno vrijeme, te da se isti kod jesenskog upisa moraju izkazati potvrdom da su i gdje praktično radili i koliko vremena te na kakvim poslovima.

U principu za a) skupinu treba 8 semestara, za b) šest, za c) četiri semestra studija na fakultetu.

Skupine a) i b) imadu se studirati potpuno i ispit se polaže u cjelosti, iz skupine c) dosta je samo prosječno znanje iz dotičnog predmeta za nastavnika sporednih predmeta na srednjim školama, studirajući samo u onom opsegu u koliko mu stoje u vezi sa predmetima skupine a) i b).

Bilo bi vrlo praktično, kada bi profesori skupine a) i b) određivali, koja predavanja iz predmeta c) skupine trebaju njihovi slušači u granicama njihovih predmeta slušati, i da slušači polažu ispite samo iz onih tema, koje su na taj način i opsegu slušali.

Klub Studenata Historije mišljenja je, da bi se trebalo dokinuti dosadnji postupak kod studenata, koji dolaze s drugih fakulteta, da im se uračunava na filozofiji izvjestan broj semestara, koje nijesu ni slušali, a koje prakse drugi fakulteti ne poznaju.

Jedino onim studentima, koji dokažu pismenim predlogom svojih nastavnika, da su privatno, izvan predavanja, a pored redovne dužnosti, svladali čitav propisani materijal i načinili propisani broj seminarskih radnja iz čitavog materijala, koji se predaje iz tog predmeta na univerzi, moglo bi se, bez obzira na to, da li je slušao već na kojem drugom fakultetu ili ne, dakle čisto na osnovu svladanog materijala i stečenog znanja, a dozvolom profesorskog senata, dati ta pogodnost, ako ne žele biti profesori srednjih škola, da mogu i prije svršetka osam semestara polagati doktorat, ali ne i diplomske ispite. Kod ovakvih studenata mora disertaciona radnja obuhvatiti sve one predmete dotične skupine koju je slušao, odnosno koji su propisani za tu skupinu.

3. Pismo studenta Franka Petrića Klubu studenata povijesti od 18. siječnja 1928. u povodu prijedloga reforme studija povijesti²¹

P.n. Klubu Studenata Historije u Zagrebu

Povodom predloga Kluba Studenata Historije na Zagrebačkom Univerzitetu, o formiranju historijskih grupa naučnih predmeta na Filozofskom Fakultetu čast mi je staviti sledeće primedbe:

1. Mislim da nije potrebno za stvaranje naučnog podmlatka sastavljati posebne grupe, nego treba pri stvaranju novih grupa filozofskog fakulteta dati što više predmeta na izbor i pod a), i pod b) i pod c). Na taj način bi se dala mogućnost osim onima koji bi se hteli posvetiti isključivo nauci, ako takovih ljudi kod nas može da bude, da biraju one predmete koji ih naročito interesuju.
2. Ne slažem se s predlogom Kluba Studenata Historije da bude svaki slušalac „obavezan iz skupine a) načiniti barem 7, a iz skupine b) barem 5 seminarskih radova.” Ovoliki broj seminarskih radova je preteran kad se uzme u obzir da studiranje traje četiri godine, te da se u prvoj godini ne rade seminarske radnje. Dovoljno je bilo četiri seminarske radnje iz skupine a) a tri iz skupine b). Moje je mišljenje, da treba studentima ostaviti i slobodnog vremena za proučavanje najboljih dela iz njihove struke. Ako se od studenta zahteva, da čitavo vreme studija upotrebi samo na izradu seminarskih radnji, onda će se od njega stvoriti vrlo loše spremljeni nastavnik,

21 Isto.

odnosno naučnik. Jer treba od studenta zahtevati savestan rad, a ne na brzu ruku skupljene radove, koji će stvarati samo šarlatane.

3. Na razdeobu historijskih, etnoloških i arheoloških grupa imam da primetim ovo:
 - a) Arheološka skupina je nezgodna za one koji nemaju mogućnosti da se posvete isključivo nauci, nego moraju da računaju na državnu službu. Ako se već misli ustanoviti i ovakva skupina, mislim da bi trebalo izostaviti „Život i kulturu Praslavena”, i staviti Opštu historiju. Tako da bi oni koje interesuje arheologija, mogli biti ujedno i nastavnici, po potrebi.
 - b) „Život i kultura Praslavena” ne postoji niti će ikada postojati kao zasebna nuka. To je deo etnologije, odnosno etnografije slovenskih naroda. Za to bi predložio da se umesto toga naziva uzme naziv „Etnografija slovenskih naroda” ili „Slovenska arheologija”.
 - c) Sve tri skupine (historijska, etnološka i arheološka) pretrpane su predmetima. U historijskoj skupini, za narodnu historiju, bi trebalo izbaciti „Život i kulturu Praslavena”. Zatim pod c) ostaviti slušaocu na volju da bira među navedenim predmetima, i to po savetu profesora narodne odnosno opšte historije. Mislim, da je suviše imati tri obligatna predmeta pod c). U skupini za opštu historiju izbrisati etnologiju i geografiju pod a) i b), a staviti ih pod c). U etnološkoj skupini mislim da treba svakako izbrisati pod a) „Život i kultura Praslavena”, jer je to samo deo etnologije, kako sam gore naglasio. Pod c) izbrisati francuski jezik i grupu preurediti sasvim. Mislim, da je etnološka grupa u Beogradu dobro sastavljena, i ne nalazim razloga da se menja. U arheološkoj skupini pod b) dodati opštu historiju, a izbrisati „Život i kulturu Praslavena”.

U nadi da će odbor „Kluba Studenata Historije” uvažiti moje primedbe beležim se s poštovanjem

Franko Petrić
stud. phil.

Zagreb, 18.I.1928.

4. Pismo grupe studenata rukovodstva Kluba od 18. siječnja 1928. u povodu promjene uredbe o polaganju ispita²²

Odboru kluba Studenata u Zagrebu

Mi niže potpisani redovni članovi Kluba Studenata Historije izjavljujemo svojem Odboru, da želimo da studiramo po onim grupama kako studenti historije u Beogradu, i da po onim skupinama polažemo diplomatske ispite. Ovih dana raspravljat će prof. senat o tom pitanju; pa ako li se i ne prime Beogradski propisi za diplomatske grupe i uopće propisi beogradskog univerziteta, potpuno u onoj formi kakva jest u Beogradu, želimo i nalazimo za vrijedno da istaknemo da to bude što manje razlike. A ono što će se mijenjati i kako će se mijenjati stvar je gg. profesora, a mi ovdje naglašujemo želju, da to bude što više u skladu s

22 Isto.

Članom 2. Uredbe Filozofskog fakulteta Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu od 6. travnja 1928. bilo je određeno 35 znanosti i znanstvenih disciplina koje se predaju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, između njih: narodna historija, historija starog vijeka, historija srednjeg vijeka, historija novog vijeka, bizantologija, pomoćne historijske nauke, arheologija, etnologija i dr. Članom 9. bilo je uređeno 30 seminara, naučnih zavoda i zbirki. Jedan od tih seminara bio je i Historijski seminar, s nekoliko odjela: a) za hrvatsku historiju i historiju Južnih Slavena, b) za historiju staroga vijeka, c) za historiju srednjega vijeka, d) za historiju novoga vijeka, e) za bizantologiju, f) za pomoćne historijske nauke.

Određeno je da se diplomski ispiti polažu iz 30 grupa. Pod brojem XXII. propisani su uvjeti za polaganje diplomskog ispita na Grupi za Narodnu historiju: a) Narodna historija; b) Opća historija; c) Pomoćne historijske nauke, historija južnoslavenske književnosti, jedan klasični jezik, i uz to: Historija umjetnosti ili hrvatski jezik, ili slavenski, ili jedan moderni jezik, ili etnologija s etnografijom, ili klasična arheologija. Pod brojem XXIII. propisan je diplomski ispit na Grupi za Opću historiju: a) Opća historija; b) Narodna historija; c) Pomoćne historijske nauke i jedan klasični jezik, i uz to: geografija ili etnologija s etnografijom, ili historija umjetnosti i kulture. Pod brojem XXIV. propisan je diplomski ispit na Grupi za Bizantologiju: a) Bizantologija; b) Opća historija, ili klasični jezici s književnošću; c) Historija južnoslavenske književnosti, ili narodna historija, ili klasična arheologija. Pod brojem XXVII. propisan je diplomski ispit iz Etnološke grupe: a) etnologija s etnografijom; b) Hrvatski jezik sa staroslavenskim, ili historija južnoslavenske književnosti ili opća historija ili klasični jezici s njihovim književnostima, ili narodna historija ili geografija; c) Geografija, ili opća historija (za one koji nemaju pod b), i uz to Historija južnoslavenske književnosti (za one, koji je nemaju pod b), ili jedan klasični jezik (za one, koji nemaju pod b), ili klasična arheologija. Posebni arheološki studij i diplomski ispit nije bio ustanovljen.

Članom 12. ove Uredbe propisani su uvjeti pod kojima se može pristupiti polaganju diplomskog ispita: „Ispiti iz pojedinih razdjela polažu se posebno, a odjednom iz svih predmeta, koji te razdjelje sačinjavaju. Pravo na polaganje ovih ispita imaju oni redovni slušaoci filozofskog fakulteta, iz čijih se upisnica vidi: 1. da imaju dovoljan broj punovažnih semestara, i to: za razdio pod a) najmanje osam, za razdio pod b) najmanje šest, a za razdio pod c) najmanje četiri; i 2. da su za to vrijeme imali ukupno predavanje i potrebnih vježbi iz svakog predmeta u razdjelu pod a) najmanje šest, u razdjelu pod b) najmanje pet, a u razdjelu pod c) najmanje četiri semestra. Ako u razdjelu pod c) ima više od dva predmeta, onda mogu biti dovoljna i samo dva semestra učenja.”

Dijelovi Uredbe Filozofskog fakulteta navedeni su ovdje u širim izvodima da bi se mogli usporediti s navedenim prijedlozima studenata povijesti.

Opš. v. *Narodne novine*, XCIV, broj 113, Zagreb 16. svibnja 1928.

beogradskim zakonom, i ova naša želja je u skladu, kako opet naglašavamo, s mišljenjem gg. profesora koji predaju historiju.

Prema tome, slobodni smo staviti u dužnost Odboru studenata historije da povede o tom našem mišljenju računa, t.j. da nastoji u koliko mu je to moguće na primjenjivanje beogradskog zakona u cjelosti, a ukoliko to nije moguće da to prepusti gg. profesorima, koji će i kao naučni radnici i kao ljudi koji su proboravili izvjesno vrijeme na srednjim školama, najbolje znati naše potrebe.

U Zagrebu, 18. januara 1928.

Potpisano je 26 studenata: Držislav Švob, Nedjeljko Radobolja, Mato Vlahović, Ivan Zajc, V. Barković, R. Radnić, H. Settler, Josip Zidarić, Stanislava Mihailović, Franko Petrić, Zora Feller, Gordana Vudelja, V. Tumin, Nenad Sinobad, Slavko Prević, Stjepan Radman, Branka Martinović, Vjenceslava Huilička, Ana Rogulja, Živan Sečenski, H. Ivanišević i petero čiji potpisi nisu čitki.

5. Govor predsjednika Kluba studenata povijesti Tijasa Mortigijje prilikom proslave desete obljetnice postojanja Kluba na svečanoj sjednici 3. travnja 1935. godine u Zagrebu²³

Gospodine dekane!

Gospodo profesori i asistenti!

Gospodo bivši članovi!

Kolege i kolegice!

Iako tradicija visokog školstva kod nas Hrvata ne datira od jučer, već od 16. i 17. stoljeća, ipak naše sveučilište u današnjem obliku tek je zašlo u sedmi decenij svoga života. To je male-ni razmak vremena, naročito u usporedbi s poznatim i starim sveučilištima kulturnog zapada. A ipak kroz kakove je sve peripetije prošlo naše sveučilište! Tā sve faze i razni događaji naše narodne borbe odrazili su se na Sveučilištu, odnosno u našem akademskom životu. Akadem-ska je omladina pri tom igrala važnu ulogu, iako – nažalost – ne možemo kazati, da je uvijek stajala na ispravnom stanovištu, da je zastupala interese našeg seljačkog naroda i borila se s njime na istoj liniji. To je uostalom opća tragedija hrvatske inteligencije, koja se odalečila od svoga naroda, koja je napustila našeg seljaka – temelj i osnovicu cjelokupnog našeg narod-nog života. Međutim svu onu važnu ulogu, koju je igrala naša akademska omladina, ipak se nije razvio, a nije ni mogao razviti, normalni društveni život među zagrebačkim studentima. Mnogi zato bacaju krivnju na nesocijalnost i preveliku individualnost naših akademičara. Ne možemo negirati ovu činjenicu, ali glavna krivnja za nerazvijeni i manjkavi život leži u teškim političkim borbama, stradanjima i događajima sudbonosne važnosti. Naročito se to očitovalo za svjetskog rata kad je i broj studenata znatno porastao. Od 1918. do danas, ko-liko se studentskih društava i klubova pojavilo, dulje ili kraće djelovalo, te iščezlo. To su bili većim dijelom kulturni i eminentno politički klubovi i društva, ali to važi u znatnoj mjeri i za stručne klubove i društva.

23 Zapisnik, 236-239.

Ove nam se sve misli nameću sada o desetoj godišnjici kluba studenata historije. Sama činjenica da jedan studentski klub postoji već 10 god. i da je sačuvao kontinuitet rada, znači mnogo u našim prilikama. I to tim više, što su većina klubova mlađeg datuma. Tako n. pr. Pravnički klub, jedan od današnjih najvažnijih klubova na Sveučilištu, još nije dovršio 5. god. života.

Klub Studenata Historije osnovan je u veljači 1925, a 29. ožujka iste godine održana je prva glavna godišnja skupština, tako da je pred par dana navršena 10. god. tog dana. – Skupštini je prisustvovao pok. prof. Dr. Milan Prelog koji je potaknuo sam osnutak, i docent pok. Dr. Dane Gruber. Klub je tada brojio 45 članova, ali članovi nijesu bili samo slušači povjestnih disciplina, već i oni studenti, koji su se zanimali za povijest, pa bili sa kojeg fakulteta. Za prvog predsjednika je izabran Nikša Lalić itd.

G. prof. Dr. Ferdo Šišić odmah je pokazao veliko zanimanje za klub i rad svojih studenata, a to je bilo od velike koristi klubu, jer mu je svrha u prvom redu proučavanje naše narodne povijesti i njenih problema. G. prof. Šišić je uveliko zadužio klub odmah u početku, te je već 1/IV 1925. izabran za pokrovitelja kluba. I druga gospoda profesori izdašno su pomogli klubu i s njim surađivali, pa su već u prvoj godini društvenog rada izabrani za počasne članove gg. pok. Dr. M. Prelog, Dr. D. Gruber i Grga Novak. Kasnije je proglašen počasnim članom g. prof. Dr. Lj. Hauptmann, a u najnovije vrijeme gg. prof. Dr. Viktor Hoffiller i Dr. Miho Barada, koji je sam bio aktivan član kluba. Zahvalni smo svim profesorima, koji su nas pomogli u našem radu, kao i onima, koji nas pomažu i danas. U saradnji s njima klub će vršiti svoju zadaću u naučno-stručnom, staleškom i općekulturnom pogledu. Sjetimo se u to ime na ovom mjestu pokojnog profesora Preloga i Grubera, kao i prof. fra dr. Julijana Jelenića, koji je prvi materijalno pomogao klubu upisavši se kao član utemeljitelj. Dao Bog, da i drugi udare njegovim stazama.

Inače u prvoj godini rada klub je razvio znatnu aktivnost. Održao je više predavanja, a prvo je bilo samog predsjednika Lalića o „Ruskom nihilizmu”. Slijedila su zatim predavanja dra Ivana Esiha: „Bugarski car Ferdinand i njegovo doba”, dr. F. Šišića „Rakovička buna”, pa dr. S. Deželića i drugih. Predavanje g. dr. Šišića o Rakovičkoj buni klub je posebno izdao. Spremno je izdanje Prelogove „Dekabrističke revolucije”, ali do toga nije došlo. U zadnje vrijeme izdana je pak studija g. dr. Novaka „Pavao Bribirski, ban Hrvata i gospodar Bosne”.

Izdavanje skripata već je tada zadavalo velikih poteškoća, i to ne samo radi teksta, već i radi cijene, jer je broj reflektanata relativno malen, pa skripta moraju biti skupa. Inače je omogućeno izlaženje. O tom se mnogo raspravljalo i u više navrata pokušavalo, ali s malim uspjehom. U zadnje se vrijeme u ovom pogledu pokročilo naprijed, te je prošle i ove godine izdano više skripata, a izaći će još dvije do kraja ove škol. godine. Iza prve godine aktivnosti kluba u škol. god. 1926/27 mijenja se situacija. Prestaje onaj zamah u radu i aktivnosti. U klubu nastaju trzavice, sukobi i razmimoilaženja. 1928 to kulminira. Tako u ožujku ove godine govori se o samo likvidaciji kluba, jer nije bilo mogućnosti rada. Do likvidacije ipak nije došlo, pa klub bilo kako nastavlja životom i radom. Zapravo dalje samo vegetira. Ispočetka su održana neka predavanja, pa ništa. I dva do tri izleta i nekoliko slabo posjećenih odborskih sjednica, to je zapravo rad kluba u škol. god. 1928/29. To je odraz nemirnog života na sveučilištu, kao uopće ondašnjeg javnog života. Tada je to opća pojava na sveučilištu. Uz male iznimke tako ostane i 1929/30. 1930/31 pojavljuje se novi duh – agilnost i borbenost među

našom akademskom omladinom. Bistre se pojmovi i opredjeljuju duhovi. To nije odmah prodrlo u naš klub, iako su pojedini odbornici i članovi bili angažirani u studentskim nastojanjima. Međutim pored studentskog života brže i brže nastupa, i u to doba dolazi na čelo kluba današnji naš asistent g. Stjepan Antoljak, koji je dva puta biran za predsjednika. Klub živi i sudjeluje u studentskim akcijama, a naročito u osnivanju i formiranju bivšeg Središnjeg Udruženja Studenata. Ali 1933 dolazi do nove situacije na sveučilištu. Dolazi do potpunog razdvajanja pozitivnih nacionalnih i marksistički orijentiranih studenata. Provedena je dioba duhova i ističe se jasno formulirana narodna, socijalna i kulturna ideologija akademske omladine. Sukob se vidno osjetio i u našem klubu. Obuhvatio je onaj razmer pak u prvom redu radi neobavještenosti dela članstva i nejasnosti situacije. Kad je to razbistreno, klub je došao u prave ruke i danas je jedan od najhomogenijih na Sveučilištu.

Iako je naš klub stručnog karaktera, trebalo je istaknuti sve ove elemente, jer nema pravog i pozitivnog stručnog i naučnog rada, ako ne postoji u klubu idejna kompaktnost i drugarstvo među članovima. To znamo iz iskustva, i to su nam najbolje pokazale zadnje dvije godine rada, što je poznato, pa se ne moramo na to osvrnati.

I tako smo prošli 10 godina rada i opstanka našeg kluba, što slavimo ovom skromnom matinejom. Zahvaljujemo zato svima, koji su se odazvali našem pozivu, a u prvom redu g. dekanu, gg. profesorima i asistentima, gg. bivšim članovima, delegatima prijateljskih stručnih i kulturnih klubova i svim kolegama i kolegicama.

6. *Pismo ljubljanskih studenata od 28. siječnja 1941.*²⁴

Društvo slušateljv filozofske fakultete v Ljubljani štev. 17/41
Ljubljana, 28.I.1941.

Društvo slušateljv filozofske fakultete v Zagrebu

Društvo slušateljv filozofske fakultete na ljubljanski univerzi je že leta 1937. začelo z akcijom, da dobimo v Ljubljani stolicu za slovensko zgodovinom, ker je po uredbi določena stolica za *narodno* zgodovinom, pa v Beogradu nisu razumeli, da je naša narodna zgodovina *slovenska*. Akcija je prenehal z delom, ker je dobila na eno svojih vlog odgovor, naj dela za spremenitev zakona.

Iz zgoraj povedanoga je jasno, da se da stolica za „narodno zgodovino” različno tolmačiti in v Beogradu so jo po svoje, s tem da so poslali v Ljubljano g. prof. Radojčića, ki naj predava srbsko-hrvatski del te „narodne zgodovine”.

Ker nas zanima, *kako je v tem pogledu na vaši univerzi in kakšno mnenje imate vi o stvari*, vas prosimo, da nam sporočite, kakšne stolice za zgodovinom obstoje na vašoj univerzi in kaj predavajo vaši profesorji zgodovine.

Za usluge se vam vnaprej najlepše zahvaljujemo.

S tovariškimi pozdravi!

(nečitko) t. č. predsjednik

Za:

Janko Novak t. č. tajnik

24 AH, Klub studenata historije 1925/41, 640 a), Spisi.

*7. Pismo beogradskih studenata od 14. ožujka 1941.*²⁵

Beograd, 14 marta 1941
Udruženju studenata istorije
Zagreb

Naše udruženje je pre izvesnog vremena, na inicijativu slušalaca grupe za narodnu istoriju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, uspostavilo stalan kontakt s udruženjem studenata istorije na pomenutom fakultetu, u želji da se dodje do obostranog upoznavanja sa načinom nastave istorije, sa uslovima studiranja, aktivnošću udruženja i drugim pitanjima koja za nas kao studente koji izučavaju isti predmet predstavlja veliki interes.

U istoj želji obraćamo se sada i vama. Pošto se na našem fakultetu baš sada izradjuje nova uredba i interesovali bi nas kakav je stav istorijskih (i arheoloških) grupa na vašem fakultetu, kao i opšte odredbe o uslovima studiranja (koliko se puta može upisati isti semestar, posle koliko semestara se daje ispit iz pojedinih razдела itd.). Molili bi vas takodje da nas obavestite o tome koji se delovi narodne istorije predaju na vašem fakultetu. Ukoliko je vaše udruženje izdalo neki pomoćni udžbenik (izvori za pojedine delove istorije, predavanja) molimo vas da nam o tome pišete, jer bi vam verovatno otkupili izvestan broj.

Očekujući vaš odgovor šaljemo vam drugarske pozdrave.

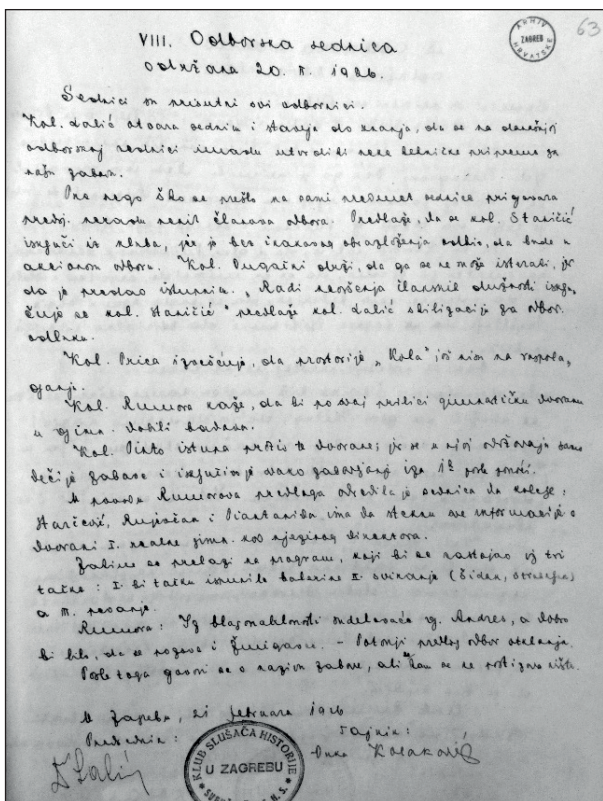
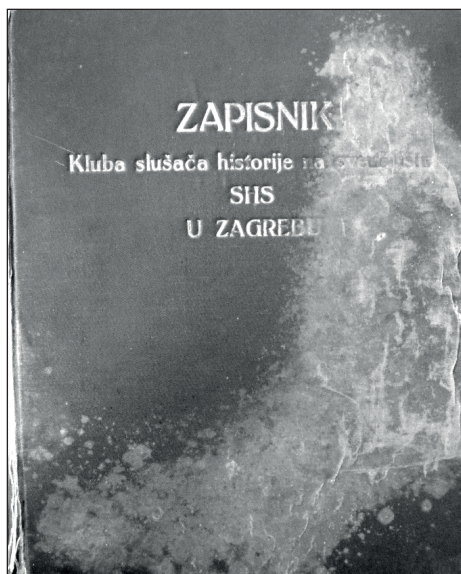
Studentsko istorisko društvo
Pretsednik (potpis nečitak)

Prilog:

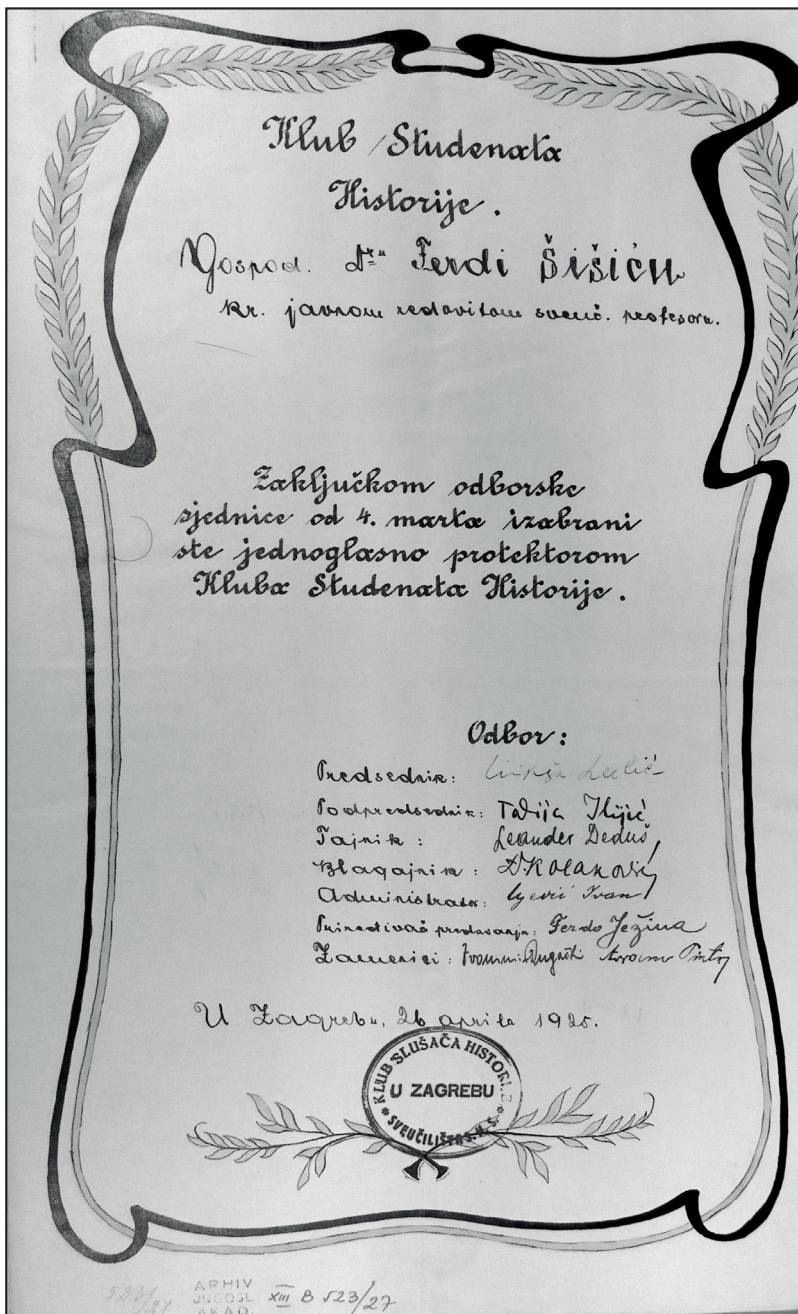
Predsjednici Kluba studenata povijesti

1924/25. Nikola Lalić
1925/26. Nikola Lalić
1926/27. Juraj Kolaković
1927/28. Juraj Kolaković
1928/29. Stjepan Mimica
1929/30. Rudolf Petrović
1930/31. Nikola Peršić
1931/32. Stjepan Antoljak
1932/33. Stjepan Antoljak
1933/34. Josip Zanki
1934/35. Tijas Mortigjija
1935/36. Julije Grabovac
1936/37. Ilija Šimunić
1937/38. Ilija Šimunić
1938/39. Ciprijan Botić
1939/40. Ciprijan Botić
1940/41. ?

Knjiga Zapisnika Kluba studenata
povijesti, Hrvatski državni arhiv u
Zagrebu, Fond Klub studenata historije
Sveučilišta Srba, Hrvata i Slovenaca u
Zagrebu

Stranica iz Zapisnika Kluba
studenata povijesti

Diploma o izboru prof. Ferde Šišića za protektora Kluba studenata povijesti
Ostavština F. Šišića u Arhivu HAZU u Zagrebu, kut. XIII B

Kongresi jugoslavenskih povjesničara – mjesto suradnje ili polje sukoba

U Drugom svjetskom ratu stvoreni su temelji za nastanak druge Jugoslavije, federalno uređene države Slovenaca, Hrvata, Srba, Makedonaca, Crnogoraca i Muslimana-Bošnjaka. Rat protiv Nijemaca i Talijana i njihovih pomagača predvodili su jugoslavenski komunisti na čelu s Josipom Brozom Titom, pa je Komunistička partija Jugoslavije od samog početka postojanja nove jugoslavenske države preuzela potpunu kontrolu nad svim područjima života, od političke vlasti do nadzora nad strukovnim udrugama. Isprva je monolitnost komunističke vlasti na saveznoj razini bila neupitna, a Federativna Narodna Republika Jugoslavija, odnosno Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (od 1963), bila je maksimalno centralizirana država. S vremenom se situacija promijenila, osobito nakon druge polovice šezdesetih, a jugoslavenske republike i pokrajine dobile su više samostalnosti. Različitim sferama društvenog života u republikama i pokrajinama rukovode republičke, odnosno pokrajinske partijske organizacije. Središnji, savezni organi vlasti pomalo gube bitku u srazu s republičko-pokrajinskim partijskim i političkim tijelima. Jednako se tako ponašaju i sve ostale republičko-pokrajinske organizacije, od tzv. društveno-političkih organizacija (Savez socijalističkog radnog naroda, Savez socijalističke omladine, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, sindikalne organizacije) do strukovnih i sportskih udruga.

Slična je situacija bila i s povjesničarskim udrugama. Osnovane su nedugo iza rata po svim republikama i pokrajinama, a potom se organizirale u Savez povijesnih društava Jugoslavije. Na početku devedesetih, u vrijeme kada se rat u bivšoj Jugoslaviji već rasplamsao, i taj se savez raspao – ostale su djelovati nacionalne udruge povjesničara. Djelatnost Društva za hrvatsku povjesnicu u Hrvatskoj u posljednjih je petnaestak godina samo blijeda slika aktivnosti nekadašnjeg Saveza povijesnih društava Hrvatske. U međuvremenu je nastao i Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, ali niti ta udruga gotovo uopće ne djeluje.

Tijekom postojanja socijalističke Jugoslavije (1945-1991) održano je devet kongresa povjesničara. Na tim su najvažnijim stručnim skupovima, koji su se održavali svake četiri godine, sudjelovali povjesničari iz svih dijelova FNRJ/SFRJ. Uz povjesničare znanstvenike sa sveučilišta i iz znanstvenih instituta, kongresima su

prisustvovali i nastavnici povijesti iz osnovnih i srednjih škola, kao i arhivisti i drugi stručnjaci bliski povijesnoj znanosti. Cilj je ovoga teksta ukratko prikazati što se na tim kongresima radilo, pokušati ustanoviti kakav su odjek ostavili te analizirati njihova dostignuća.

U skladu s proklamiranim jugoslavenskim zajedništvom, kongresi su se održavali svaki put u drugoj republici ili autonomnoj pokrajini. Riskirajući preuzetnost, usudio bi se ustvrditi da je redoslijed mjesta održavanja kongresa odgovarao brojnosti i znanstvenim potencijalima lokalnih sredina povjesničara i njihovih strukovnih udruga, kao i političkoj moći pojedinih republika, odnosno pokrajina. Prvi je kongres održan 1954. u Beogradu, a posljednji, deveti, u Prištini 1987. godine. Evo tabelarnog prikaza:

I. kongres, Beograd, 5-8.V.1954. (Srbija)	Srpska država I. ustanka
II. kongres, Zagreb, 23-25. XI.1958. (Hrvatska)	Stvaranje države SHS // posvećeno 40. godišnjici stvaranja prve Jugoslavije
III. kongres, Ljubljana, 5-7. XII.1961. (Slovenija)	- u plenumu su se obrađivale isključivo teme iz NOB-a // kongres posvećen 20. godišnjici ustanka i revolucije
IV. kongres, Sarajevo, 16-18. XI.1965. (Bosna i Hercegovina)	Stvaranje socijalističke Jugoslavije // kongres posvećen proslavi 20. godišnjice oslobođenja
V. kongres, Ohrid, 5-7. IX.1969. (Makedonija)	Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji
VI. kongres, Budva, 6-10.X.1973. (Crna Gora)	Odnos sela i grada kroz povijest
VII. kongres, Novi Sad, 4-7.X.1977. (Vojvodina)	Društvene strukture i društveni pokreti u povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti od doseljenja do najnovijeg vremena // kongres je održan u čast partijskih jubileja, 40 godina od dolaska Tita na čelo KPJ
VIII. kongres, Arandelovac, 20-22.X.1983. (Srbija)	Oslobodilački pokreti i društvena kretanja u povijesti naroda i narodnosti Jugoslavije s posebnim osvrtom na Drugo zasjedanje AVNOJ-a (1943-1983)
IX. kongres, Priština, 28-30. IX.1987. (Kosovo)	a) Proces historijskog približavanja i ujedinjenja jugoslavenskih naroda i narodnosti b) Mjesto nastave povijesti u školskom sustavu SFRJ u usporedbi s položajem povijesti nastave u europskim zemljama i SAD

Kongresi su radili u plenumima u kojima su čitani referati što su se odnosili na glavnu temu pojedinog kongresa i u sekcijama prema kronološkim razdobljima ili tematskim sekcijama. Upravo su se u sekcijama povremeno razvijale plodne diskusije te se raspravljalo o određenim problemima strukovnog karaktera. Zanimljivo je da je glavna tema Prvog kongresa, *Srpska država I. ustanka*, bila zapravo vrlo uska, imala je isključivo nacionalni karakter i odnosila se na proslavu 150. godišnjice Prvog srpskog ustanka 1804. godine. Glavne teme ostalih kongresa također su često bile posvećene određenim jubilejima, ali šireg, općejugoslavenskog karaktera. Primjerice, Drugi kongres u Zagrebu (1958) imao je za glavnu temu *Stvaranje Kraljevstva SHS* (četrdeseta godišnjica), Treći kongres u Ljubljani bio je posvećen dvadesetoj godišnjici ustanka naroda Jugoslavije (1941), pa su se u plenumu obrađivali isključivo istraživački problemi koji se odnose na narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju. Četvrti je kongres u Sarajevu 1965. bio posvećen dvadesetoj godišnjici oslobođenja, tj. završetka Drugoga svjetskog rata, pa je glavna tema bila *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*. Sedmi i Osmi kongres bili su također posvećeni značajnim datumima iz povijesti revolucionarnog radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe – četrdesetoj godišnjici dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ (1937-1977) i četrdesetoj godišnjici Drugoga zasjedanja AVNOJ-a (1943-1983).

Tako izražena politizacija ne čudi jer su kongresi održavani pod visokim političkim pokroviteljstvom, obično republičke ili pokrajinske organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN),¹ a na otvaranjima su redovito prisustvovali političari. Budući da su kongresi ipak imali prvenstveno strukovni karakter, nije se uvijek radilo o političarima najvišeg ranga. Ipak, i takvi su političari rado primali delegacije kongresâ povjesničara. Tako je tijekom I. kongresa u Beogradu delegaciju koju je predvodio Jaroslav Šidak primio 8. svibnja 1954. predsjednik Savezne skupštine Moša Pijade. Povjesničare su u Beogradu primili također predsjednik Skupštine NR Srbije Petar Stambolić i predsjednik srbijanske vlade Jovan Veselinov. Teško mi je povjerovati da su osim kurtoazne razmjene lijepih želja (sa strane povjesničara) i obećanja (sa strane političara) razgovori između povjesničara i političara urodili kakvim značajnijim rezultatima.² Na Drugom kongresu u Zagrebu otvaranju su prisustvovali potpredsjednik Sabora NRH Nikola Sekulić, ministar prosvjete Miloš Žanko te rektor Sveučilišta Marijan Horvat i predsjednik JAZU Grga Novak, i sâm povjesničar i profesor stare povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu,³ a delegaciju u kojoj je bilo

1 Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije bio je „općenarodna politička organizacija” u socijalističkoj Jugoslaviji, a nastao je iz Narodnog fronta 1953. godine. Bila je to neka vrst parapolitičke organizacije koja je djelovala u lokalnim sredinama i na republičkoj i saveznoj razini, a okupljala je pojedince, radne ljude i građane, kao i kolektivne društvene organizacije.

2 Drug Pijade primio delegaciju historičara, *Vjesnik*, 9.V.1954.

3 Drugi kongres historičara Jugoslavije, *Historijski pregled* (dalje: HP), 1/1959, str. 76. Grga Novak bio je i u radnom predsjedništvu kongresa. Isto, str. 78

radno predsjedništvo i delegati republičkih povijesnih društava primio je predsjednik Sabora NR Hrvatske Vladimir Bakarić. Prijem za sudionike kongresa priredio je i Grga Novak u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti.⁴ Sudionike Trećeg kongresa u Ljubljani pozdravio je predsjednik slovenske vlade Jožef Vilfan.⁵ Praksa sudjelovanja političara na otvaranjima kongresa ostala je karakteristična sve do posljednjeg kongresa u Prištini, na kojem je – s obzirom na tadašnje složene političke okolnosti i sve jaču krizu funkcioniranja jugoslavenske federacije – bila vrlo snažna politička postava. Na otvaranju kongresa 28. rujna 1987. godine prisustvovao je dotad neviđen broj političara predvođen Sinanom Hasanijem, članom Predsjedništva SFRJ, i Bajramom Seljamijem, predsjednikom Predsjedništva SAP Kosovo. Jesu li mislili da će od povjesničara saznati nešto što im može pomoći da zaustave već svima vidljivo raspadanje jugoslavenske države ili su kongres željeli iskoristiti kao političku pozornicu za svoje političke probitke? Upravo se političarima, a ne samo kolegama povjesničarima, obratio Miomir Dašić, predsjednik Predsjedništva Saveza historičara Jugoslavije, otvarajući kongres: „Ukoliko želimo, a držim da historičari to hoće, da se ljudi (dakle, i vodeće subjektivne snage)⁶ posluže saznanjima koja pruža historija, onda moramo nastojati da ta saznanja budu tačna, da budu što je moguće svestranija i objektivnija. Samo ako učinimo sve da historiju u potpunosti oslobodimo nedorečenosti i iskrljavanja, ona će izvršiti svoju socijalnu funkciju i kao historijska nauka i kao nastavni predmet – doprinijeće širenju saznanja i formiranju historijske svijesti. Bez toga bi naša historijska nauka gubila društveni razlog svoga postojanja.” Dalje je Dašić kritizirao nekritičko povezivanje povijesti, odnosno povijesne znanosti, i politike, odnosno ponašanje nekih povjesničara koji su pružali kojekakve argumente različitim političkim opcijama ne vodeći računa o kompleksnosti povijesnog razvoja. Govorio je, zapravo, o zloupotrebi povijesti, naglasivši ujedno svoj optimistički stav da „sve više sazrijeva uvjerenje da historija ne smije biti sluškinja politike i da i same subjektivne snage ne žele politizaciju historije”.⁷

Kao što je to bio uobičajeni ceremonijal u socijalističkoj Jugoslaviji, s kongresâ je upućivan pozdravni brzojav predsjedniku Titu. Priređivači kongresa pozivali su

4 Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 87

5 Počeo kongres historičara Jugoslavije, *Vjesnik*, 6.XII.1961. Zanimljivo je spomenuti kako je znatno veći interes ovih novina, kao i političke elite u Hrvatskoj, izazvao 1. kongres mašinskih i elektrotehničkih inženjera i tehničara Jugoslavije, koji se održavao u Zagrebu, a čijem su otvaranju prisustvovali i predsjednik Sabora Vladimir Bakarić i predsjednik hrvatske vlade Jakov Blažević s nekoliko ministara, dok je na zatvaranju bio potpredsjednik savezne vlade Mijalko Todorović. (*Vjesnik*, 5.XII.1961. i *Vjesnik*, 7.XII.1961)

6 Pod frazom „vodeće subjektivne snage” podrazumijevale su se političke organizacije, prije svega Savez komunista, a potom i ostale društveno-političke organizacije u SFRJ: Socijalistički savez radnog naroda, Savez socijalističke omladine, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, sindikalne organizacije i dr.

7 Miomir Dašić, Deveti kongres historičara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1988, str. 208-209

jugoslavenskog predsjednika ili druge visoke političke dužnosnike da prisustvuju kongresima. Josip Broz Tito uzvraćao je brzojavima ili pismima u kojima se zahvaljivao na pozivima da prisustvuje kongresima i ujedno ispričavao što se zbog spriječenosti ne može odazvati.⁸ U kratkim novinskim izvješćima o kongresima često je navođena upravo ova vijest – da su sudionici kongresa poslali ili primili brzojav predsjednika Tita.

Unatoč činjenici da su glavne teme bile velikim dijelom posvećene proslavama jubileja iz nedavne prošlosti, osobito komunističke, na neki su način kongresi predstavljali, ili su barem trebali predstavljati, ogledalo višegodišnjeg rada povjesničara između dvaju kongresa. Svakako su bili i mjesto susreta i upoznavanja, možda i nastanka novih projekata. Evo kako je, uostalom, o značenju kongresa svečarski prozborio predsjednik Saveza historijskih društava Jorjo Tadić otvarajući Drugi kongres u Zagrebu: „Naši kongresi ... su smotra naših snaga i naučnih dostignuća, mesto na kojem se u živoj reči, međusobnom kontaktu i diskusiji izlažu, brane i izmenjuju naučna mišljenja i postignuti rezultati, ali i vrlo lepa prilika da se neposredno upoznaju poslednja naučna otkrića i tuđa interesovanja. Pored toga, tu se često uspostavljaju lična poznanstva, kolegijalna zbliženja i iskrena prijateljstva.”⁹

S druge strane, u određenoj su se mjeri jugoslavenski kongresi ugledali u svjetske kongrese povjesničara, pa su usporedno s radom na pripremama kongresa priređivane bibliografije jugoslavenske historiografije koje su potom predstavljane inozemnim povjesničarima. Tiskane su samo tri takve bibliografije, 1955, 1965. i 1975. godine, ne bez poteškoća.¹⁰ Rad na trećoj knjizi jugoslavenske historiografije, navodno zbog financijskih razloga, nije bio započeo na vrijeme, ali je knjiga ipak objavljena.¹¹ Kasnije je časopis *Historijski zbornik* objavljivao bibliografije hrvatske povijesti, ali one nisu bile ujednačene i bez propusta.

U početku su kongresi bili važni i stoga što specijalistički znanstveni i stručni skupovi povjesničara nisu bili baš česti. S vremenom se stanje počelo mijenjati, osobito u sedamdesetim i osamdesetim godinama, kada se organiziraju brojni skupovi, pa su se rezultati istraživanja mogli iznijeti pred stručnu i ostalu javnost neovisno o kongresima.

Priređujući ovaj tekst, pregledao sam glavne političke i kulturne novine u Hrvatskoj u tjednima uoči i nakon kongresa. Interes medija, odnosno izvještavanje šire

8 Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 78-79; Nekritično o suvremenim pojavama, *Vjesnik*, 20.XI.1965. i dr.

9 Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 76

10 *Ten years of Yugoslav historiography 1945-1955*, National comitee for historical studies, Beograd 1955; *Dix annees d'historiographie yougoslave: 1945-1955*, Jugoslavija, Beograd 1955; *Historiographie yougoslave: 1955-1965*, Savez istorijskih društava Jugoslavije, Beograd 1965; *The Historiography of Yugoslavia 1965-1975*, Association of Yugoslav Historical Societies, Beograd 1975.

11 Danica Milić, Šesti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 3-4/1973, str. 11.

javnosti za kongrese jugoslavenskih povjesničara, bio je vrlo slab: tek tu i tamo pojavila se pokoja vijest, odnosno informacija novinske agencije Tanjug. Je li razlog za to ležao u činjenici da se na kongresima govorilo uglavnom o uskim historiografskim temama, ili se širi osvrti nisu objavljivali jer ih nitko nije napisao (poznata je boljka najvećeg broja i današnjih hrvatskih povjesničara da nisu pretjerano skloni suradnji s dnevnim političkim ili tjednim kulturnim tiskovinama), ili je u pitanju bilo pomalo od svega, teško je dati konačan odgovor. Novine su mnogo više i opširnije izvještavale, primjerice, o kongresima folklorista i etnologa¹² ili lingvista, odnosno slavista.¹³ Tek su posljednja dva kongresa, kada se tijekom osamdesetih Jugoslavija ubrzano rastakala, privukla znatniji interes šire kulturne i političke javnosti. Naravno, znanstveni i znanstveno-stručni časopisi opširno su izvještavali o radu kongresâ, pa je i ovaj članak priređen uglavnom na temelju tih izvješća.

Hrvatski su povjesničari sudjelovali na svim kongresima, a već na Prvome kongresu jednu od zapaženijih uloga imao je zagrebački sveučilišni profesor Jaroslav Šidak, predsjednik Koordinacijskog odbora historijskih društava FNRJ. Upravo je njemu pripala čast da svojim pozdravnim govorom otvori kongres. Šidak je ukratko opisao nastanak povijesnih društava u jugoslavenskim republikama. Ta su društva nastajala kako bi se i izvan znanstvenih instituta akademija znanosti stvorili istraživački centri, odnosno da bi se onemogućila koncentracija znanstvenoga rada isključivo u akademijama. Bio je to, na neki način i obračun sa sovjetskim modelom organiziranja znanstveno-istraživačkog rada. Jaroslav Šidak bio je jedan od najvažnijih protagonista osnivanja Povijesnog društva Hrvatske 1947. te pokretač najstarijeg i dugo vremena najznačajnijeg hrvatskoga historiografskog časopisa *Historijski zbornik*. Otvarajući Prvi kongres povjesničara FNRJ, Šidak je između ostalog istaknuo što bi trebao biti cilj tog skupa: „Njegova se zadaća ne iscrpljuje samo u tome, da olakša međusobni dodir i upoznavanje naših znanstvenih radnika, i da na neki način omogućiti povlačenje bilance o rezultatima naše historijske nauke u posljednjih deset godina, nego njegov rad treba također da završi osnivanjem Saveza historijskih društava Jugoslavije...”¹⁴

Već na Prvome kongresu pojavio se problem koji će biti konstanta svih ostalih susreta jugoslavenskih povjesničara – odsutnost ili pasivnost nekih istaknutih povjesničara starije generacije. Iako nije sporno da su i na ovome i na drugim kongresima aktivno sudjelovali ugledni historiografi iz cijele Jugoslavije, može se ustvrditi da su pojedinci izbjegavali ići na ovakve skupove. Je li razlog bio naprosto osobne naravi, primjerice okrenutost isključivo kabinetskom radu ili sveučilišnoj nastavi, ili se

12 *Telegram*, 19.XI.1965.

13 *Oko, novine za aktualnosti iz umjetnosti i kulture*, br. 146, 20.X-3.XI.1977.; br. 147, 3-17.XI.1977.

14 I. kongres historičara FNRJ, *Historijski zbornik*, br. 1-4, VIII (1955), str. 192

radilo i o nekim dubljim, možda političkim razlozima, teško je zaključiti na temelju oskudnih materijala s kojima danas raspolažemo.

Na Prvome je kongresu od ukupno 82 referenata njih čak 29 bilo iz Hrvatske, što čini više od 1/3. Taj podatak govori o organiziranosti i interesu, ali i o razvijenosti hrvatske historiografije u odnosu na stupanj razvoja povijesnih znanosti u ostalim dijelovima Jugoslavije.

Na kraju rada sudionici Prvoga kongresa osnovali su Savez historijskih društava FNRJ i izabrali njegovo rukovodstvo. Za predsjednika je izabran Fran Zwitter iz Ljubljane. Delegati su prihvatili i zaključke u kojima se konstatira „znatan napredak jugoslavenske historiografije” u različitim sferama djelatnosti (borbi za jugoslaven-sko zajedništvo, popularizaciji povijesne znanosti i podizanju razine nastave povije-sti, međusobnom znanstvenom povezivanju), ali i ukazuje na neke nedostatke te se u svezi s time predlaže da više napora treba ulagati u primjenu marksističkih metoda, da noviju i najnoviju povijest treba više istraživati, da se treba raditi na prikazima i kritici rasprava i knjiga, osobito građe, da treba voditi računa i o metodološkim as-ppektima, a ne samo i utvrđivanju i provjeravanju povijesnih činjenica.¹⁵

Četiri godine kasnije povjesničari iz svih jugoslavenskih republika i pokrajina su-sreli su se ponovno, ovaj put u Zagrebu. Na Drugom je kongresu, između 23. i 25. studenog 1958. godine, bilo oko 800 sudionika.¹⁶ Bio je posvećen 40. godišnjici uje-dinjenja jugoslavenskih naroda, a prigodno je uvodno izlaganje pod naslovom „Stva-ranje jugoslavenske države” podnio profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu Bogdan Krizman.¹⁷ O tom se referatu raspravljalo u sekciji za povijest 20. stoljeća.¹⁸ Slovenski je povjesničar Vasil Melik zamjerio Krizmanu što nije dao sintezu onoga što se o 1918. godini zna, kao i da nije objasnio kakvo je bilo raspoloženje masa, niti koji su bili dublji uzroci akcije građanskih stranaka („buržoaskih partija”), te da nije odgo-vorio zašto je predsjednik srbijanske vlade Pašić tada naginjao tzv. malom rješenju. U Krizmanovu je obranu stao drugi slovenski povjesničar, Lojze Ude, koji je ista-knuo da je referent govorio o diplomatsko-historijskom aspektu ujedinjenja, o čemu je dao brojne nove podatke, pa nije mogao obraditi i druge strane problema. Vasa Bogdanov pohvalio je Krizmanov trud te činjenicu da je dao mnogo novih podataka, ali i prigovorio da „kongres historičara ne može se zadovoljiti samo podacima, već događaje treba protumačiti i prema njima zauzeti stanovište”. Krizman je nakon op-širne diskusije o njegovu izlaganju, od koje sam ovdje predstavio samo dio, zahvalio svima koji su raspravljali i koji su uputili prigovore, ističući da je „svojim referatom zadio u pitanje, koje je besumnije jedno od najtežih i najsloženijih za našu današnju

15 I. kongres historičara FNRJ, *Historijski zbornik*, br. 1-4, VIII (1955), str. 194-195

16 V. opširno izvješće o radu kongresa u *Historijskom pregledu*: Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 76-101.

17 Bogdan Krizman, Stvaranje jugoslavenske države, HP, 3-4/1958, str. 167-215

18 Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 90, 100-101

marksističku historiografiju". Naveo je poteškoće oko arhivske građe, kao i to da je svjestan kako njegov referat ne predstavlja sintezu. Ipak, odbio je prigovore da nema zaključaka te ustvrdio da, zajedno s drugim referatima, njegovo izlaganje „predstavlja domet, koji je naša historiografija dostigla u ovom času". Izrazio je i optimizam da će već na sljedećem kongresu biti bolje jer će historiografska istraživanja napredovati i otići korak dalje.

Treće plenumsko izlaganje makedonskog povjesničara Danča Zografskog („Prilog pitanju postanka makedonske nacije")¹⁹ nije izazvalo nikakve komentare ni diskusiju. Manju su raspravu pak izazvali Branislav Đurđev svojim izlaganjem „Teorijske osnove periodizacije u istoriji i periodizacija opšte istorije"²⁰ i Relja Novaković referatom „Nastava istorije u srednjoj školi".²¹

Treći je kongres jugoslavenskih povjesničara održan u Ljubljani u prosincu 1961. godine.²² Na kongres se prijavio 681 sudionik, od toga 504 izvan Slovenije. Već sam spomenuo da je taj skup bio posvećen velikoj obljetnici tadašnjeg političkog režima – dvadesetoj godišnjici početka narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Osim u plenumu u kojemu su se obrađivale teme iz povijesti NOB-a, sudionici su radili u tri sekcije: u prvoj su bile zastupljene teme od prapovijesti do kraja 18. stoljeća, u drugoj od početka 19. stoljeća do 1941. godine, a u trećoj isključivo teme iz povijesti Drugoga svjetskog rata. I u prve dvije sekcije najviše je vremena i prostora posvećeno upravo seljačkim i drugim ustancima te nacionalnim pokretima, kao i ekonomskim problemima u svezi s time. Rasprava je bila na trenutke „vrlo živahna", ali je najvećim dijelom ipak ostajala na tome da su diskutanti dopunjavali neke referente ili prigovarali preusku usmjerenost na vlastite nacionalne, republičke ili pokrajinske probleme.

Nakon Beograda, Zagreba i Ljubljane red je došao i na Sarajevo, gdje je između 16. i 18. studenog 1965. održan Četvrti kongres povjesničara SFRJ. Na njemu je sudjelovalo više od 800 povjesničara iz cijele zemlje, političari iz Bosne i Hercegovine, i – po prvi put – gosti povjesničari iz inozemstva: SSSR-a, Mađarske, Austrije, DR Njemačke i SR Njemačke. Slično kao i prethodni, ljubljanski kongres povjesničara, i ovaj je skup bio posvećen obljetnici iz najnovije povijesti – proslavi 20. godišnjice

19 Zanimljivo je da je ovo izlaganje trebalo biti pročitano u sekciji 20. stoljeća, ali je u posljednji trenutak došlo do promjene, pa je zbog aktualnosti teme – u pitanju je opet bilo osporavanje opstojnosti makedonske nacije od strane susjeda – bilo stavljeno na dnevni red plenuma. V. HP, 1/1959, str. 80, 82-84

20 Usp. objavljeni tekst referata u HP, 3-4/1958, str. 216-236, i izvješće s kongresa: Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 80-82

21 U dvobroju *Historijskog pregleda* posvećenom kongresu objavljen je „Predlog Programa za nastavu istorije u gimnazijama" (HP, 3-4/1958, str. 237-256). O diskusiji povodom Novakovićeva izlaganja v. Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 84-87

22 Fran Zwitter, Tretji kongres zgodovinarjev FLR Jugoslavije, *Jugoslavenski istorijski časopis* (dalje: JIČ), 1/1962, str. 135-137

oslobođenja.²³ Otvaranju kongresa, koji se održavao pod visokim pokroviteljstvom Rodoljuba Čolakovića, prisustvovali su istaknuti bosansko-hercegovački političari Đuro Pucar, Rato Dugonjić, Nijaz Dizdarević i drugi.²⁴

Upravo temama o postanku socijalističke Jugoslavije bilo je posvećeno plenarno zasjedanje na kojemu su podnesena dva referata: „Stvaranje socijalističke Jugoslavije” Vlade Strugara i „Bosna i Hercegovina u NOB” Hamdije Čemerlića. Iako je većina sudionika kongresa uvodne referate dobila unaprijed, kako bi diskusija o njima mogla biti što kvalitetnija, to se nije dogodilo: rasprava se svela „na nekoliko načelnih, prvenstveno metodoloških primjedaba o obradi građe, njenoj analizi, o jezičkom tonu i neadekvatnoj frazi, koja se kod nas često upotrebljava u pisanim tekstovima i usmenim izlaganjima o najnovijoj istoriji”. U prikazu kongresa na stranicama *Jugoslovenskog istorijskog časopisa* Esad Pašalić istaknuo je kako je, unatoč nastojanjima da se što cjelovitije orijentira na glavnu problematiku, kongres „ipak zadržao tradicionalni karakter revijalnog osvrta na mnoga pitanja, bez neophodne povezanosti i afilijacije”. S druge strane, pohvalno se izrazio da je „mnogo bolje i uvjerljivije nego prethodni kongresi pokazao stanje naše istorijske nauke i puteve njenog razvoja”, odnosno da se na skupu vidjelo da „jugoslovenska istorijska nauka osjetno napreduje i da se uvećava krug njenih poslenika”.²⁵ O napretku historiografije i o potrebi suočavanja s prošlošću svjedoče i riječi jednoga od najistaknutijih tadašnjih povjesničara, Jaroslava Šidaka, u završnom govoru na kongresu: „Istraživati i isticati teškoće i poraze od kojih nije imun ni jedan historijski proces, pa ni naša revolucija, znači u isto vrijeme i sagledati svu veličinu i vrijednost ostvarenih rezultata”.²⁶

Za razliku od prethodnog kongresa, na kojem je s referatima sudjelovalo samo petero hrvatskih povjesničara,²⁷ na ovome ih je bilo devetnaestero, od kojih su dvojica – Vladislav Musa i Daniel Ivin – naknadno bili uvršteni u program. Najveći je broj hrvatskih povjesničara radio u sekciji o novijoj povijesti jugoslavenskih naroda do 1918. godine, njih ukupno deset, dok je u sekciji o povijesti 20. stoljeća sudjelovao samo Hrvoje Matković. Neki od najavljenih povjesničara iz Instituta za historiju radničkog pokreta nisu ni došli na kongres.²⁸

Na sarajevskom je kongresu odlučeno da sljedeći, Peti kongres povjesničara bude održan u Makedoniji, pa je Izvršni odbor Saveza povijesnih društava Jugoslavije na prijedlog Društva povjesničara Makedonije odredio da se kongres sazove za prvu

23 Esad Pašalić, Četvrti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1966, str. 213-218

24 Kongres historičara u Sarajevu, *Vjesnik*, 15.XI.1965.; Počeo kongres historičara u Sarajevu, *Vjesnik*, 17.XI.1965.

25 Esad Pašalić, Četvrti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1966, str. 214, 217

26 Nekritično o suvremenim pojavama, *Vjesnik*, 20.XI.1965.

27 Hrvatska historiografija na III kongresu historičara u Ljubljani, HZ, XIV/1961, str. 355

28 šk [Jaroslav Šidak], Hrvatska povijest na IV kongresu historičara Jugoslavije u Sarajevu, HZ, XVIII/1965, str. 413-414

polovicu rujna 1969. godine u Ohridu. Predviđena je i tema: „Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji”. Prigodom kongresa trebalo se pripremiti i održati i nekoliko susreta povjesničara – simpozij povjesničara pokreta otpora u Europi, savjetovanje o nastavi povijesti, kolokvij o metodologiji i metodološkim problemima te stručni sastanak arhivista Jugoslavije. U želji da se osigura življa i sadržajnija diskusija na kongresu, planiralo se dovoljno unaprijed odrediti referente i tiskati njihova izlaganja.²⁹

Kao što je i planirano, Peti je kongres povjesničara Jugoslavije održan u Ohridu 5-7. rujna 1969. godine. Odvijao se pod pokroviteljstvom Nikole Minčeva, predsjednika Sbornja SR Makedonije.³⁰ Iako je za sudjelovanje bilo prijavljeno 100 referenata, od kojih je prihvaćeno njih 86, na kraju je podneseno 77 izlaganja povjesničarki i povjesničara iz raznih dijelova zemlje, od toga dva na plenarnom zasjedanju.³¹ Makedonac Dančo Zografski po drugi je put imao priliku nastupiti pred cjelokupnim slušateljstvom (prvi je put to učinio na Drugom kongresu u Zagrebu, jedanaest godina ranije). I u Ohridu je govorio o postanku makedonske nacije. Ni ovaj put nije izazvao neku značajniju polemiku. U *Jugoslavenskom istorijskom časopisu* objavljeno je 11 referata hrvatskih povjesničara.³²

S kongresa je upućen brzopjav predsjedniku Titu u kojemu se, između ostalog, isticalo što je temeljni odgojni zadatak jugoslavenskih povjesničara: „[on] se sastoji u tome da kroz pozitivne primere i žrtve u nacionalnoj i opšte ljudskoj prošlosti stvorimo slobodnog mislioca, odlučnog borca za prava čoveka, za prava nacija i za ravnopravnost i uzajamno poštovanje postojećih ljudskih društvenih zajednica, njihovo miroljubivo i aktivno koegzistiranje na svim poljima delatnosti, za opšte dobro čovečanstva”.³³ Bilo je to posve u skladu s tadašnjom aktualnom vanjskom politikom SFRJ koja se zalagala za tzv. miroljubivu i aktivnu koegzistenciju zapadnog svijeta, Istočnog bloka i nesvrstanih zemalja.

Po šesti su se put, na svom Šestom kongresu, povjesničari susreli između 6-10. listopada 1973. u Budvi u Crnoj Gori.³⁴ Tema je bila nešto drugačija nego dotadašnje, manje prigodničarska: „Odnos sela i grada u povijesti”. Na ovaj se kongres bilo prijavilo 120 sudionika, izabrana su 84 referata, ali je na kraju došlo tek 65 referenata. Njihova je izlaganja pratilo blizu 1.200 povjesničara iz cijele Jugoslavije, od nastavnika u osnovnim i srednjim školama, preko arhivista, muzealaca do sveučilišnih profesora i znanstvenika. Osim u plenumu, povjesničari su radili u pet sekcija prema kronološkom određenju, od antike do 1945. godine. Najmanji broj referata izložen je u

29 Radomir Jeumović, Novi zaključci Izvršnog odbora Saveza društava istoričara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1966, str. 220-221

30 Počeo kongres historičara Jugoslavije, *Vjesnik*, 6.IX.1969.

31 Danica Milić, Peti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 4/1969, str. 5-9

32 Ukupno su objavljena 34 referata. Opš. v. JIČ, 4/1969.

33 Danica Milić, Peti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 4/1969, str. 7

34 Danica Milić, Šesti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 3-4/1973, str. 5-12

sekciji za razdoblje 1941-1945, samo njih osam. Inače, već je ranije bilo glasova da se na kongresima treba obrađivati i najnovija povijest, a sada je to i jasno zaključeno – da ubuduće treba raditi također na istraživanjima i predstavljanju najnovije, socijalističke, povijesti Jugoslavije. U plenumu su govorili Dimo Vujović („Specifičnosti razvitka crnogorske države”), Branislav Đurđev („Marksovo shvatanje suprotnosti između sela i grada u istoriji”) i Bogo Grafenauer („Problemi sela i grada u istoriji naroda Jugoslavije”). Izvještavajući s kongresa, Danica Milić u nekoliko je navrata naglasila važnost interdisciplinarnosti, odnosno približavanja povijesne znanosti istraživačima drugih znanstvenih disciplina koji su također zainteresirani za promjene u društvenom razvoju.³⁵ Očito je interdisciplinarnost od sedamdesetih godina nadalje postala popularan pojam, pa se spominje i u izvješćima s kasnijih kongresa.³⁶

Novi Sad, glavni grad autonomne pokrajine Vojvodine, bio je domaćin sudionicima Sedmog kongresa povjesničara, posvećenoga temi „Društvene strukture i društveni pokreti”. Kongres je održan između 4. i 7. listopada 1977. godine. Kako je to bila godina Titovih jubileja – 85. rođendana i proslave 40. godišnjice njegova dolaska na čelo Komunističke partije Jugoslavije (1937), i povjesničari su željeli pridonijeti tomu, pa je „razmatranju uloge, značenja i doprinosa Josipa Broza Tita procesima i pojavama u novijoj povijesti naših naroda i narodnosti dano vidno mjesto i u plenumskom radu Kongresa i u radu odgovarajućih sekcija”.³⁷ U drugoj polovici sedamdesetih jugoslavenske su komunističke vlasti već vidno njegovale kult ličnosti Josipa Broza, koji je čak ustavnom odredbom proglašen doživotnim predsjednikom SFRJ. S druge strane, unatoč represalijama prema sudionicima Hrvatskog proljeća, progonima srbijanskih liberala i drugim intervencijama saveznih tijela vlasti prema nižima, sve su snažniji bili republički partikularizmi te jačanje republičkih i pokrajinskih partijskih i ostalih političkih organizacija.

Na novosadskom je skupu sudjelovalo oko 800 povjesničara iz SFRJ i 24 strana gosta, iz SSSR-a, DR Njemačke, SR Njemačke, Mađarske, Poljske, Bugarske, Italije, Austrije i Cipra.³⁸ U plenumskom je zasjedanju Pero Damjanović, direktor Instituta za savremenu istoriju u Beogradu i glavni urednik Titovih sabranih djela, pročitao prigodni referat „Uloga Josipa Broza Tita u izgradnji marksističke partije – bitni faktor pobjede jugoslovenske socijalističke revolucije”. Pročitana su i tri izlaganja posvećena nastavi povijesti te, „u skladu s već prihvaćenom tradicijom, referati iz

35 D. Milić, Šesti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 3-4/1973, str. 9-10

36 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za savremenu povijest, 1/1978, str. 179

37 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za savremenu povijest, 1/1978, str. 169-179 (autori izvještaja su Marijan Matićka, Petar Strčić i Bosiljka Janjatović). Izvješće u *Historijskom zborniku* (XXXI-XXXII, 1978-1979, str. 359-369) napisali su Zef Mirdita, Petar Strčić, Bosiljka Janjatović, Marijan Matićka i Dragutin Pavličević.

38 Sedmi kongres Saveza historičara Jugoslavije, HZ, XXXI-XXXII, 1978-1979, str. 359

povijesnog razvoja zemlje-domaćina, ovaj put SAP Vojvodine”.³⁹ Posljednji je plenarni referat imala hrvatska povjesničarka Mirjana Gross, koja je govorila o temi „Metodološki problemi strukturalne historije s posebnim obzirom na stupanj razvoja jugoslavenske historiografije”. Njezino je izlaganje izazvalo burnu diskusiju koja je, na žalost, ostala nedorečena jer nije bilo dovoljno vremena. Izvještavajući o tomu, Marijan Matićka napisao je kako je „izvan svake sumnje da su metodološka i teorijska pitanja historijske znanosti zauzela vidnije mjesto u misaonim preokupacijama historičara te će i to pomoći afirmaciji historijske znanosti u Jugoslaviji kao društvene znanosti”.⁴⁰ Ipak, većih i značajnijih metodoloških polemika u historiografiji nije bilo. (Ni danas ih u hrvatskoj historiografiji gotovo uopće nema.) Završnog je dana kongresa podneseno još jedno plenarno izlaganje, također metodološki usmjereno – Danica Gavrilović govorila je o „Kompjuterskom proučavanju istorije”. Upravo je na ovom kongresu po prvi put učinjen iskorak u izlaganjima referata koji su obrađivali razdoblje nakon 1945. godine, odnosno najnovije povijesne problematike. Izvještavajući o radu sekcije najnovije povijesti, Marijan Matićka naglasio je da se povjesničari sve više, ali još nedovoljno, njome bave: „to dokazuje da su povjesničari ‚osvojili’ novo područje istraživanja, a ujedno je to i oblik poticanja za šire i temeljitije istraživačke zahvate u tu problematiku”.⁴¹

Prema odluci Sedmog kongresa, kao i dotadašnjem rasporedu, odnosno uobičajenoj praksi, idući, Osmi kongres povjesničara trebao se održati 1981. godine u Prištini.⁴² No, te su godine na Kosovu izbili politički neredi, pobuna albanskog stanovništva, pa je kongres isprva dva puta odgađan, a potom i otkazan. Održan je napokon u srbijanskom gradu Arandelovcu 20-22. listopada 1983. godine u organizaciji Društva istoričara Srbije. Glavna je tema bila posvećena oslobodilačkim pokretima i društvenim kretanjima u povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti, a kongres je bio posvećen četrdesetoj godišnjici Drugoga zasjedanja AVNOJ-a.⁴³ S obzirom na sve učestalije osporavanje avnojskih odluka o ustroju poslijeratne Jugoslavije, ta je tema bila važna, makar je bilo iluzorno očekivati da povjesničari mogu bilo što promijeniti. Broj sudionika bio je nešto manji nego na prethodnim kongresima, oko 600 povjesničara, kao i dotad najvećim dijelom nastavnika/profesora povijesti. I iz Hrvatske je na kongresu bilo manje sudionika. Uz nepoznat broj nastavnika, sudjelovalo je „samo petnaestak poznatijih hrvatskih povjesničara, a referate je pročitao svega 10”. Iz izvještaja o sudjelovanju hrvatskih povjesničara može se zaključiti da

39 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 170

40 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 170

41 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 177

42 Sedmi kongres Saveza historičara Jugoslavije, HZ, XXXI-XXXII, 1978-1979, str. 369

43 Dragutin Pavličević, Osmi kongres jugoslavenskih historičara s posebnim osvrtom na sudjelovanje hrvatskih povjesničara, HZ, XXXVII, 1984, str. 255-257

su razlozi većim dijelom bili financijske naravi, jer se nisu uspjela osigurati potrebna sredstva.⁴⁴

Na Devetom kongresu povjesničara u Prištini, 28-30. rujna 1987. godine, sudjelovao je znatno veći broj hrvatskih povjesničara. Inače, na tom je posljednjem kongresu jugoslavenskih povjesničara sudjelovalo 643 povjesničara i povjesničarki iz zemlje te 17 inozemnih gostiju.⁴⁵ Izvještavajući o radu kongresa, Miomir Dašić dao je i ocjenu aktivnosti, odnosno neaktivnosti te strukovne udruge u posljednjih desetak godina, osobito u vremenu između Sedmoga i Osmoga kongresa. Vrlo je kritički govorio, napomenuvši da je rad povjesničarske asocijacije pao na „najnižu razinu” te da su zamlje sve njezine aktivnosti: „U tom periodu se ugasio Jugoslovenski istorijski časopis, pokidane su veze između članica Saveza (između saveza-društava istoričara u republikama i pokrajinama), olabavile su ili sasvim prestale njegove međunarodne veze, ugasila se razmjena publikacija s inostranim asocijacijama, malo je naših istoričara odlazilo na međunarodne naučne skupove, gotovo je sasvim presahlo prezentiranje informacija o rezultatima istorijske nauke u nas; istovremeno u ovom periodu razbuknula se ideologija nacionalizma i separatizma što je takođe imalo uticaja i na istoriografiju, a javljale su se u našoj nauci i druge slabosti i negativne pojave.”⁴⁶ Situacija se počela popravljati ubrzo nakon Osmog kongresa, a osobito od 1985. godine. Obnovljen je *Jugoslovenski istorijski časopis*, nastavilo se (zapravo pokušalo se nastaviti) raditi na povijesti naroda Jugoslavije,⁴⁷ radilo se na pripremi bibliografije za razdoblje 1975-1985, održavani su simpoziji o nastavi povijesti i drugo.

Jedna od važnih aktivnosti, napominje Dašić, bile su pripreme kongresa povjesničara. Da se posljednji kongres jugoslavenskih povjesničara pripremao u gotovo izvanrednim okolnostima, u doba kada se SFRJ sve snažnije rastakala, kada su jačali nacionalistički pokreti diljem zemlje, ne treba posebno isticati. Ni među

44 Dragutin Pavličević, Osmi kongres jugoslavenskih historičara s posebnim osvrtom na sudjelovanje hrvatskih povjesničara, HZ, XXXVII, 1984, str. 256

45 Miomir Dašić, Deveti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1988, str. 205-221

46 Miomir Dašić, Deveti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1988, str. 205

47 Prve dvije knjige tog opsežnog djela završene su u pedesetima (*Historija naroda FNRJ*, I. Beograd 1953. i *Historija naroda FNRJ*, II. Beograd 1959). Doduše, pojedine su nacionalne povijesti obrađene zasebno, tj. zasebno su, jedna uz drugu, obrađene povijest Hrvata, Srba, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Bosne i Hercegovine... Kada se došlo do razdoblja nacionalnih preporoda i oslobodilačkih pokreta u 19. stoljeću, pisanje je prekinuto. Pokušaji da se knjiga dovrši nisu uspjeli. [O projektu v. Magdalena Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945-1960*, Zagreb 2013, str. 301-371; Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb 2012, str. 228-252. / O raspravama oko pisanja srednjovjekovne hrvatske povijesti v. Magdalena Najbar-Agičić (priř.), „Radi se o časti hrvatske nauke”: *rasprave o hrvatskoj povijesti ranoga srednjeg vijeka za Historiju naroda Jugoslavije (1949-1950)*, Zagreb 2013]

povjesničarima nije nedostajalo onih koji su poticali nacionalizam,⁴⁸ ali su među vodećim povjesničarima u svim dijelovima Jugoslavije ipak prevladavali umjereni elementi, znanstvenici kojima nije bio glavni ideal širenje nacionalne euforije i mržnje prema drugima. Političke strukture su, s jedne strane barem deklarativno, a s druge i stvarno, financijski, podržavale rukovodstvo povjesničarske asocijacije.

Uvodno je izlaganje pod naslovom „Procesi istorijskog približavanja i ujedinjenja naroda i narodnosti Jugoslavije kao polje istraživanja” podnio nestor srpske medievistike Sima Ćirković. Dvoje drugih uvodničara nisu mogli doći na kongres – Mirjana Gross iz Zagreba bila je spriječena zdravstvenim razlozima, a Milorad Ekmečić iz Sarajeva upravo je gostovao u SAD-u. Budući da su tekstovi njihovih referata objavljeni, o njima se moglo razgovarati u diskusiji o glavnoj temi kongresa. Treći predviđeni koreferent u plenarnom zasjedanju, Danče Zografski iz Skopja, govorio je o ekonomskim čimbenicima nastanka Jugoslavije. Na ovome je kongresu i po prvi put jedan političar održao ne samo prigodni govor nego referat. Član Predsjedništva SFRJ Sinan Hasani izložio je na svečanoj akademiji referat „Istorijski značaj 50-godišnjice dolaska J. B. Tita na čelo KPJ”.⁴⁹ Zanimljivo bi bilo znati što su o Hasanijevu izlaganju mislili povjesničari sudionici kongresa i jesu su li uistinu srdačno pljeskali tom vodećem albanskom političaru i publicistu ili su to ipak činili s figom u džepu.

Na prištinskom je kongresu bilo odlučeno da će se sljedeći kongres povjesničara održati uskoro u Hrvatskoj. No, nisu prošle ni tri godine i Jugoslavija se raspala. S državom je nestao i Savez povijesnih društava Jugoslavije, a povjesničari s područja nekadašnje SFRJ počeli su se susretati isključivo na međunarodnim skupovima.

Problematika nastave povijesti bila je prisutna na svim kongresima, posebno se intenzivirala na posljednja tri, u razdoblju koje je za nastavu povijesti u cijeloj SFRJ bilo izrazito opasno, čak pogubno. Već na Prvome kongresu donijeti su zaključci o nastavi povijesti u srednjim školama. Povjesničari su tražili da se izradi zajednički plan i okvirni program nastave povijesti u svim školama u FNRJ, da se raspravi uvođenje nastave povijesti u prvi razred gimnazije (odnosno 5. razred osmogodišnje osnovne škole), da se u višim razredima gimnazije spoje opća i nacionalna povijest, da se raspravi mogućnost koordinacije nastave društvenih predmeta, da se analizira tadašnji nezadovoljavajući položaj nastave povijesti u srednjim strukovnim školama, da se sekcije za nastavu povijesti povijesnih društava republika i pokrajina međusobno informiraju o radu na nastavnim planovima i programima te da razmjenjuju udžbenike i da se najmanje jednom na godinu sastaju predsjednici sekcija za nastavu povijesti.⁵⁰ Čini se, ipak, da povjesničari – unatoč svom jedinstvenom stavu i aktiv-

48 Jedan od vodećih ideologa srpskog nacionalizma u osamdesetima bio je Vasilije Đ. Krestić, profesor Univerziteta u Beogradu i član Srpske akademije nauka i umetnosti.

49 Miomir Dašić, Deveti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 1-2/1988, str. 213

50 I. kongres historičara FNRJ, *Historijski zbornik*, br. 1-4, VIII (1955), str. 196

noj borbi za poboljšanja – nisu mogli bitno utjecati na partijske i državne strukture u promjeni statusa nastave povijesti.

Na kongresima se povremeno moglo vidjeti što političare stvarno zanima – upravo problemi vezani uz nastavu povijesti. Primjerice, Vladimir Bakarić je tijekom Drugoga kongresa 1958. osobno prisustvovao plenumu na kojem se raspravljalo o nastavi povijesti, a potom je tijekom prijema što ga je organizirao u čast kongresa – možda potaknut diskusijom koju je prethodno slušao – i sâm postavljao pitanja o problemima nastave povijesti.⁵¹

Kako ocijeniti rezultate rada devet povjesničarskih kongresa? Na kongresima je izlagano po više desetaka referata, ponekad i više od sto. Među referentima su bili brojni ugledni povjesničari iz svih krajeva Jugoslavije, makar se može uočiti da neki istaknuti povjesničari nisu sudjelovali ni na jednom kongresu. Broj „pasivnih” sudionika kongresa, onih koji su se prijavljivali te pratili izlaganja znanstvenika i ostalih referenata, bio je znatno veći – kretao se oko 700-800, pa čak i više od tisuću. I oni su također bili iz raznih krajeva Jugoslavije, iako je najveći broj tih sudionika bio iz mjesta održavanja kongresa ili neposredne okoline, što je posve razumljivo s obzirom na financijske i prometne prilike. Unatoč zadovoljstvu što postoji velik interes za susrete jugoslavenskih povjesničara, ovako velik broj sudionika brzo se pokazao i kao problem, pa su vodeći ljudi historiografske struke postavljali pitanje gdje su granice takvih skupova, naglašavajući da sličan problem muči i međunarodne kongrese, na kojima sudjeluje i do deset tisuća ljudi.⁵²

Već sam napomenuo da su kongresi bili značajni za društveni i stručni život i rad povjesničara. O tom aspektu govore i prigodne riječi jednog od izvjestitelja: „kongresi historičara [...] mjesto su međusobnog upoznavanja historičara s dostignućima i rezultatima, afirmiranja mladih znanstvenih radnika, otvaranja novih znanstvenih i stručnih problema i davanja poticaja za njihovo rješavanje”.⁵³ S druge strane, kongresi su bili arena na kojoj su se povjesničari ponekad sukobljavali, i to često po republičko-pokrajinskoj, odnosno nacionalnoj pripadnosti. Koliko se god vodstva saveznog društva povjesničara i povjesničarskih udruga po republikama i pokrajinama trudila da se na kongresima prikaže jedinstvenost „jugoslavenske” historiografije, to se u praksi nije događalo. Svaka je republička, odnosno nacionalna historiografija u SFRJ djelovala zasebno.

Jedan od problema koji su se gotovo neprestano pojavljivali na kongresima bio je nedostatak vremena za iscrpnije elaboriranje tema pojedinih izlaganja, a često i

51 Drugi kongres historičara Jugoslavije, HP, 1/1959, str. 84, 87

52 D. Milić, Šesti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 3-4/1973, str. 12

53 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 170

nedostatak prave sadržajne i poticajne diskusije, što zbog manjka vremena, što zbog drugih razloga. No, bilo je i „pravih naučnih rasprava, veoma korisnih i poželjnih na skupovima ove vrste”.⁵⁴ S druge strane, održavanje sekcija na različitim mjestima u gradu također se nepovoljno odražavalo na ukupni rad jer se zainteresirani sudionici nisu uvijek mogli dovoljno brzo premjestiti s jedne sekcije na drugu i poslušati sve one referate koji su ih zanimali. Stoga se, primjerice, predlagalo povećanje broja sekcija, koje bi sve radile na istom mjestu, smanjenje broja referata, kao i produženje vremena referentima do pola sata umjesto 20 minuta.⁵⁵ Bilo je, doduše, i prigovora da „gotovo svi referenti ne znaju koliko se kartica može pročitati za petnaest minuta, da ih na to nitko nije upozorio, da zbog toga dolazi do vrlo neugodne vremenske stiske, da su gotovo svi očajno loši čitači svojih tekstova, govornici i diskutanti”.⁵⁶

S vremenom se sve više događalo da kongresna priopćenja odudaraju od glavne teme, odnosno rad u sekcijama sve se više pretvarao u „tribine panoramskog tipa s velikim brojem saopćenja od kojih neka nisu ni u vezi s osnovnom temom kongresa”.⁵⁷ Događalo se i to da su kongresna priopćenja previše jednostrana, posvećena samo jednom aspektu i jednoj strani društvenih odnosa. To je, primjerice, prigovorila Bosiljka Janjatović izvještavajući o radu međuratne sekcije na Sedmom kongresu na kojoj je većina referenata govorila samo o radničkom pokretu, pa se tako „dobila više-manje pojednostavljena slika razvoja tog pokreta, a još više od toga jednostrana slika razvoja društva u tadašnjoj Jugoslaviji”.⁵⁸

Glavne teze, tj. sažeci, referata obično su tiskani uoči kongresa. Doduše, događalo se da se referenti ne drže rokova, a postojale su i druge poteškoće oko pripreme knjižica sažetaka, vjerojatno financijske naravi. Ipak, na prethodnom se dostavljanju sažetaka ustrajavalo, već i stoga što se na neki način željela osigurati potvrda prijavljenih da će uistinu doći na kongres.⁵⁹

Dovoljan je i samo letimičan pogled na izvješća s kongresa ili knjige sažetaka u kojima se navode imena referenata i naslovi njihovih izlaganja da se zaključi kako su se povjesničari bivše Jugoslavije bavili prije svega vlastitim nacionalnim temama i o njima izlagali na zajedničkim kongresima. Gotovo da nema slučaja da je netko govorio o problematici druge nacije, primjerice makedonski povjesničar da se bavio slovenskom poviješću ili bosansko-hercegovački makedonskom i slično. Zapravo, na

54 D. Milić, Šesti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 3-4/1973, str. 9

55 šk, Hrvatska povijest na IV kongresu historičara Jugoslavije u Sarajevu, HZ, XVIII/1965, str. 413-414; D. Milić, Peti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 4/1969, str. 5

56 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 173. Autor ovog dijela izvješća, Petar Strčić, ironično se zapitao: „pri tome se još može opravdati institutske, muzejske i sl. radnike, ali što reći za sveučilišne nastavnike koji ne znaju kako se treba koristiti svojim govornim organom”.

57 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 170

58 Sedmi kongres historičara Jugoslavije, Časopis za suvremenu povijest, 1/1978, str. 176

59 D. Milić, Šesti kongres istoričara Jugoslavije, JIČ, 3-4/1973, str. 6-7

ovome se primjeru može bjelodano pokazati da nikada nije ni postojala jedinstvena jugoslavenska historiografija, nego je u pitanju bio zbir nacionalnih historiografija: hrvatske, slovenske, srpske, makedonske, crnogorske, bosansko-hercegovačke, pa i albanske na Kosovu. Čak su i povjesničari najnovije povijesti, povijesti socijalističkog razdoblja ili razdoblja Drugoga svjetskog rata, najčešće istraživali povijesna zbivanja isključivo u vlastitoj republici ili pokrajini.

Hrvatska historiografija 1990-2010: struktura i glavni smjerovi razvoja

Prije dvadesetak godina, kad sam započeo dolaziti u Poljsku i susretati se s poljskim kolegama, na upit koliko povjesničara djeluje u Hrvatskoj, znao sam se našaliti pa kazati da je u nas toliko povjesničara koliko ovdje historiografskih časopisa. No, historiografija je u Hrvatskoj u posljednja dva desetljeća doživjela relativno snažan razvoj što se tiče strukture, broja istraživača (povjesničara-znanstvenika), širenja mreže studija povijesti i znanstvenih povijesnih instituta, kao i povećanja broja znanstvenih i stručnih časopisa te izdavača povijesne literature, od znanstvene, preko popularno-povijesne i publicističke do udžbeničke.

Neki su znanstveni projekti sa slomom socijalizma naprasno prekinuti i napušteni, a još od kraja osamdesetih i početka devedesetih započelo se s novim načinom financiranja znanosti općenito u Hrvatskoj – umjesto financiranja institucija i velikih znanstvenih programa prešlo se na financiranje pojedinačnih manjih projekata na kojima su sudjelovale manje ili veće grupe znanstvenika. Od početka devedesetih isprva stidljivo, a potom sve više i snažnije razvijao se sustav širenja znanstvene baze preko financiranja magistranata i doktoranata – mladi su primani na radna mjesta znanstvenih novaka te su imali obvezu završiti poslijediplomski studij, odnosno doktorirati tijekom četiri, odnosno osam godina. Potom su sve donedavno uobičajeno dobivali i stalna radna mjesta docenata na sveučilištima ili znanstvenika na institutima. Zbog gospodarske se krize i općeg smanjenja ulaganja u znanost i obrazovanje stanje prije godinu, dvije dana počelo mijenjati i došlo je do zastoja i u sustavu primanja znanstvenog pomlatka i, još više, u sustavu primanja na stalna radna mjesta u znanosti i visokom školstvu. Uvelike su smanjena sredstva za izgradnju znanstvene infrastrukture, odnosno za sufinanciranje izdavanja znanstvenih časopisa i knjiga te organizaciju znanstvenih skupova i rad udruga. Ovakav je sustav financiranja znanosti prisutan i danas. [U proračunu za 2015. sredstva za znanstvene knjige smanjena su za 64% u odnosu na 2014, a stavka sufinanciranja djelatnosti znanstvenih udruga je posve izbrisana!]

U ovom ću tekstu pokušati oslikati i usporediti ishodišno i današnje stanje organizacijske strukture hrvatske historiografije te dati barem nacrt pregleda glavnih

smjerova u kojima se kreću historiografska istraživanja u Hrvatskoj, napose moderne i suvremene povijesti kojom se i sam bavim.

Dakle, kao ishodišnu godinu uzet ću 1989/1990 – upravo tada dolazi do promjena, s nekim se projektima prestaje, nestaju neke institucije ili se preimenuju, počinju promjene u nastavi povijesti u školskom sustavu, ali se promjene događaju i na sveučilištu. Sve je, naravno, bilo povezano s političkom situacijom – uostalom, dobro znamo da je naša znanost u doba autoritarnih vlada u teškim iskušenjima: dio se povjesničara bezrezervno stavlja u službu takvih sustava, a dio biva onemogućavan u svome radu i čak proganjan.

Hrvatska historiografija nije se mogla razvijati u uvjetima demokracije tijekom mnogo desetljeća u 20. stoljeću: od predratne diktature kralja Aleksandra, preko fašističkog ustaškog režima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata do diktature komunističke partije nakon rata. A valja naglasiti da smo iskustva s autoritarnom vlašću imali u Hrvatskoj i nakon propasti socijalizma 1990. godine.

Politički i ideološki pritisak nije se, naravno, osjećao s jednakim intezitetom tijekom cijelog razdoblja postojanja socijalističke Jugoslavije. Uzimajući u obzir realnu snagu jugoslavenskih komunista, njihov utjecaj na razvoj zemlje na svim poljima, kao i na polju razvoja znanosti, taj je pritisak bio snažnije prisutan od vremena preuzimanja vlasti 1945. godine. U Hrvatskoj nije bilo prijelaznog razdoblja od kraja rata do 1947. ili 1948. kao što je to bio slučaj u Poljskoj ili Čehoslovačkoj. Od samog je početka pozicija komunista u političkom smislu bila neograničena. Ipak, ono što su morali uzimati u obzir bila je skučenost znanstvene baze i u materijalnom i u ljudskom pogledu. Zato su jugoslavenski komunisti na čelu s Josipom Brozom Titom morali, svjesni potreba razvitka zemlje, dopustiti stanovite ustupke te prihvaćati i one znanstvenike koji su se nalazili na drugim ideološkim pozicijama, naravno pod uvjetom da nisu otvoreno napadali politički sistem. S vremenom se politička situacija mijenjala, došlo je do sukoba sa Staljinom, Jugoslavija se udaljavala od Istoka i približavala Zapadu, a to nije ostajalo bez utjecaja na razvoj povijesnih znanosti.¹ Prije svega, radilo se o olakšanim kontaktima hrvatske znanosti sa svjetskom, no valja priznati da – ako se radi o historiografiji – te mogućnosti nisu bile u potpunosti

1 [Opširan doktorat o razvoju hrvatske historiografije i ideološkim okvirima u kojima su djelovali hrvatski povjesničari u prvih petnaest godina nakon Drugoga svjetskog rata napisala je i 2011. obranila Magdalena Najbar-Agičić (pod mentorstvom prof. Ive Banca: *Hrvatska historiografija 1945-1960. Ideološki okvir i putovi razvoja*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011. / objavljena je u donekle izmijenjenom obliku u dvije knjige: M. Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama? Hrvatska historiografija 1945-1960*, Zagreb 2013. i M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj 1945-1960. na polju kulture i znanosti*, Zagreb 2013). Nekoliko mjeseci ranije doktorat o politici povijesti u Jugoslaviji u razdoblju 1945-1960. obranila je Snježana Koren – ta je disertacija objavljena kao knjiga *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb 2012]

iskorištene. Povjesničari su ipak morali voditi računa o službenoj ideologiji jugoslavenskih komunista. Ta je službena ideologija samo u određenom smislu bila oslobođena na marksizam i dijalektički materijalizam, a prije svega se oslanjala na ideju „bratstva i jedinstva” jugoslavenskih naroda. Područje slobode u djelatnosti povjesničara se polako i stupnjevito širilo, pri čemu su na površinu neprestano isplivali međunacionalni konflikti, ranije spremni pod tepih.²

Potkraj osamdesetih napokon se neuspješnom pokazao i pokušaj stvaranja zajedničke jugoslavenske historiografije, a historiografije pojedinih jugoslavenskih naroda prešle su u novu fazu razvoja koja ih je u pojedinim slučajevima stavljala na pozicije oštrog sukoba – prije svega se tu radilo o hrvatskoj i srpskoj historiografiji. U devedesetima su se pojavile i snažne revizionističke tendencije.³ Takva su nastojanja osobito vidljiva bila u tekstovima o suvremenoj historiji, o razdoblju Drugoga svjetskog rata, karakteru Nezavisne Države Hrvatske i socijalističkog poratnog vremena. Napominjem da su se takve tendencije osjećale u vrijeme [Domovinskog] rata i neposredno nakon njegova završetka 1995. godine. Do značajnih je promjena došlo tek nakon smrti Franje Tuđmana u prosincu 1999. i pobjede demokratske oporbe u siječnju 2000. godine. Sam je Tuđman imao doktorat povijesnih znanosti⁴ i znanstvene ambicije. Bio je oficir u Titovim partizanima, a potom u Jugoslavenskoj armiji. Od pedesetih je aktivan prvo u partijskoj historiografiji u Beogradu, a na početku šezdesetih postao je direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu. U tom su času u partijskoj historiografiji i komunističkoj partiji općenito već bile vidljive nacionalističke tendencije, a Tuđman ih je pokazivao na sve jasniji način pa je time na sebe navukao status disidenta i dobio zatvorsku kaznu. Kritičari Tuđmanove znanstvene djelatnosti naglašavaju da je njegova temeljna slabost bila u tom što su za nj znanstveni radovi bili prije svega sredstvo političke borbe. Aureola branitelja hrvatsstva otvorila mu je tijekom devedesetih put do vrha političke vlasti – tada je cijelo desetljeće bio predsjednik države. Izabran je i u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti, a njegove su knjige tiskane u velikim nakladama, pojedinačno i u sabranim djelima, te su i prevedene na strane jezike.

2 V. Ivo Banac, Yugoslavia, u: *Historiography of the Countries of Eastern Europe, The American Historical Review*, vol. 97/4, October 1992, str. 1011-1117 (poljski prijevod u: *Historiografija krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, red. J. Kłoczowski – P. Kras, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1997); Neven Budak, Post-socialist Historiography in Croatia since 1990, u: *Re-Writing History. Historiography in Southeastern Europe after Socialism*, red. Ulf Brunnbauer, Lit Verlag, Münster 2004, str. 133-143

3 U Sarajevu je 2006. održana znanstvena konferencija, a kao rezultat objavljena je knjiga *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije* (ur. Vera Katz) Institut za istoriju, Sarajevo 2007.

4 Franjo Tuđman obranio je disertaciju na Filozofskom fakultetu u Zadru, kao jedan od prvih takvošnih doktora. Okolnosti njegove obrane i kontroverze s tim u vezi, kao i cijela biografija F. Tuđmana, predstavljani su u knjizi Darko Hudelist, *Tuđman. Biografija*, Profil, Zagreb 2004.

U Hrvatskoj već desetljećima, još od prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata postoje dvije vrste znanstveno-istraživačkih institucija hrvatske historiografije – s jedne su strane sveučilišni povijesni odsjeci/odjeli, isprva samo jedan, na tada jedinom sveučilištu, onome u Zagrebu, a s druge strane Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (kako se tada zvala hrvatska akademija sa sjedištem u Zagrebu) i njezini instituti te ostali (javni) znanstveni instituti. Isprva, od kraja četrdesetih godina, ti su instituti bili stvarani u sklopu procesa preuzimanja sovjetskog modela organizacije znanosti, a kasnije – nakon raskola sa Staljinom i prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom, djelovali su nadalje, te su od šezdesetih u njima zapošljavani sve brojniji znanstvenici. U dosta okoštaloj formi opstali su do devedesetih, a zahvaljujući sustavu financiranja znanstvenih novaka, osnaženi novim snagama, djeluju i danas.

Posljednjih je godina zamjetna i praksa da se i arhivske i muzejske institucije sve više bave i znanstvenim radom. I tamo rade osobe s doktoratima znanosti, provode se znanstveno-istraživački projekti i objavljuju knjige i periodičke publikacije sa znanstvenim ambicijama. Znanstvena se djelatnost odvija i kroz neke udruge, makar su one obično povezane uz neku od javnih institucija ili pak izdavačkih kuća.

Dok se do 1990. povijest u Hrvatskoj mogla studirati na filozofskim fakultetima u Zagrebu i Zadru, danas se može studirati na čak osam mjesta: osim na navedena dva mjesta, postoje još studiji povijesti (i to na obje razine bolonjskog sustava, i pred-diplomskoj i diplomskoj) na fakultetima/sveučilištima u Puli, Rijeci, Splitu i Osijeku, te na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu i na Hrvatskom katoličkom sveučilištu. Doktorski se studij povijesti može pohađati na čak četiri institucije – u Zagrebu na Filozofskom fakultetu (tri studija: medievistike, ranoga novog vijeka te moderne i suvremene povijesti) i Hrvatskim studijima, kao i na sveučilištima u Zadru i u Dubrovniku (potonji je studij zajednički studij tri institucije: sveučilišta u Dubrovniku i Zagrebu te povijesnog instituta HAZU u Dubrovniku).

Bilo bi izvrsno kada bi sve navedene institucije bile i dovoljno kadrovski popunjene. No, to nije slučaj. Osim na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje se povijest izučava i predaje od početka modernog sveučilišta 1874. kad su i osnovane prve dvije katedre – za hrvatsku i za opću povijest, i gdje radi nešto više od dvadeset profesora i docenata te otprilike isti broj asistenata/znanstvenih novaka, kadrovski su donekle popunjeni fakulteti/odjeli u Splitu, Zadru, Rijeci i Puli. U Osijeku i na Hrvatskim studijima te na Hrvatskom katoličkom sveučilištu zaposleno je tek po nekoliko osoba u docentskom ili profesorskom statusu. Nastava se tamo, kao i djelomice u preostala četiri nekompletna odjela, izvodi preko vanjske suradnje znanstvenika iz javnih znanstvenih instituta i/ili profesora s drugih fakulteta. Tako se zna dogoditi da neki nastavnici s jednog sveučilišta rade honorarno na drugome (pa čak i konkurentskom) sveučilištu. Ovim mjestima studiranja povijesti valja pribrojiti i sveučilište u zapadnom dijelu grada Mostara u Bosni i Hercegovini na kojem se povijest studira prema gotovo

posve preslikanom nastavnom programu studija povijesti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, uz vanjsku suradnju stanovitog broja hrvatskih profesora i znanstvenika te uz značajnu financijsku pomoć iz Hrvatske. Ne treba posebno naglašavati da to sveučilište pohađaju mahom Hrvati, i to ne samo iz Bosne i Hercegovine, nego i iz Hrvatske.

Teško je odgovoriti zašto je u devedesetima došlo do takve prave eksplozije znanstveno-nastavnih institucija na polju povijesne znanosti. Je li u pitanju bilo dobro vrijeme kad su Hrvati u potrazi za vlastitim nacionalnim identitetom i želeći se riješiti nasljeđa (socijalističke i jugoslavenske) prošlosti osobitu pozornost posvećivali historiografiji i nastavi povijesti pa tako širili mogućnosti studiranja povijesti na sveučilišnoj razini? Ili je ipak u pitanju bilo i ponešto osobne taštine i korištenja mogućnosti da se u tzv. decentralizaciji ugrabi dio kolača na račun državnih sredstava. Kako drukčije protumačiti osnivanje i širenje novog studija povijesti u Rijeci, istina velikom gospodarskom i kulturnom centru, nakon što je u sklopu riječkog sveučilišta već zaživio studij povijesti u Puli? A usto je Rijeka na sat i pol vožnje od Zagreba. Ili, još očitiji primjer prakse dvostrukog, danas već trostrukog studija povijesti u Zagrebu. Naravno, iz perspektive nas povjesničara to ne izgleda loše; dapače, odlično je da država u toj mjeri financira historiografska istraživanja i sveučilišnu nastavu povijesti, da osigurava sredstva za plaće asistentima i profesorima kao i honorare vanjskim suradnicima na sveučilištima. Ipak danas, u doba financijske krize, takav sustav sve je veće opterećenje i čini se da će se u budućnosti morati više štedjeti.

Uoči osamostaljenja u Hrvatskoj je postojao jedan veliki državni institut za istraživanje suvremene povijesti. Iako se zvao pomalo arhaično Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, što je bio dug iz vremena njegova nastanka na početku šezdesetih, bio je to *par excellence* institut za suvremenu povijest – njegovi su zaposlenici vrlo rano otvorili novu stranicu istražujući kompleksne povijesne probleme, a ne samo usko povijest radničkog i komunističkog pokreta. Jedan sličan regionalni institut postojao je u Slavonskom Brodu, iako je on bio izrazito provincionalan te snažno ideološki obilježen. Svoje je znanstvene institute, među njima i povijesne, imala i akademija znanosti, od kojih su dva najveća i najznačajnija bili zagrebački i dubrovački. Na Sveučilištu u Zagrebu djelovao je od 1971. Institut za hrvatsku povijest s desetak zaposlenih znanstvenika (kasnije se preimenuovao u Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta).

Zagrebački Institut za historiju radničkog pokreta nosio je od 1990. naziv Institut za suvremenu povijest, a potom je počeo širiti svoja istraživanja i na starija razdoblja povijesti. Istovremeno, kao „ljubimac” tadašnjih vlasti, naglo je porastao i 1996. preimenovan je u Hrvatski institut za povijest. Brodski Centar za povijest Slavonije i Baranje krajem ljeta 1991. prestao je postojati, ali je povijesni institut u Slavonskom Brodu ponovno osnovan 1996. kao Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest. S vremenom je Hrvatski institut

za povijest, osobito u posljednjih desetak godina, postao najveća znanstveno-istraživačka institucija hrvatske historiografije. Organiziran je u šest odjela: za srednji vijek, za rani novi vijek, za hrvatsku povijest 19. stoljeća, za suvremenu povijest, za hrvatsku latinističku historiografiju i Podružnicu za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. U Institutu djeluje i specijalizirana knjižnica koja je namijenjena prvenstveno za zadovoljavanje potreba djelatnika. U Hrvatskom institutu za povijest trenutno radi više od sedamdeset zaposlenika na znanstvenim radnim mjestima, uključujući i znanstvene novake. Godine 2011. taj je institut nizom manifestacija i objavljivanjem zasebne publikacije proslavio pedesetu obljetnicu postojanja.⁵

Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta s vremenom je izgubio sve svoje stalno zaposlene znanstvenike – stariji su dočekali umirovljenje ili preminuli, dok su mlađi otišli ili na fakultetski Odsjek za povijest ili u Hrvatski institut za povijest. Taj Zavod postoji nadalje kao organizacijska jedinica Filozofskog fakulteta, odnosno njegova Odsjeka za povijest, izdaje godišnjak *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, povremeno se pojavi kao izdavač neke publikacije ili pak (su)organizator skupa, ima čak ustrojene i istraživačke centre, ali već neko vrijeme nema stalno zaposlenih znanstvenika (kao zaposlenici na određeno vrijeme registrirani su tek neki od znanstvenih novaka) niti financijsku samostalnost, pa je zapravo više u pitanju tradicija imena nekadašnje važne historiografske institucije. Većinu svojih znanstvenih projekata i sve doktorske studije profesori Filozofskog fakulteta provode kroz odsječke fakultetske strukture. Svi dosadašnji pokušaji, napose profesora Drage Roksandića, da se nešto promijeni glede obnove statusa i stvarnog položaja ovoga instituta, koji je 2011. godine „zaboravio” na svoju četrdesetu obljetnicu, nisu dali rezultata.

Dakle, druga po brojnosti historiografska institucija u zemlji jest Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, zajedno sa Zavodom za hrvatsku povijest. Na njemu radi četrdesetak znanstvenika, od toga je nešto manje od polovice znanstvenih novaka. Odsjek za povijest relativno je čvrsto strukturirana organizacijska jedinica koja ima jedinstveno rukovodstvo, doduše s mnogo manjim ovlastima i financijskim mogućnostima nego je to slučaj s povijesnim odsjecima na sveučilištima u Poljskoj. Na njemu postoje katedre (za hrvatsku povijest, za staru povijest, za svjetsku povijest srednjeg vijeka, za svjetsku povijest novog vijeka, za povijest Srednje i Jugoistočne Europe, za pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije) i moduli diplomskog studija strukturirani po vremenskim razdobljima. Premda postoji nekoliko katedri opće povijesti, a samo je jedna katedra za hrvatsku povijest, to je rezultat specifičnog organizacijskog razvoja, a ne odraz istraživačkih interesa profesora i asistenata. Zapravo suprotno, svi se oni zanimaju hrvatskom poviješću – tome su posvećene i disertacije, koje se tek sporadično dotiču i regionalnog konteksta hrvatske povijesti.

5 Usp. *Polu stoljeća prošlosti. Hrvatski institut za povijest (1961.-2011.) i Bibliografija Hrvatskog instituta za povijest 1961.-2011.*

Na ostalim fakultetima i sveučilišnim odjelima za povijest zajedno zaposleno je sedamdesetak osoba, što zajedno s ovima na Filozofskom fakultetu u Zagrebu daje ukupan broj od više od stotinu zaposlenih povjesničara u visokom obrazovanju, od čega nešto više od polovice čine asistenti i znanstveni novaci.

Povjesničari djeluju i u znanstvenim zavodima i institutima Hrvatske akademije i znanosti, od kojih je nekoliko važnijih – u Zagrebu, Dubrovniku, Zadru i Rijeci, kao i u Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar” i u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu. U tim institucijama djeluje možda pedesetak osoba, uključujući i znanstvene novake. Stanovit broj povjesničara sa znanstvenim titulama (i ambicijama) radi u arhivskim i muzejskim ustanovama, Leksikografskom zavodu „Miroslav Krleža”, a ima ih i u obrazovnom sustavu ili pak izvan sustava znanosti i ostalih javnih službi, uglavnom u izdavačkim kućama ili pak udrugama civilnog društva. Takvih bi se ukupno moglo nabrojati još pedesetak. Ako se tomu svemu doda i nekoliko desetaka (više ili manje radno aktivnih) umirovljenika, dolazimo do brojke od nekih četrinstotinjak osoba kojima je primarna radna djelatnost vezana uz historiografiju i povijesna istraživanja. Ako bi im se pribrojili pravni i ekonomski povjesničari te povjesničari crkve, kulture i znanosti, broj bi se možda približio do 500. Uglavnom oni svojim tekstovima ispunjavaju stranice dvadesetak znanstvenih i stručnih povijesnih časopisa (od kojih neki izlaze u po dva ili tri sveska na godinu), kao i drugih periodičkih publikacija i časopisa s drugih znanstvenih područja.

Znanstveni su časopisi iz područja humanističkih znanosti, pa tako i historiografije, u Hrvatskoj kategorizirani u dvije kategorije – A1 i A2 časopisi. Postoji i nekoliko časopisa koji nisu kategorizirani, kao i dva časopisa za popularizaciju znanosti. Najstariji je časopis, s neprekinutom šezdesetčetverogodišnjom tradicijom izlaženja *Historijski zbornik*, koji izdaje Društvo za hrvatsku povjesnicu (nekadašnje Povijesno društvo Hrvatske).⁶ Opsegom je najveći *Časopis za suvremenu povijest* Hrvatskog instituta za povijest, koji izlazi u tri sveska, katkad i na ukupno više od tisuću stranica. Ovdje svakako valja spomenuti još nekoliko časopisa koji imaju i dugu tradiciju i dobru uređivačku politiku te vrsne suradnike, pa objavljuju dobre članke, poput časopisa dubrovačkog instituta HAZU (*Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU* i *Dubrovnik Annals*) ili zagrebačkog Akademijina instituta (*Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*), odnosno časopis za crkvenu povijest *Croatia christiana periodica* ili *Povijesne priloge* Hrvatskog instituta za povijest. U posljednjih je desetak godina počelo izlaziti i dosta novih časopisa, poput *Scrinie slavonice*, *Pilara*, *Tkalčića* i dr. Odnedavno izlazi i specijalizirani časopis

6 Usp. Nataša Bašić, Vlatka Dugački, Irina Starčević Stančić, Bibliografija *Historijskoga zbornika 1948-2007*, LXI (2008), br. 1. O počecima djelatnosti Povijesnog društva Hrvatske v.: Magdalena Najbar-Agičić, Osnivanje i prve godine djelovanja Povijesnog društva Hrvatske, *Historijski zbornik*, LXI (2008), br. 2, str. 393-421

Ekonomska i ekohistorija, a nastavi povijesti posvećen je poseban časopis *Povijest u nastavi*, koji se nastavlja na tradicije ranijih časopisa takve namjene.⁷ Općenito gledano, može se zaključiti da u Hrvatskoj izlazi dovoljno časopisa i da povjesničari imaju gdje objavljivati svoje tekstove. Problem je u tomu da nemaju svi časopisi jednako visoke kriterije za recenziranje i objavljivanje tekstova. Čak se zna dogoditi da i u najboljim časopisima povremeno osvane tekst kakvom zapravo ne bi trebalo biti mjesta u znanstvenoj publikaciji. To je posljedica nedovoljno razrađenog i koherentnog postupka recenziranja članaka, kao i činjenice da je hrvatska historiografija relativno mala, pa se više-manje zna tko je autor (ili bi mogao biti autor) nekog teksta. Drugi je problem hrvatske historiografije u tomu da u njoj nema dovoljno polemičkog duha – izrazito su rijetke ozbiljne i znanstveno utemeljene polemike i kritički intonirani prikazi. Polemički tekstovi u časopisima i ozbiljne diskusije gotovo da bi se mogli nabrojati na prste jedne ruke. Polemike i razmjene mišljenja o historiji – ako se uopće pojavljuju – vode se najčešće o političkim temama.

Što se tiče korištenja interneta u svrhu informiranja o historiografskim dostignućima ili populariziranja povijesti, u Hrvatskoj se nije daleko odmaknulo. Osim popularne web stranice www.povijest.net i specijaliziranog portala www.historiografija.hr, postoji još nekoliko stranica udruga poput www.ipd-ssi.hr (Istarsko povijesno društvo – Societa' Storica Istriana), www.digitalna-humanistika.org (Centar za digitalnu humanistiku) ili www.europa-centralis.hr (ZKC Europa centralis).

U Hrvatskoj na godišnjoj razini izađe stotinjak ili nešto više knjiga historiografskog karaktera. Na žalost, nemamo točne evidencije niti bibliografskih popisa. U posljednje vrijeme u sklopu jednog znanstveno-istraživačkog projekta pokušava se pratiti znanstvena produkcija na polju povijesne znanosti, ali zbog nedovoljnog financiranja s jedne, kao i relativno slabe zainteresiranosti uske historiografske javnosti kojoj je projekt primarno namijenjen, projekt ne uspijeva u potpunosti odgovoriti na sva pitanja onako kako je to zamišljeno.⁸ Zasad su priređene i objavljene dvije knjige *Bibliografije hrvatske historiografije u povijesnim časopisima* (za razdoblje 2000-2004. i 2005-2008), u pripremi je treća, za razdoblje 2009-2010, a postoji i radna verzija internetske baze bibliografije časopisa za razdoblje od 1990. do 1999. godine. Valjalo bi svakako proširiti ovu internetsku bibliografiju i s člancima iz ostalih časopisa, ne

7 V. bibliografiju ranijih metodičkih časopisa u Hrvatskoj i Jugoslaviji u: *Povijest u nastavi*, br. 18/2011.

8 Znanstveni projekt „Hrvatska historiografija i nastava povijesti (19.-21. stoljeće)” bio je financiran sredstvima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH između 2007. i 2010. godine. Projekt je i dalje aktivan, iako je ostao bez financiranja ministarstva. U sklopu projekta obranjene su dvije disertacije, a treća je u pripremi. [U međuvremenu je obranjen i treći doktorat.] Aktivan je i web portal www.historiografija.hr, a nastavljen je i rad na bibliografiji povijesnih časopisa za godine 2009-2011.

nužno historiografskih, kao i prirediti relevantan popis povijesnih knjiga objavljenih nakon 1990. godine.⁹

Ranije su, u socijalističkoj Jugoslaviji, takve bibliografije bile izdavane u zajedničkim jugoslavenskim publikacijama svakih deset godina (1955, 1965. i 1975), a potom je bibliografija hrvatske historiografije povremeno objavljivana u *Historijskom zborniku*.¹⁰

U Hrvatskoj je tijekom posljednja dva desetljeća znanost bila financirana preko znanstvenih projekata – pojedini su znanstvenici ili grupe znanstvenika predlagali projekte na određene teme. Ponekad su naslovi i ciljevi projekata bili postavljeni dosta široko, no s obzirom na (malen) broj istraživača, najčešće se radi o malim i uskim pojedinačnim projektima, bez čvrste međusobne povezanosti, a često i bez potrebne povezanosti među istraživačima koji rade u sklopu jednog projekta. Iz očitih razloga u takvom je sustavu financiranja znanstvenih projekata čest slučaj da se neki projekti dupliciraju, čak i tripliciraju. U svakom slučaju, neke su teme i povijesna razdoblja pokriveni prekomjernim istraživanjima dok nedostaju istraživanja nekih važnih područja.

Do danas je završeno nekoliko ciklusa projekata, a broj projekata u polju povijesti neprestano raste – od 37 projekata u razdoblju između 1990. i 1996. godine, preko skoro stotinu projekata u desetogodišnjem razdoblju od 1997. do 2007. godine, do šezdeset i šest projekata u petogodišnjem razdoblju nakon 2007.

U ovoj letimičnoj analizi spomenut ću samo najvažnije i najvidljivije promjene koje su uočljive u projektima od početka devedesetih. Među 37 projekata prije dvadesetak godina samo se jedan ticao starovjekovne povijesti, tri su bila posvećena srednjem vijeku, četiri ranome novom vijeku, tri devetnaestom a četiri dvadesetom stoljeću (od toga se samo jedan odnosio na povijest socijalističke Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata). Sedamnaest je projekata pokrivalo šire vremensko razdoblje. Jedanaest je projekata bilo prijavljeno u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, a sedam u Institutu za suvremenu povijest (današnji Hrvatski institut za povijest). Ostali su projekti bili izvođeni u drugim institucijama.

Kada pogledamo na 66 projekata koji su bili realizirani nakon 2007. godine, uočit ćemo sljedeće promjene: povijesti staroga vijeka posvećena su četiri projekta, srednjovjekovlju šest, ranome novom vijeku čak 13, devetnaestom stoljeću pet a dvadesetom stoljeću 23, od čega se samo tri odnose na suvremenu povijest, tj. razdoblje nakon 1945. godine. Broj projekata koji su prijavljeni u Zavodu za hrvatsku povijest

9 Vedran Muić, Bibliografija knjiga povijesne tematike objavljenih u Republici Hrvatskoj 2006.-2011. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 43/2011, 531-564

10 *Dix années d'historiographie yougoslave 1945-1955*, Comité national yougoslave des sciences historiques, Beograd 1955; *Historiographie yougoslave 1955-1965*, Fédération des sociétés historiques de Yougoslavie, Beograd 1965; *The Historiography of Yugoslavia 1965-1975*, The Association of Yugoslav Historical Societies, Belgrade 1975; (Neven Budak, Mirjana Gross) Historiografija od 1975. do 1985. za hrvatsku povijest do god. 1914, *Historijski zbornik*, god. 40 (1987), str. 1-43

ili na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta smanjio se na deset, dok je broj projekata u Hrvatskom institutu za povijest višekratno porastao – na dvadeset i dva. Ostali projekti, njih oko trideset, realizirani su u drugim akademskim institucijama, institutima HAZU i drugima. Neke od ovih projekata ne vode povjesničari, niti su radovi koji nastaju uvijek isključivo historiografske rasprave i radovi, ali je to problem koji zahtijeva širu analizu.

Zanimljivo je pogledati broj i tematiku doktorata, temeljnih kvalifikacijskih znanstvenih radova, što su ih pisali povjesničari tijekom svoga znanstvenog formiranja. U Hrvatskoj je donedavno doktorat znanosti iz polja povijesti bilo moguće steći na filozofskim fakultetima u Zagrebu i Zadru (na potonjem od polovice šezdesetih). U razdoblju između 1945. i 2008. godine obranjena su 204 doktorata, od čega 146 u Zagrebu i 58 u Zadru. Većina svih tih radova nastala je u posljednjih dvadeset godina: od 1991. u Zagrebu je obranjeno 95 disertacija, a u Zadru 24, dakle ukupno 119. Naravno, u Hrvatskoj djeluju i istraživači koji su svoje doktorate obranili na sveučilištima u drugim republikama bivše Jugoslavije, osobito u Beogradu, ili pak u inozemstvu, u posljednje vrijeme uglavnom na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Sve donedavno za hrvatsku je historiografiju bilo karakteristično da je bilo relativno malo doktorata iz suvremene povijesti. Tijekom posljednjih nekoliko godina stanje se promijenilo i sve je više istraživača koji uzimaju teme doktorata iz poslijeratne socijalističke povijesti ili pak suvremene nezavisne Hrvatske.¹¹

Hrvatski su povjesničari od pedesetih godina prošloga stoljeća redovito sudjelovali na kongresima jugoslavenskih povjesničara,¹² a organizirano je i nekoliko simpozija na republičkoj razini (zapravo se radilo o kongresima hrvatskih povjesničara), osobito uoči raspada Jugoslavije, u osamdesetima – dvaput su organizirani „Dani Jaroslava Šidaka”, znanstvene konferencije nazvane u čast najvećeg i najznačajnijeg povjesničara razdoblja socijalizma, osobe koja je čak u tom vremenu političkog i ideološkog pritiska na historiografiju umjela osigurati stanovit stupanj slobode za znanstvena historiografska istraživanja. Jaroslav Šidak bio je profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu i dugogodišnji glavni urednik najvažnijeg hrvatskog historiografskog časopisa *Historijski zbornik*. No nakon proglašenja hrvatske neovisnosti ove konferencije nisu se nastavile. Čak je i Šidakovo ime nekako gurnuto u stranu pod pritiskom pojedinaca koji su negirali dostignuća historiografije u doba socijalizma. Trebalo je proći desetak godina da 1999. bude održan Prvi kongres hrvatskih

11 Opš. o toj problematici, s popisima doktora i naslova njihovih doktorata v: Damir Agićić, Doktorati iz povijesti u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata (1946-2008), *Spomenica Josipa Adamčeka*, FF Press, Zagreb 2009, 719-537. [također v: Damir Agićić, Doktorati iz povijesti u Hrvatskoj 2009-2012. godine, *Historijski zbornik*, LXVI (2013), br. 2, str. 421-441]

12 Damir Agićić, Kongresi jugoslavenskih povjesničara – mjesto suradnje ili polje sukoba, (ur. Irena Stawowy-Kawka) *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, str. 117-130

povjesničara. Bio je posvećen, kako je i pristalo tom vremenu nastanka države, pitanjima hrvatskoga nacionalnog i državnog identiteta i kontinuiteta. Ironija sudbine je htjela da je tadašnji hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, već duže vrijeme bolestan, umro upravo tijekom održavanja kongresa zbog čega je kongres prekinut i nastavljen nekoliko mjeseci kasnije, u svibnju 2000. godine.

Drugi kongres hrvatskih povjesničara održan je u Puli četiri godine kasnije, a tema je također bila u to vrijeme aktualna: Hrvatska i Europa – integracije u povijesti. Pred Hrvatskom su se tada otvarala europska vrata pa su na plenarnim zasjedanjima održani referati o odnosima Hrvatske i Europe prema integracijama u povijesnoj perspektivi. Tema Trećeg kongresa hrvatskih povjesničara, koji je 2008. održan u Splitu odnosno u Supetru na Braču, bila je „Religija u društvenom i kulturnom kontekstu hrvatske povijesti”. Četvrti se kongres održao u Zagrebu u listopadu 2012. s općom temom o slobodi.

U četrdesetpetogodišnjem poratnom razdoblju hrvatska se historiografija u okviru zajedničke jugoslavenske države razvijala u bliskom kontaktu s drugim historiografijama jugoslavenskih naroda, ali i kao samostalna povijesna znanost. Karakterizirao ju je ograničen broj istraživača i istraživačkih institucija. Nakon što je Hrvatska stekla državnu neovisnost došlo je do snažnog kvantitativnog razvoja povijesne znanosti, a ujedno je i odbačeno jugoslavensko naslijeđe što je u konačnici, osobito u devedesetima, dovelo i do revizionističkih tendencija. Početak novoga tisućljeća u značajnoj je mjeri doveo do normalizacije situacije, ali je rezultat promjena koje su se dogodile na području historiografije bilo prenošenje glavnog središta njezina razvoja s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na Hrvatski institut za povijest, koji se tijekom posljednjih dvadesetak godina uglavnom nalazio u povlaštenom položaju zahvaljujući podršci vlasti. Istodobno je, budući da su nastajala [a nastaju i dalje] nova akademska središta u kojima se također može studirati povijest, došlo do rasipanja i decentralizacije u području obrazovanja povjesničara. Tijekom posljednjih godina to je sve izraženije i na najvišoj obrazovnoj razini – na doktorskim studijima. Dok su ranije postojala samo dva središta poslijediplomskog magistarskog i doktorskog školovanja povjesničara u Hrvatskoj – u Zagrebu i Zadru (pri čemu je u potpunosti broj obranjenih doktorata bio znatno manji), danas su takva središta već četiri, a u planu je i otvaranje novih. U tako maloj zemlji kakva je Hrvatska to je zasigurno previše. Kriteriji, koji ni inače nisu bili visoki, još više padaju, a broj doktora povijesti naglo raste, iznad razine koju mogu apsorbirati znanstvene institucije koje se financiraju iz državnog proračuna, napose danas, u jeku duboke gospodarske krize.

(Re)konstrukcija suvremene hrvatske/jugoslavenske povijesti u pregledima/sintezama nakon 1991. godine

Stanje istraživanja suvremene povijesti, tj. razdoblja nakon Drugoga svjetskog rata, još je uvijek relativno slabo zastupljeno u hrvatskoj historiografiji. Nedovoljan je broj istraživača, a sve donedavno, do prije nekoliko godina, postojali su tek pojedinačni i najčešće nepovezani projekti, čak i unutar iste institucije. Još uvijek nema ni dovoljno mladih znanstvenika koji se bave problemima najnovije povijesti. Sve je donedavno i među povjesničarima bilo rašireno uvjerenje da suvremenu povijest ni nije moguće istraživati na način kako to rade historičari jer tobože nisu dostupni svi relevantni izvori. U Leksikografskom zavodu „Miroslav Krleža” tradicionalno je, sve do prije nekoliko godina, obrada razdoblja nakon 1945. godine ulazila u domenu politologije, a ne povijesti. Ni na kongresima povjesničara FNRJ/SFRJ teme i problemi poslijeratne povijesti nisu bili odmah prisutni, nego se uvode tek tamo negdje od polovice šezdesetih.

Teme istraživanja suvremene povijesti u današnjoj hrvatskoj historiografiji uglavnom se odnose na područje političke povijesti, u manjoj mjeri kulturne i gospodarske. Najpopularnije teme, i to ne jedino kao plod interesa samih znanstvenika, nego još više kao rezultat zanimanja šire kulturne javnosti jesu teme istraživanja Bleiburga i Križnog puta, Andrije Hebranga, suđenja nadbiskupu Alojziju Stepincu, djelovanja Agitpropa, Hrvatskog proljeća, Domovinskog rata. U obradi tih isključivo političkih tema često nedostaje širi okvir, jugoslavenski i međunarodni. No, to je boljka cjelokupne hrvatske historiografije, koja je previše okrenuta sama sebi, odnosno proučavanju isključivo hrvatske povijesti.

U ovome ću se izlaganju koncentrirati na pitanje kako je dosad obrađivana suvremena hrvatska/jugoslavenska povijest u nekim monografskim djelima, pregledima i sintezama hrvatske povijesti, objavljenima u posljednjih desetak godina. Prije toga kratko ću se osvrnuti na istraživanje najnovije povijesti u sklopu znanstveno-istraživačkih projekata što ih financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Znanstveno-istraživački projekti koji se bave proučavanjem najnovije hrvatske povijesti zapravo su izuzetno malobrojni. Dok je u europskoj i svjetskoj historiografiji naglasak upravo na suvremenoj povijesti, o čemu postoje i brojni međunarodni

znanstveni projekti, u nas je sve donedavno, do 2001. godine, najnovija povijest (razdoblje nakon 1990) bila skoro posve zanemarena. Zbog političkih razloga tadašnja je koalicijska vlada, koju su oporba i brojne braniteljske udruge optuživali da zanemaruje i čak iskrivljuje povijest Domovinskog rata i zbivanja vezanih uz ostvarenje hrvatske neovisnosti, raspisala poseban natječaj za financiranje istraživanja najnovije povijesti. Održani su i neki konzultativni sastanci predstavnika različitih institucija, ali nisu dali posebnih rezultata. Zajednički projekt više institucija nije se uspio ostvariti, a jednako tako ni danas u hrvatskoj historiografiji nisu baš uobičajeni takvi zajednički projekti. U Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu počeo se provoditi projekt *Stvaranje Republike Hrvatske i domovinski rat 1991.-1995.-1998.*, a njegov je voditelj postao dr. Zdenko Radelić. Na tom je projektu tijekom nekoliko godina zaposleno nekoliko znanstvenih novaka, koji su već napisali svoje kvalifikacijske radove, magisterije i/ili disertacije. Osim tog projekta, do kraja 2006. radilo se na još nekoliko znanstveno-istraživačkih projekata u različitim institucijama (Hrvatskom institutu za povijest, Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, Institutu Ivo Pilar, Hrvatskom državnom arhivu te Filozofskom fakultetu u Zagrebu). Nijedan od njih, osim projekta *Stvaranje Republike Hrvatske i domovinski rat 1991.-1995.-1998.* nije urodio nekim važnijim historiografskim rezultatima. Na takav zaključak navode i popisi radova dostupni u bazi podataka *Hrvatska znanstvena bibliografija*.¹

U novom ciklusu financiranja znanstveno-istraživačkih projekata na prvom je mjestu rangiran projekt Hrvatskoga instituta za povijest pod naslovom *Republika Hrvatska i Domovinski rat (1991.-1995.-2000.)*. Osim njega, od ukupno 62 odobrena projekta samo se još dva izravno tiču suvremene povijesti: *Demokratski pokret, velikosrpska agresija i Domovinski rat u istočnoj Hrvatskoj* i *Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji*. Rangirani su dosta nisko, na dnu ljestvice prihvaćenih projekata. Još je nekoliko projekata posvećeno cijelom dvadesetom stoljeću (ili su koncipirani problemski i obuhvaćaju široko kronološko razdoblje), ali su znanstveni interesi povjesničara koji u njima sudjeluju primarno posvećeni prvoj polovici stoljeća. I to svjedoči o tomu da u Hrvatskoj nadalje nedostaje promišljena i sustavna politika znanstvenih istraživanja najnovije povijesti. Nešto je bolja situacija na polju arhiviranja dokumenata. Vlada je nedavno osnovala Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata,² a od ranije djeluju i neke nevladine udruge koje se bave problematikom istraživanja najnovije povijesti. Među potonjima se osobito ističe udruga Documenta.³

1 Opširnije v. <http://bib.irb.hr> – Podaci o znanstvenim projektima, završenima i onima koji su u tijeku, mogu se pronaći na web stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH (www.mzso.hr) i na web-stranici www.historiografija.hr

2 Opširnije v. www.centardomovinskograta.hr/

3 Opširnije v. www.documenta.hr

Hrvatska historiografija, na žalost, ne obiluje sintetskim djelima ili pregledima u kojima se obrađuje cijela nacionalna povijest, od početaka do danas. Takva je i situacija sa sličnim djelima koja se odnose na pojedina razdoblja hrvatske povijesti, u ovome konkretnom slučaju na povijest 20. stoljeća. Osobito nedostaju djela koja na znanstven i kritički način (mislim ovdje na kritiku izvora, odnosno primjenu historiografskih metoda, kao i na kritičku sintezu rezultata postojećih istraživanja) prikazuju cjelinu ili pojedino razdoblje hrvatske povijesti. Ne postoji ni veći broj popularno pisanih pregleda, djela namijenjenih širokim čitateljskim krugovima.

U devedesetima nije bilo lako pisati o suvremenoj povijesti jer se politika, čak i s najvišeg mjesta (predsjednik Republike bio je doktor povijesnih znanosti s vlastitim idejama o novijoj hrvatskoj povijesti koje često nisu bile u suglasju s prevladavajućim historiografskim mišljenjem), miješala u historiografiju i nastojala osigurati „povijesnu istinu”, našu „autentičnu hrvatsku”, o položaju Hrvata u prvoj i drugoj Jugoslaviji, kao i o tomu što se zbivalo tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Prvi sintetski pregledi hrvatske povijesti 20. stoljeća, a osobito udžbenici, stoga su vrvjeli podacima koji su trebali pokazati podređenost i težak položaj Hrvata, nasilja režima nad hrvatskim narodom i slično – u tom smislu pisalo se isključivo o Hrvatima, kao da prijeratni kraljevski ili poslijeratni komunistički režim nisu bili jednako surovi prema svim ostalim narodima bivše Jugoslavije. Ovime ne želim umanjiti patnje brojnih Hrvata, niti zanemariti činjenicu da je hrvatski narod bio u podređenom položaju, da su neki istaknuti pojedinci i brojni anonimni građani bili pod represivnim pritiskom vlasti, nego napomenuti da je pristup stavljanja naglasaka isključivo na to, kao i selektivno biranje dokaza i vađenje događaja i osoba iz konteksta, u historiografskom smislu pogrešan. Ne služi povijesna znanost za to da se opiše vlastiti martirologij, a zanemari činjenica da su stradavali i drugi, niti za to da se prikazuju isključivo negativne strane ako su – a jesu – postojale i pozitivne.

Prvi pregledi hrvatske povijesti⁴ očito su trebali (ili željeli) poslužiti tadašnjoj vladajućoj ideologiji o hrvatskoj državnosti i kontinuitetu hrvatske države od ranoga srednjeg vijeka do 1918, kada je, ulaskom u zajednicu sa Srbima i ostalim južnoslavenskim nacijama, ta državnost privremeno izgubljena – do stvaranja Nezavisne Hrvatske Države 1941, odnosno Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske i Federalne Države Hrvatske 1943. godine. Taj je sluganski pristup povjesničara političkim moćnicima i više nego očit i u prvim udžbenicima povijesti u kojima se često isticalo upravo ono što je govorio predsjednik Republike, odnosno njegovi „komesari” na polju historiografije. Među autorima koji su pisali na taj način neki su bili i autori udžbenika povijesti za osnovne i srednje škole.

4 D. Pavličević, *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb 1994, 2. izdanje, Zagreb 2000, 3. izdanje, Zagreb 2002.; I. Perić, *Povijest Hrvata*, Centar za transfer tehnologije, Zagreb 1997, engl. izdanje: I. Perić, *A history of the Croats*, Center for transfer of technology, Zagreb 1998.

Tek potkraj devedesetih u engleskom izdanju, odnosno 2003. u hrvatskome, pojavio se prvi ozbiljniji sintetski pregled hrvatske povijesti. Autor mu je Ivo Goldstein, profesor suvremene hrvatske povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.⁵ To je dosad najuspjeliji i historiografski najzreliji pregled cjelokupne hrvatske povijesti, od početaka do današnjeg doba.

Postoji tek nešto više knjiga koje govore o novijoj hrvatskoj povijesti, o 20. stoljeću. Prvi je takav pregled bila knjiga Hrvoja Matkovića *Suvremena politička povijest Hrvatske*, objavljena kao priručnik za studente visoke policijske škole.⁶ Isti je autor nekoliko godina kasnije objavio knjigu *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*.⁷ Potkraj devedesetih pojavila se opširna knjiga akademika Dušana Bilandžića *Hrvatska moderna povijest*.⁸ Ona pruža vrlo opsežan prikaz suvremene hrvatske i jugoslaven-ske povijesti. Napokon, potkraj 2006. godine pojavile su se i dvije opsežne monogra-fije o suvremenoj Hrvatskoj. Jednoj je u cijelosti autor Zdenko Radelić (*Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*), dok je druga djelo više auto-ra (*Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*).⁹ Naravno, svim se ovim knjigama mogu prigovoriti poneki nedostaci i pronaći sporna mjesta, ali su ta djela – općenito uzevši – u stanovitoj mjeri pridonijela razvoju hrvatske historiografije.

U svome ću izlaganju dati kratku usporednu analizu kako su neki od ključnih do-gađaja hrvatske/jugoslaven-ske suvremene povijesti prikazani u tri sinteze, odnosno pregleda koja smatram reprezentativnim za ukazivanje na trendove u novijoj hrvat-skoj historiografiji – Perićevoj, Pavličevićevoj i Goldsteinovoj knjizi. Već je spome-nuto da su te tri knjige bili prvi novi pregledi cjelovite hrvatske povijesti napisani i objavljeni u samostalnoj Hrvatskoj. Prva je od njih objavljena knjiga Dragutina Pavličevića, znanstvenog savjetnika u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakul-teta u Zagrebu, odnosno kasnije u Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar”. Autor ju je napisao po narudžbi izdavača povijesne i publicističke literature, Naklade Pa-vičić, koji je u javnosti s vremenom postao prepoznatljiv po publicističkim, histo-riografskim i beletrističkim knjigama sa snažnim nacionalnim nabojem. Pisana je u doba dok su dijelovi Hrvatske još uvijek bili pod kontrolom srpskih pobunjenika, dakle prije završetka Domovinskog rata. Ratno vrijeme očito je utjecalo na autora da mnoge stvari pojednostavi i stavi u drugačiji kontekst, da ne bude dovoljno kritičan

5 I. Goldstein, *Hrvatska povijest*, Novi liber, Zagreb 2003.

6 H. Matković, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Fakultet kriminalističkih znanosti, Zagreb 1993.

7 H. Matković, *Povijest Jugoslavije 1918. - 1991. – hrvatski pogled*, Naklada Pavičić, Zagreb 1998.; 2. izd. 2003.

8 D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999.

9 Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Hrvatski institut za po-vijest – Školska knjiga, Zagreb 2006.; Z. Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, Zagreb 2006.

prema izvorima, da bude pristran i jednostran. Brojne Pavličevićeve neutemeljene i neznanstvene ocjene nisu bitno izmijenjene ni u sljedećim izdanjima, čak su dodane i nove.

Samo nekoliko godina nakon Pavličevića svoju je „sintezu” hrvatske povijesti objavio i Ivo Perić. Ni taj autor nije imun na brojna pojednostavljenja i krajnje jednostran prikaz; štoviše u tomu je otišao i korak dalje od Dragutina Pavličevića.

Kako ta dvojica autora – inače obojica i pisci školskih udžbenika – vide hrvatsku prošlost mnogo se može iščitati i iz predgovora, odnosno uvodnih dijelova njihovih knjiga. Zanimljivo je da i Perić i Pavličević svoju naraciju započinju konstatacijom da „hrvatski narod pripada među najstarije narode Europe”, odnosno da „u Hrvata postoji stoljećima spoznaja da su jedan od starijih naroda u Europi”.¹⁰

Predgovor Perićevoj knjizi napisao je dr. Mirko Valentić, tadašnji ravnatelj Hrvatskoga instituta za povijest u Zagrebu. Evo kako je prije desetak godina uveo čitatelja u tekst Perićeva pregleda hrvatske povijesti: „Ali riječ je ovdje o ustrajnoj borbi Hrvata, koji su gotovo fanatično vjerovali u trenutak izlaska iz povijesnog tunela, u trenutak kad će opet uskrsnuti naša pokopana sloboda, makar nas je neprijatelj proglašavao mrtvima”, odnosno: „Cjelokupni hrvatski narod vođen mudrošću svog nesumnjivog vođe dr. Franje Tuđmana, obranio je svoj teritorij i svoju samostalnost te izašao iz ovog rata kao pobjednik”.¹¹ Ovi citati kao da su izvađeni iz jednog starijeg vremena, vremena kada se neposredno iza Drugoga svjetskog rata jedan drugi hrvatski historičar u svojim mlađim danima divio velikom djelu „druga Staljina”.¹² Samo su promijenjeni vođa i oni koje vođe vode u „svijetlu budućnost”, umjesto klase (radničke) to je mjesto preuzela nacija (hrvatska).

U predgovoru prvome izdanju svoje knjige Pavličević je istaknuo, između ostalog: „Osnovna je nakana ove knjige opis tisućljetne borbe za opstanak Hrvata na prostoru gdje se računaju dvije civilizacije i preklapaju tri najveće vjerske zajednice Europe i prednje Azije, gdje se stoljećima sustavno ponavljaju agresije s Istoka, gdje se u novije vrijeme rješava istočno pitanje, gdje su do jučer bile ne samo granice Istoka i Zapada nego i socijalizma i kapitalizma, totalitarizma i demokracije”.¹³

Ove tvrdnje, izrečene u predgovorima navedenih knjiga, danas zvuče posve bizarno. Hrvatska je ipak učinila golem iskorak i napredovala dovoljno daleko od porođajnih muka što ih je prošla tijekom osamostaljivanja iz jugoslavenske zajednice da ovakve patetične izjave više nikomu valjda nisu potrebne.

U prvome izdanju svoje knjige Pavličević je s naracijom stao na početku Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji i Hrvatskoj, a razdoblje od 1941. do 1994. prikazao

10 I. Perić, n. dj., str. 3; D. Pavličević, n. dj., 1. izd., str. 15

11 I. Perić, n. dj., str. I-II

12 M. Brandt, Današnje naše mogućnosti upoznavanja materijalističkog pogleda na historiju, *Historijski zbornik*, I/1948, 233-243, posebno str. 241-243.

13 D. Pavličević, n. dj., 1. izd., str. 16

je u kronologiji.¹⁴ U naslovu kronološkog pregleda on govori o tri hrvatske države, podrazumijevajući pod time Nezavisnu Državu Hrvatsku, Narodnu/Socijalističku Republiku Hrvatsku i Republiku Hrvatsku. Suhoparni kronološki okvir nije posve pogodan za generalne ocjene, ali i taj kratak tekst ukazuje na to da autor, kada je u pitanju hrvatska državnost, u isti rang stavlja sve tri državne tvorevine. Štoviše, u drugom izdanju svoje knjige govori o razmimoilaženjima u svezi s NDH te ističe kako je, bez obzira na sve činjenice, „ona ipak pune četiri godine opstojala, kako je bila upisana u sve zemljopisne i političke zemljovide Europe, kako je imala sve organe jedne države, sve osim stalnog i izabranog demokratskog Sabora”.¹⁵ Naravno, bilo bi krivo kazati da Pavličević veliča NDH, ali može se ustvrditi da nije posve dosljedan kada je u pitanju iznošenje jasne osude takva režima. Štoviše, mnoge loše strane ustaškog režima sklon je na različite načine razumjeti, pronaći im „uzročno-posljedične veze” i slično. S druge strane, u optuživanju, pa i osudi, komunističkog režima uspostavljena nakon rata, vrlo je jasan. Tu nema traženja razloga zašto je dolazilo do represalija, nema više pojedinaca nego se pojavljuje kolektivitet, i to u obliku nacije. Pavličević govori o likvidacijama „političkih protivnika, neistomišljenika, imućnih ljudi, ali i *nepodobnih* naroda”. „Takvima su”, ističe naš autor, „na *Istoku* bivše Jugoslavije nekada (a i danas) držali Hrvate, Albance, Bošnjake-Muslimane, podunavske Nijemce, Mađare i dr.” te potom navodi emotivan ulomak iz knjige Hrvoja Kačića *Crveni teror u Dubrovniku*.¹⁶ Zapravo, daje se jedna vrlo jednostrana slika u kojoj je glavni stradalnik cijela hrvatska nacija. Stoga su i poglavlja posvećena poslijeratnoj povijesti u Pavličevićevoj knjizi naslovljena: Između „oslobođenja” i *crvenog terora* (1945); Ne „rat poslije rata” nego *likvidacije poslije rata*. Križni putevi; Drastičan obračun s političkim protivnicima; *Formalno* razgraničenje među republikama na štetu Hrvatske i dr.

Ivo Perić u svojoj knjizi donosi još simplificiraniju sliku hrvatske povijesti od Pavličevića. Njegova knjiga već ni u vrijeme nastanka nije mogla izdržati nikakvu ozbiljniju znanstvenu kritiku. Evo samo nekih primjera kako i što u svojoj knjizi piše Ivo Perić. Naglašava da su potkraj Drugoga svjetskog rata „srpski partizani zlostavljali i ubijali Hrvate samo zato što su Hrvati”, a četnici koji su 1944. mobilizirani u partizanske jedinice, promijenili su oznake na svojim kapama (šajkačama): „umjesto četničkih kokardi, stavili su partizanske crvene zvijezde petokrake, a u svojim dušama ostali su velikosrbi, mrzitelji Hrvata i svega što je hrvatsko i katoličko”. Perićeva se jednostranost i stereotipno poistovjećivanje Hrvat=katolik može uočiti i na drugim brojnim mjestima u knjizi. Za njega je Kosta Nađ komunistički general i posrbljeni Mađar pod čijim su vodstvom gore opisani četnici/partizani „ubijali, silovali,

14 D. Pavličević, 1. izd., n. dj., str. 367-394

15 D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 400

16 D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 465

pljačkali”, pa je pred „tim nasilnicima bježalo hrvatsko stanovništvo iz Srijema, Slavonije i Moslavine”.¹⁷ O samom zločinu i ubojstvima na Blajburškom polju Perić ne govori, ali donosi ilustraciju spomenika hrvatskim blajburškim žrtvama. Spominje Križni put i stradanja. Naravno, prema već ustaljenom obrascu, i ovdje govori isključivo o stradanjima Hrvata. Drugi, makar bili i malobrojni, kao da uopće ne postoje: „Na tom dugom Križnom putu od Bleiburga i dalje, od logora do logora, sve do rumunjske, bugarske i grčke granice, ubijeno je ili umrlo u patnjama nekoliko desetaka tisuća Hrvata – civila i pripadnika oružanih snaga NDH. Taj komunistički zločin još je veći jer se nije desio u ratu, nego u poraću.”¹⁸ Rat uistinu jest završio, ali osvete i zločini nad civilima a osobito pripadnicima poraženih vojski u prvim danima nakon rata nije nešto što su izmislili i činili samo („srpski”, kako bi rekao Perić) partizani.

I Pavličević i Perić u svojim pregledima Hrvate i Hrvatsku predstavljaju isključivo kao žrtvu. Prema njima, u socijalističkoj su Jugoslaviji Hrvati bili progonjeni, pa čak i likvidirani, samo zato što su Hrvati. Hrvatska je u svemu prošla najlošije od svih republika, pa je izgubila oznaku državnosti u nazivu,¹⁹ a osobito je izgubila u pogledu teritorija i granica. Bila je eksploatirana, zaostajala je u razvoju, a hrvatski su se intelektualci borili protiv velikosrpskih snaga i slično. Takve su jednostrane ocjene katkad dovedene do posvemašnjeg apsurdna kao što je, primjerice, Pavličevićeva sljedeća tvrdnja: „već 1953. i 1959. hrvatski su povjesničari bili prinuđeni sudjelovati u pisanju i izdavanju zajedničke *Historije Jugoslavije I. i II.* u kojoj je prošlost Hrvatske bila uklopljena u prostor i vrijeme koji joj nisu bili ni zajednički ni bliski, u neki zamišljeni jugokoncept, a da se i ne govori o jedinstvenoj povijesti Hrvata i Hrvatske”.²⁰ Eto, tako su ponajbolji među tadašnjim hrvatskim povjesničarima, koji su pisali tekstove za ove knjige, bili prisiljavani sudjelovati u nečemu u čemu nisu željeli sudjelovati! A zapravo se radi o knjizi u kojoj se hrvatska povijest, kao uostalom i sve ostale nacionalne povijesti jugoslavenskih naroda, prikazuje zasebno. Projekt je propao onoga časa kada je trebalo prikazati početke nacionalnih preporoda i postanak nacija u 19. stoljeću. U osamdesetima je bilo pokušaja da se projekt nastavi, ali je to tada bilo još manje moguće nego u pedesetima ili šezdesetima.

Jedan od dominantnih motiva što su nastali u devedesetima jest i priča o stradalnicima u komunističkim redovima, o pojedinim hrvatskim komunistima „koji nisu

17 I. Perić, n. dj., str. 244

18 I. Perić, n. dj., str. 245

19 Govoreći o promjeni imena iz Federalna Država Hrvatska u Narodna Republika Hrvatska, Pavličević ističe: „Dakle, ono ‚država’ koje su uveli hrvatski komunisti s A. Hebrangom na čelu *izgubilo* se u korist ‚republike’, a država je bila samo jedna – Jugoslavija, strogo centralizirana i partijski upravljana.” Moglo bi se pomisliti da je autor zanemario šire okolnosti, ali nije – on jasno navodi da je u cijeloj Jugoslaviji uveden sustav po uzoru na sovjetski, da je i federalni ustroj cijele zemlje bio previše formalan. No, to mu ne smeta u njegovoj kombinatorici. – D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 471

20 D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 483

prikrivali svoj nacionalni identitet i koji su nastojali štititi interese svoje Hrvatske". Glavni junak takve priče bio je Andrija Hebrang. Dok je Pavličević spomenuo Hebranga u kontekstu progona Staljinovih pobornika nakon Rezolucije Informbiroa, Perić je opširno idealizirao istaknutoga hrvatskog komunista kao borca za hrvatske interese uopće ne spomenuvši njegovu povezanost sa staljinizmom. Štoviše, iz rečenice da se „1947. suprotstavljao načinu planiranja gospodarskog razvoja u Jugoslaviji, pri čemu su se nekritički oponašali sovjetski modeli planiranja”, čitatelj može pogrešno zaključiti da se Hebrang protivio sovjetskim uzorima.²¹

O objektivnosti i informativnosti što je svojim čitateljima nudi Ivo Perić govori i sljedeći navod: „Pa i sam Tito, iako Hrvat, nikada nije isticao da je Hrvat, a mnogo je puta izjavio da je Jugoslaven”.²² Ta je očita neistina, jer se Tito nije sramio svoga hrvatskog podrijetla nego ga je uvijek jasno isticao kada je govorio o svome nacionalnom određenju, uz jednu ilustraciju, službenu maršalsku fotografiju, te spominjanje njegove uloge u gušenju hrvatskoga proljeća, i jedini spomen vođe socijalističke Jugoslavije u cijelome Perićevu tekstu o poslijeratnoj Hrvatskoj. Valja napomenuti da se i u Perićevu udžbeniku za osmi razred osnovne škole²³ ponavljaju slične tvrdnje te je jasno vidljivo da autor Titu ne zamjera nedemokratičnost, nego nedovoljno hrvatstvo.²⁴ Ni Pavličević se ne odnosi prema Titu sa simpatijama: uspoređuje ga s monarhom,²⁵ spominje da je u lovištu Karađorđevo 1. prosinca 1971. „*odstrijelio* hrvatsko partijsko vodstvo”, naziva ga „samovladarom” i „partijskim diktatorom”. Ova knjiga sadrži i nekoliko ilustracija na kojima se vidi Josip Broz Tito.²⁶

Po mnogo čemu, pa i po prikazu najnovije povijesti, knjiga Ive Goldstena bitno je različita od prethodne dvije. Goldstein jasno ukazuje na zločinački karakter vlasti NDH i ustaškog režima. Jednako tako, mnogo je više transparentan u iznošenju činjenica u svezi s Bleiburgom i stradanjima pripadnika poraženih vojski, sudbini vjerskih zajednica u poslijeratnoj Hrvatskoj i Jugoslaviji – Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Islamske zajednice, stradanjima i političkim progonima nestomišljenika. Naslovi/podnaslovi u Goldsteinovoj knjizi primjereni su znanstveno-stručnom diskursu: *Socijalistička revolucija: od uzvišenih ideala do osvete; Prema kraju rata; Bleiburg i „obračun s narodnim neprijateljem”, Revolucija i nasilje, Počeci demokratizacije, traženje vlastitoga puta* itd.

21 I. Perić, n. dj., str. 250; usp. i D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 480

22 I. Perić, n. dj., str. 253

23 Ivo Perić, *Povijest* 8, Alfa, Zagreb 1996.

24 Usp. M. Najbar-Agičić, Od kulta ličnosti do detoizacije. Prikazi Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti, *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*, FF Press – Srednja Europa, Zagreb 2006, str. 387

25 D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 480

26 Ističe da kao da su i naziv lovišta (Karađorđevo) i datum (1. prosinca, datum osnutka Kraljevstva SHS) izabrali. – D. Pavličević, n. dj., 2. izd., str. 490

Govoreći o Hebrangu i njegovoj nesretnoj sudbini, Goldstein navodi da je razlog uhićenju bio „strah da bi ga Sovjeti mogli iskoristiti kao konkurenta Titu”, a ne nekakvi nacionalni razlozi. Ubojstvo Hebranga u zatvoru Goldstein je okarakterizirao kao „najokrutniju likvidaciju jednog hrvatskog funkcionara u komunističkom razdoblju”.²⁷

Ivo Goldstein u svojoj je knjizi suvremenoj povijesti posvetio znatno više pozornosti. Takva pojava u pisanju sinteza nije neuobičajena u današnjoj historiografiji u svijetu. Njegov je tekst, dakle, mnogo opsežniji od teksta Ive Perića i Dragutina Pavličevića, pa netko može ustvrditi da je lakše mogao objasniti zahtjevne povijesne procese koji su se zbivali na području poslijeratne Hrvatske i Jugoslavije nego njih dvojica. No, to nije potpuno objašnjenje, nego se radi o tome da su Perić i Pavličević postavili sebi za cilj prikazati jednu drugačiju sliku hrvatske najnovije povijesti – jednodimenzionalnu i isključivu, antisrpsku i antikomunističku, u funkciji hrvatske nacionalne propagande, dok Goldstein zbivanja i procese promatra te objašnjava u širem kontekstu.

Prema podacima na ovitku analizirane knjige, Ivo Perić dobio je državnu nagradu za znanost 1997, dok je Pavličević tu nagradu u području humanističkih znanosti dobio 2000. godine.²⁸ Prikazi i recenzije analiziranih knjiga u znanstvenim i stručnim časopisima bili su mahom pozitivni. Pavličevićeva je knjiga prevedena na poljski i slovački, a – koliko mi je poznato – pripremaju se i neka druga izdanja. Perićeva je knjiga prevedena te u Zagrebu objavljena na engleskom jeziku. Tako se, eto, hrvatska historiografija prezentira u svijetu. Tu sliku može popraviti engleska verzija Goldsteinove knjige, po mnogo čemu uravnoteženije i znanstveno napisane.

Neslaganja i razmimoilaženja u interpretacijama pojedinih povijesnih događaja, širih povijesnih razdoblja, pa i hrvatske povijesti u cjelini nisu neobična stvar. Ona su prisutna posvuda u svijetu. Ne bi bilo dobro da svi jednako misle jer bi eventualna jedinstvenost u pogledima mogla označavati ili postojanje cenzure i snažne autocenzure ili nizak stupanj razvoja historiografije. Službene cenzure, osobito za znanstvena djela, u Republici Hrvatskoj nije bilo. O autocenzuri je teško suditi, ali se može naslutiti da je bila prisutna. Zbog različitih razloga nije posve nestala, prisutna je u određenoj mjeri i danas.

Ono što se čini na prvi pogled, a o čemu svjedoči i aktualni spor u proljeće 2007. oko pitanja načina opisivanja Domovinskog rata u udžbenicima povijesti, jest: još je uvijek upitno je li se hrvatska historiografija spremna čvrsto uhvatiti u koštac s temama iz suvremene povijesti, te je li u stanju ponuditi multiperspektivan pristup

27 I. Goldstein, n. dj., str. 320

28 Dok se podaci o nagradi za Pavličevića nalaze na službenoj web-stranici Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH (www.mzos.hr), podatke o nagradi za Ivu Perića nisam uspio pronaći na tom mjestu, nego su navedeni na ovitku knjige.

u nastavi povijesti i općenito historiografskim temama. Postoje povjesničari koji su spremni zanemariti neke osnovne postulate struke poput kritike izvora i primjene historiografskih metoda, a neki su čak spremni tvrditi da, primjerice, udžbenici a time i nastava povijesti trebaju „osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije”.²⁹ Za nadati se da je matica hrvatske historiografije ipak dovoljno razvijena da takve zahtjeve bez premissljanja odbije i vodi se isključivo znanstvenim kriterijima.

29 Otvoreno pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora, Ministru za znanost, obrazovanje i šport i saborskom Odboru za obrazovanje, znanost i kulturu, tekst u posjedu autora; objavljeno pod naslovom „Povucite sporne udžbenike i spriječite daljnje krivotvorenje“ u *Hrvatskom slovu*, br. 625, 13. travnja 2007.

Prilog poznavanju rane djelatnosti Jaroslava Šidaka. Pisma profesoru Ferdi Šišiću

O Jaroslavu Šidaku, sveučilišnom profesoru, povjesničaru-znanstveniku i dugogodišnjem glavnom uredniku *Historijskog zbornika*, najstarijeg hrvatskog historiografskog časopisa koji kontinuirano izlazi od 1948. godine, napisano je tek nekoliko prigodničkih članaka i/ili bibliografija povodom životnih i radnih obljetnica, kao i veći broj nekrologa nakon što je potkraj ožujka 1986. godine preminuo. Posvećena su mu dva zasebna broja *Historijskog zbornika*.¹ Nešto iza njegove smrti održana su i dva savjetovanja hrvatskih povjesničara nazvana u njegovu čast Danima Jaroslava Šidaka, koja s obzirom na broj sudionika i tematiku što je na njima obrađivana, slobodno možemo zvati i kongresima hrvatskih povjesničara.² Doduše, bilo je i značajnih odstupanja od ovih unisonih pozitivnih ocjena Šidaka i njegove historiografske i nastavničke djelatnosti. Na prijelazu u sedamdesete Jaroslav Šidak, kao i cjelokupna historijska znanost koju je predstavljao, napadnuti su u nizu pamfletskih napisa publicista i književnika Zvonimira Kulundžića, objavljenih i u zasebnoj knjizi.³

Držim da nije pretjerivanje ako se prva dva-tri desetljeća poratnog razvoja hrvatske historiografije, od kraja četrdesetih do polovice sedamdesetih, nazovu Šidakovim dobom. Nijedan drugi historičar nije u tom razdoblju snažnije obilježio ni usmjeravao hrvatsku historijsku znanost, prije svega preko *Historijskog zbornika* i Povijesnog društva Hrvatske⁴ te jugoslavenskih i svjetskih kongresâ povjesničara, ali i preko

1 Dvobroj 29-30 za 1976-1977. godinu nazvan je *Šidakov zbornik*, a drugi jubilarni broj posvećen profesoru Šidaku bio je broj 50 iz 1997. godine.

2 Usp. o tim savjetovanjima: Dani Jaroslava Šidaka, *Historijski zbornik*, god. 41 (1988), str. 1-6; Šidakovi dani u Zadru i Splitu, *Historijski zbornik*, god. 43 (1990), str. 1; L. Margetić, Sjećanje na prof. dr. Jaroslava Šidaka, *Historijski zbornik*, god. 43 (1990), str. 3-4; I. Kampuš, Jaroslav Šidak – povjesničar evropskog dometa, *Historijski zbornik*, god. 43 (1990), str. 77-79.

3 Kulundžićeve su knjige objavljene tijekom 1970. u vlastitoj nakladi autora u dva izdanja: Z. Kulundžić, *Tragedija hrvatske historiografije: o falsifikatorima, birokratima, negatorima itd... itd... hrvatske povijesti*, Zagreb 1970. – Drugo izdanje nosi oznaku da je „popravljeno i prošireno”, a nosi isti naslov.

4 Šidak je bio predsjednik PDH-a u prvoj polovici pedesetih, a od samog početka izlaženja časopisa *Historijski zbornik* bio je njegov glavni urednik.

svoje sveučilišne djelatnosti: predavanja studentima i mentorskog rada s doktorandima.⁵ Upravo je Jaroslav Šidak bio jedna od najznačajnijih osoba koje su zadržale – i razvijale – znanost na sveučilištu, i to u doba kada su političke vlasti bile sklone stvaranju akademijskih instituta po sovjetskom uzoru.⁶ Šidak i njegovi suradnici uspjeli su u tom nastojanju dobrim dijelom i preko strukovne povjesničarske udruge i njezina glasila *Historijski zbornik*.⁷ Među povjesničarima još i danas kruže priče o Šidakovoj uredničkoj djelatnosti, o načinu kako je neumorno prikupljao tekstove, osobito prikaze i sitne informacije, itekako važne za širenje spoznaja u struci, o njegovu strpljivu korigiranju članaka i priloga mlađih suradnika časopisa, koje je rado uključivao u ekumenu historiografa, o njegovoj maloj i nenašiljenoj grafitnoj olovci kojom je na marginama prispjelih tekstova bilježio svoje napomene. (U Šidakovoj je ostavštini u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu mnoštvo dokaza ovoga uredničkog rada – pripomene Šidakovom rukom, grafitnom olovkom, obilježavaju skoro svaki tekst poslan za objavljivanje u *Historijskom zborniku*.)

Ipak, o ranom razdoblju Šidakova života, o njegovoj mladosti i počecima znanstvene i sveučilišne djelatnosti, gotovo da i nema radova. Vjerojatno je razlog tomu što nije ostavio mnogo pisanih tragova (ili barem dosad nisu pronađeni), a u tekstovima o njegovu radu naglasak se uvijek stavlja na poratno razdoblje, urednikovanje *Historijskim zbornikom* i utjecaj na razvoj poratne historiografije. Jedino o čemu je nešto više pisano jest njegov rad na problematici Crkve bosanske, na čemu je doktorirao na Sveučilištu u Zagrebu i o čemu je već uoči rata objavio nekoliko (zapaženih) članaka.

Jaroslav Šidak rodio se u Beču 4. siječnja 1903. godine. U dječjačkoj je dobi njegova obitelj preselila u Zagreb, gdje mu se otac Franjo bavio prodajom glazbenih instrumenata, izdavanjem notnih zapisa i glazbenom publicistikom te, općenito, glazbenom djelatnošću. Već u djetinjstvu Jaroslav Šidak dobio je glazbenu naobrazbu, a kao mladić pomagao je ocu u njegovim poslovnim aktivnostima, među ostalim i kao suradnik te kasnije i urednik časopisa *Jugoslavenski muzičar*. Maturirao je na II. gimnaziji u Zagrebu 26. lipnja 1922. godine. Potom je studirao povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Studij je završio u srpnju 1926. godine. Disertaciju pod naslovom *Problem „Bosanske Crkve” u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca / Prilog rješenju tzv. „bogomilskog pitanja”* ocijenili su odličnom ocjenom profesori Ferdo Šišić i Ljudmil Hauptmann. Obrana disertacije održana je 30. listopada 1935.

5 Isprva je predavao opću povijest novog vijeka (do 1958), a potom je prešao na katedru za hrvatsku povijest te do umirovljenja 1973. predavao hrvatsku povijest 19. stoljeća i bio mentor mnogim doktorandima koji su se bavili modernom hrvatskom povijешću.

6 Usp. Magdalena Najbar-Agičić, *Hrvatska historiografija 1945-1960. Ideološki okvir i putovi razvoja* [neobjavljeni doktorski rad]. Filozofski fakultet u Zagrebu, 2011, 104, 112 i d.

7 Usp. Magdalena Najbar-Agičić, Osnivanje i prve godine djelovanja Povijesnog društva Hrvatske (1947-1955), *Historijski zbornik*, LXI, 2 (2008), 393 i d.

pred povjerenstvom u sastavu: Ferdo Šišić, Ljudmil Hauptmann i Milan Šenoa, pod predsjedanjem dekana Filozofskog fakulteta u Zagrebu Krunoslava Babića, zoologa. Jednosatni rigoroz iz filozofije položio je Šidak istog dana, također s odličnim uspjehom, pred povjerenstvom: Krunoslav Babić, Albert Bazala i Stjepan Matičević. U to je doba Jaroslav Šidak već neko vrijeme radio kao gimnazijski profesor u Senju.⁸ Tamo je ostao sve do polovice 1940, kada prelazi u Zagreb, isprva na mjesto profesora u Klasičnoj gimnaziji, a ubrzo potom odlazi raditi u Hrvatski izdavački bibliografski zavod.⁹ Njegova kratka djelatnost u toj stožernjoj leksikografskoj instituciji dosad nije posebno obrađena niti osobito poznata, ali je vjerojatno ostavio dobar utisak te uspostavio kolegijalne i prijateljske odnose jer je nakon rata bio jedan od najvažnijih hrvatskih historiografa-suradnika na *Enciklopediji Jugoslavije*.

U ostavštini Ferde Šišića u Arhivu HAZU u Zagrebu sačuvana su Šidakova pisma i dopisnice koje je ovaj uputio svome mentoru između 1935. i 1939. godine. Ukupno se radi 14 dužih ili kraćih dopisa (2 dopisnice i 12 pisama) u kojima Šidak opisuje svoj rad u senjskoj gimnaziji, na disertaciji i nekim drugim tekstovima, zahvaljuje na pomoći koju je od Šišića primao, moli za neke knjige koje mu trebaju u znanstvenom radu, pita za savjet kako postupiti u nekim delikatnim situacijama poput otkrića da je Marko Vego plagirao dijelove njegova doktorata¹⁰ ili nakon što mu je bio vraćen tekst koji je pisao za Napretkovu *Povijest Bosne i Hercegovine*.

Iz ovih se pisama vidi Šidakova odlučnost da smjelo kroči znanstvenim putovima. Veseli ga vijest o pojavi Šišićeve knjige o modernoj hrvatskoj povijesti – tom zgodom ističe da mladi hrvatski historičari osjećaju „potpuni nedostatak u dubljem poznavanju moderne hrvatske istorije”. Je li i to bio jedan od razloga da Šidak kasnije u svome radu potiče istraživanje moderne nacionalne povijesti?

Iz Šidakovih pisama mentoru i ocjenjivaču disertacije Ferdi Šišiću vidi se s koliko se ozbiljnosti mladi doktorand spremao, kako je u grču i vremenskoj stisci, opterećen brojnim školskim obvezama, završavao disertaciju i pripremao se za rigorozni ispit. U zadnjim mjesecima pripreme doktorskog ispita bio je spreman odreći se materijalnog probitka koji mu je trenutno donosilo tajničko mjesto u senjskoj gimnaziji

8 Kad su sedamdesetih godina 20. stoljeća u Senju radili na zborniku senjske gimnazije, direktor Ante Padjen molio je za suradnju i Jaroslava Šidaka – poslao je molbu slanu svima pozvanima na suradnju, kao i zasebnu molbu da napiše nešto o Pavlu Ritteru Vitezoviću čije je ime gimnazija tada (kao i danas) nosila. Ne znam kakav je odgovor Šidak poslao, ali u toj publikaciji nije surađivao. Tekstovi povodom proslave škole objavljeni su u *Senjskom zborniku*. Tragovi o korespondenciji i molbama za suradnju na pisanju teksta nalaze se u Šidakovoj ostavštini u Hrvatskom državnom arhivu.

9 Usp. podatke o prelasku u Zagreb u članku Tomislava Brandolice i Filipa Šimetina Šegvića u „Šidakova škola: povijesna radionica zanata”, u: Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena, FF Press, Zagreb 2012, 275-392.

10 Usp. J. Šidak, „Bosanska crkva”. Problem bosanskog „bogumilstva” i sredovječna „Crkva bosanska”, *Savremenik*, god. XXVI, br. 11 (studenj), Zagreb 1937, 385.

gdje je od 1934. do 1940. radio. Isticao je da želi raditi „pa makar se morao stisnuti u svakodnevnom potrebama“.

Ferdo Šišić bio je u međuratnom razdoblju nestor hrvatske historiografije.¹¹ Budući da je uz položaj redovitog profesora hrvatske povijesti na Sveučilištu u Zagrebu, bio i član JAZU, kao i mnogih drugih jugoslavenskih i europskih akademija i znanstvenih društava, njegov je utjecaj možda bio čak i veći nego što je to u sljedećem razdoblju razvoja historijske znanosti u Hrvatskoj bio Šidakov. Šišić je bio u ispitnim povjerenstvima skoro svih zagrebačkih doktoranada historije u međuraću. Njemu su se mnogi mladi obraćali tražeći savjet i pomoć, i to ne samo usko stručnu, već i posredovanje u premještanju na drugo (bolje) radno mjesto i općenito u zapošljavanju.¹² U tom je smislu i tridesetpetogodišnji doktor Šidak, gimnazijski profesor u Senju, nekoliko puta molio za posredovanje oko svoga prelaska na neku zagrebačku gimnaziju. Ne znamo je li i kako Šišić reagirao, je li kod koga zagovarao svoga adepta, ali u nastojanju da prijeđe iz Senja u Zagreb Šidak nije uspio sve do 1940. godine, dakle nakon Šišićeve smrti.

-
- 11 O Šišićevoj djelatnosti kao povjesničara opš. v.: Viktor Novak, Ferdo Šišić, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946-1948*, knj. 54, str. 362-443; Stjepan Antoljak, Ferdo Šišić, *Arhivski vjesnik*, 32/1989, sv. 33, str. 125-142.
- 12 Učinili su to, primjerice, Aleksije Jelačić (usp. pisma A. Jelačića Ferdi Šišiću. Arhiv HAZU, Ost. F. Šišića: Priština, 26.XII.1924; Priština, 27.II.1925; Priština, 9.VI.1925. i dr.) i Grga Novak (usp. pisma G. Novaka Ferdi Šišiću. Arhiv HAZU, Ost. F. Šišića: Skoplje, 1. maja 1922). I mnogi drugi korespondenti znali su moliti Šišića za razne usluge i pomoć.

Pisma Jaroslava Šidaka Ferdi Šišiću

J. Šk.- F. Š., Senj 7. veljače 1935.
dopisnica

7.II.1935.

Mnogo poštovani gosp. profesore,

Mogu Vam konačno javiti, da se pisma iz XV. v., o kojima ste mi govorili, nalaze u ovdašnjem arhivu i da je g. Rivoseki¹³ pripravan da ih odstupi, kada Akademija zatraži.

Što se mene tiče, nadam se u martu pristupiti ispitu. Novčane neprilike su me nagnale, da preuzmem sekretarsko mjesto, pa nisam nikako zadovoljan s mojim radom. Nedostaje mi vremena, ma da me g. direktor štedi koliko može.

Mnogo Vas poštuje i pozdravlja
Jaroslav Šidak

14.V.1935.

Cijenjeni g. profesore,

Po Vašoj uputi pišem Vam i molim Vas da mi, ako Vam je to već moguće, javite, kada Vas mogu naći u Zagrebu, da položim rigoroz. Nastojacu da prema Vašem obavještenju dobijem dopust, ali da to uredim, moram sigurno znati, da li ćete do kraja ovog mjeseca biti u Zagrebu.

Kako sada izgleda, najzgodniji bi bio 25. ov. mj. (subota), ako, naravno, ne bude kakvih nepredvidivih zapreka.

Svakako ću se, g. profesore, ravnati prema Vašim riječima.

Mnogo Vas poštuje Jaroslav Šidak.

21.V.1935.

Poštovani g. profesore,

Primio sam Vašu dopisnicu, ali nažalost istovremeno i vijest da g. Šeno¹⁴ nema u Zagrebu. Napustio sam dakle želju da sada dođem na ispit, utoliko prije, jer je ovih dana definitivno penzioniran g. Rivoseki, i tako je na mene kao jedinog historičara pao ogroman teret. Za koji dan započinjemo sa ispitima koji traju neprekidno do 22. juna, a onda nastavljamo sa beskrajnim pisanjem, kome se pridružuje i izrađivanje statistike i sl. Sumnjam da li ću možda poslije svega ovog napora moći da sređeno pristupim ispitu.

13 Viktor Rivoseki (1880-1941), gimnazijski profesor povijesti i geografije u Senju između 1910. i 1924, odnosno 1926-1940; direktor gimnazije od 1936. Predsjednik gradske općine Senj 1925-1936. Vidi: Ivanka-Branka Prpić, Učenici i maturanti senjske gimnazije koji su postigli znatne uspjehe na znanstvenom, kulturnom, društvenom i sportskom polju, *Senjski zbornik*, 16 (1989), 157; Ante Padjen, Direktori senjske gimnazije od 1839. do 1975. godine, *Senjski zbornik*, 16 (1989), 45-54.

14 Milan Šenoa (1869-1961), sveuč. profesor geografije, sin književnika Augusta. O njemu v. Vladimir Blašković, Milan Šenoa – Povodom devedesete godišnjice njegova života, *Geografski glasnik*, 1959, br. 21, 1-6.

Ako ne ću nikako drukčije moći, ostaviću stvar na oktobar, a u praznicima ću izraditi ostala dva dijela radnje i njem. resumé za Bulletin.¹⁵ Za slučaj da bi moglo sve ovo da prođe lakše, nego što mislim, biću, g. profesore, toliko slobodan, da Vas o tome obavijestim.

Neke korake za premještenje odn. dodjeljenje u Zagreb već sam poduzeo, i sada mi je sva nada u tome da me direktor g. Garić (sa III realne) službeno zatraži.

Raduje me osobito, da će konačno Akademija izdati treći dio Vaše velike istorije. Mi mlađi osobito osjećamo potpuni nedostatak u dubljem poznavanju moderne hrvatske istorije, i vjerujem da ćemo s Vašim djelom taj golemi manjak moći da uklonimo. Samo da bar i drugi dio može doskora da slijedi!

Mnogo Vas poštuje
Jaroslav Šidak

12.VII.1935.

Mnogo poštovani g. profesore,

Došao sam iz Senja prošle nedjelje i odmah nastojao da iskoristim vrijeme i počnem sa izrađivanjem drugog dijela moje radnje. Moram, naime, još sutra iz Zagreba, kamo se opet vraćam za nekih mjesec dana. Sve je to razlogom da nisam mogao da Vas lično posjetim, pa Vas molim da mi oprostite, što se obraćam na Vas ovim pismom.

Nadam se da ću krajem augusta moći da pristupim konačnoj stilizaciji drugog dijela, a ujedno ću sastaviti njemački ekscerpt za Bulletin i ponoviti gradivo za rigoroz iz filozofije. Poslije svijui neprilika, prouzrokovanih, uostalom, samo boravkom u Senju, nadam se da ću u oktobru svakako na ispit.

Jamačno Vam je poznato da sam predao molbu za premještenje i priložio što sam mogao. Pomoći mogu, naravno, samo lične veze, a tih – nemam. Upravo sam se obratio na g. P. J. Krstića, koji je kao inspektor potpisao zadnja akta o postavljenju novih kolega i koga sam prije nekoliko godina dobro poznao, da me pomogne, a sada i Vas, gospodine profesore, molim da učinite za mene što možete.

Sekretarskog mjesta na senjskoj gimnaziji sam se odrekao, ma da ću, u slučaju da ostanem u Senju, time materijalno mnogo izgubiti. Hoću, međutim, da radim, pa makar se morao stisnuti u svakodnevnim potrebama. Da me se dodijeli u Zagreb, i u tom pogledu bi se moj položaj znatno popravio.

Kada se vratim, dozvolite mi, gospodine profesore, da Vas posjetim i zamolim za neke knjige kojih ne mogu da nađem ni u jednoj ovdašnjoj biblioteci, a svakako ih moram da upoznam prije nego drugi dio konačno izradim.

Mnogo Vas poštuje Vaš
Jaroslav Šidak

15 Radi se o članku „Das Problem der bosanska crkva („bosnischen Kirche“) in unserer Historiographie von Petranović bis Glušac. (Ein Beitrag zur Lösung der sog. bogomilischen Frage.) (»Rad«, 259, 37-182)» objavljenome u: *Bulletin international de l'Académie yugoslave des sciences et des beaux-arts, Classes: d'histoire et de philologie – de philosophie et de droit – des beaux-arts et belles-lettres, livre dixième*, Zagreb 1938, 47-76.

Senj, 4.V.1937.

Cijenjeni gosp. profesore,
kada sam o Uskrsu bio kod dra Boranića, on mi je rekao da se u junu mogu nadati reviziji i, prema tome, skorom štampanju moje radnje.

Rekao mi je tom prilikom da prije objavljivanja radnje ne smijem iznijeti u javnost njezine rezultate. Namjeravao sam tada jednim esejom da reagiram u „Savremeniku” na ponovno pisanje Gluščevo (u sarajevskoj „Prosveti”), ali mi je dr. Boranić rekao da to ne smijem učiniti.

Ovih dana, međutim, doznajem da je franjevac, g. Lego,¹⁶ koji studira historiju u Zagrebu i koga Vi, g. profesore, jamačno poznajete, čitao moju disertaciju i da je u svojoj „Povijesti Hercegovine” (u štampi) citira. Ne znam, kako je g. Lego došao do moje radnje, niti mi je saopćeno što zapravo citira, ali sam ja – na osnovu onoga što mi je dr. Boranić rekao – bio prinuđen da se obratim izravno na g. Lega, da mu stvar prikažem i, konačno, uskratim odobrenje za citiranje ma kojeg mjesta iz moje radnje. Naravno, tako dugo, dok ova nije štampana.

Na ovaj korak bio sam potaknut također okolnošću da se danas primjerak radnje, predan Akademiji, ne podudara ni stilski i jezično, ni stvarno, s onim koji sam predao kao disertaciju. Javnost, dakle, može moju radnju upoznati samo kroz Akademijino izdanje, što sam g. Legu izričito napomenuo (u mome pismu).

Ja Vam, gospodine profesore, ne bih dosađivao ovim pisanjem, da zastoj u štampanju radnje ne izaziva još jednu nepriliku, u kojoj mi je Vaš savjet neobično dragocjen.

Radim u Napretkovoj „Povijesti Bosne i Hercegovine”, za koju bih – prema pozivu Središnjice – imao da napišem poglavlje o „crkvi bosanskoj”. Po želji Odbora za izradu te povijesti, iznio sam u jednom pismu u krupnim crtama rezultate mog rada, i odbor je onda konstatovao da su oni najbliži njegovu stanovištu i da su „izvorni”, te me ponovno pozvao na saradnju.

Odazvao sam se ovom pozivu, ali konačni pristanak nisam još mogao da dadem, jer bih se u poglavlju morao da koristim mnogo rezultatima i drugog i trećeg dijela, koji, uostalom, nisu još gotovi. U 2. dijelu imam još da izradim partije od 1353 do 1463, ali ono što je za problem „bosanske crkve” najvažnije gotovo je i spremno za štampu. Svakako sam u praznicima gotov sa svime, pa bih onda mogao pristupiti izradi onog poglavlja koje ima da bude predano do januara 1938.

Sada se nalazim u teškoj dilemi. Ako Akademija i štampa 1. dio, te primi 2. i 3. (pretpostavljajući da to oni zavrijeđuju!), ne mogu – prema saopćenju dra Boranića – ništa pisati za javnost o istom problemu, pa, dakle, ni za Napretkovu Povijest.

Da mogu dati konačan odgovor Napretku, molim Vas, g. profesore, da mi pomognete svojim velikim iskustvom u naučnom radu i da me savjetujete što bih imao da radim, jer bih pozivu Napretka rado udovoljio. Pomišljao sam i na to da 2. i 3. dio objavim po pojedinim poglavljima, ali su oni tako zamišljeni, da ih svako ovakvo dijeljenje osjetljivo pogađa u njihovoj cjelovitosti.

16 U ovome i sljedećem pismu Šidak piše Lego, ali ga potom ispravno naziva: Vego. Radilo se o Marku Vegi (1907-1985), bosanskohercegovačkom povjesničaru i arheologu, koji je 1937. prijavio doktorat na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na temu „Povijest Humske zemlje od doseljenja Slavena do sjedinjenja s Bosnom 1322”, ali ga nije obranio. Nakon rata bio je direktor Zemaljskog muzeja BiH.

Što se tiče g. Lega, molim Vas, g. profesore, da i Vi, od svoje strane, učinite koliko možete da g. Lego postupi po mome pismu.

Očekujući Vaš skori odgovor, mnogo Vas poštuje

Jaroslav Šidak.

12.V.1937.

Mnogo cijenjeni g. profesore,

Dozvolite da Vam, prije svega, najiskrenije zahvalim na Vašem pismu. „Napretku” sam odgovorio po Vašem savjetu, a u stvari fra Lega sam sada također mirniji.

Želio bih samo da napomenem da moja uznemirenost po ovoj stvari nije bila bez razloga. Gosp. ing. V. Horvat, direktor „Esplanade”, mi je 28. pr. mj. pisao da Legova „Povijest Hercegovine” izlazi „ovih dana”, da ima 300 str. i da joj je cijena Din 50. Držao sam, dakle, da bih doista moglo da škodi objavljivanju moje radnje.

Gosp. Horvat mi je tom prilikom saopćio i to da je g. Lego „našao dokumente od Přemysla Otakara gdje se može upirati na tezu Bosanske katoličke crkve”. Ma da je stilizacija ove rečenice nešto nejasna, držim da se u najboljem slučaju može da radi o novim (?) dokumentima za tezu Račkoga odn. katoličke crkve.

Sam g. Lego nije do danas odgovorio na moje pismo od 1. ov. mj. Budite, gospodine profesore, uvjereni da ga ja uopće ne poznajem, niti sam mu ikada dao moju radnju na čitanje. Sumnjao sam isprva da je do nje došao na univerzi, a sada naginjem – možda neosnovano – slutnji da se na nju namjerio u Nadbiskupskoj tiskari gdje se već duže vremena nalazi. Možda se i njegova radnja tamo štampa.

Da moja radnja leži u stampariji, izjavio je još pred 2-3 mjeseca (ne sjećam se više točno) njezin faktor mom ocu, i on mi je to javio ovamo.

Što se tiče mog 2. i 3. dijela, svakako ću ih završiti u praznicima. U martu sam ležao mjesec dana s upalom porebrice, a sada sam mnogo zauzet školskim radom, pa ne mogu za sebe raditi onoliko koliko bih želio. Slobodno vrijeme iskorišćujem da nešto napišem za „Suvremenik”. Njegov urednik, kol. L. Jerković, navaljuje na mene radi eseja o „bogumilskom problemu”, ali se ja ne usuđujem o njemu pisati dok ne primim gratis-primjerak moje radnje – kako je to rekao g. dr. Boranić.

Priznajem da mi je to žao, jer je na Gluščeve tvrdnje trebalo na svaki način odmah reagirati. Nadam se da ću to moći učiniti u julskom broju „Savremenika”.

Zahvaljujući Vam još jednom na Vašem pismu, mnogo Vas poštuje

Jaroslav Šidak.

30.V.1937.

Mnogo poštovani gospodine profesore,

poslije svega što sam doznao u stvari fra Marka Vege, ja se doista ne mogu oteti utisku da se radi o jednom slučaju literarne piratije, kako ste to Vi obilježili.

G. Vego mi je, konačno, odgovorio. Na pitanje, otkuda mu moja radnja, uopće ne odgovara; citirao me također nije. Dakle – „ne treba praviti iz muhe medvjeda”!

Na sastanku s jednim mojim prijateljem, g. Vego je izjavio da je za moju radnju doznao na Vašem predavanju. Njega se – kaže on – ne tiče, ako je došao do istih rezultata kao i ja!

Dakle, isti rezultati. Ne umišljam sebi, da do istih rezultata ne mogu doista i drugi doći. Uvjeren sam da naučni razvitak mora do njih dovesti, jer se kreće u njihovu pravcu već više decenija.

Ali u slučaju g. Vege ne nalazim nimalo naučnog poštenja, i ne tajim da se sumnje o manje ili više spretnom prepisivanju mojih rezultata ne mogu nikako osloboditi.

G. Vego izbjegava da odgovori na glavno pitanje, kako je došao do moje radnje, ma da mi je g. ing. V. Horvat pisao da ju je pročitao, a i Vi, gosp. profesore, kažete da Vam je rekao, da samu mu radnju sâm dao.

Možda Vas, gosp. profesore, samo umaram ovim mojim pismom, ali sam osjećao potrebu da Vam, kao mome učitelju, kažem sve što je u vezi s mojom radnjom. Ako se moje sumnje obistine, neću oklijevati da poduzmem sve korake i da tako stvar do kraja pročistim.

Slučaj s g. Vegom mi je ponovno stavio pred oči sve neprilike, skopčane s mojim boravkom u Senju. Ionako teško dolazim do knjiga, rad je usporen, a sa naučnim razvitkom nalazim se uvijek u izvjesnom zaostatku. U septembru se navršuju 3 godine, otkako sam ovdje. Molbe da me se premjesti nisu ništa koristile.

Ne zamjerite mi, gospodine profesore, ako Vas zamolim da reknete koju dobru riječ za mene. G. Balugdžića nema više u ministarstvu, a g. Prica Vam je svojevremeno obećao da će učiniti koliko bude mogao. Mislio sam da se opet obratim na inspektora g. A. Štefana, koji je moga kolegu Zaninovića dodijelio IV muškoj gimnaziji u Zagrebu, ali se on već jamačno nalazi kao izaslanik kod časnih sestara u Zagrebu.

Zahvaljujući Vam na odličnoj pažnji koju ste mi dosada posvetili, molim Vas, gosp. profesore, da primite izraz moga dubokog poštovanja.

Vaš Jaroslav Šidak

2.I.1938.

Cijenjeni g. profesore,

kada sam se o Božiću nalazio u Zagrebu, nisam mogao da Vas nađem i da se s Vama posavjetujem o daljem radu. Moja radnja je konačno izašla. Smatram svojom dužnošću, da Vam još jednom iskreno zahvalim na trudu, koji ste u tome pravcu uložili. U štampanom tekstu nailazim doduše na neke pogreške, od kojih me jedna osobito smeta (biskup Toma mj. Povša na str. 142), ali se nadam, da će se izdanju moći priložiti spisak ispravaka, koji šaljem g. dru Boraniću. Priznajem, da bih danas, poslije četiri godine, mnogo pasuse u mojoj radnji napisao drugačije, iako se time njeni rezultati ne bi ni u čemu promijenili. Usprkos izvjesnim nedostacima mislim da sam veću ovome radu uspio da utvrdim sve osnovne elemente za ispravnije prosuđivanje pojave „crkve bosanske” i njenih „krstjana”. Najvažnije od tih elemenata prikazao sam još opširnije u članku objavljenom u novembarskom broju „Savremenika”.

Promjenama, koje sam naknadno, iako samo ukratko, unio u radnju, olakšao sam sebi rad na poglavlju o „crkvi bosanskoj” za Napretkovu Povijest B. i H. Sada mogu da kažem sve, što je za razumijevanje stvari potrebno. Nadam se, da ću ovo poglavlje moći da završim do polovice januara; dalji rad na 2. i 3. dijelu moje radnje, međutim, sporo napreduje, jer prilike za rad nisu u ovoj uskoj sredini nimalo povoljne. Skraćivanjem školskih praznika po g. Magaraševiću izgubili smo mi, nastavnici u provinciji, čak i one mogućnosti za intenzivniji naučni rad i stručno usavršavanje, s kojima smo dosada mogli da raspolazemo. Prvi put poslije

tri godine mog boravka u Senju vraćao sam se pred neki dan ovamo bez osjećanja zadovoljstva, koje sam inače u ovoj prilici uvijek imao, jer sam donekle uspijevao da se u praznicima upoznam s najnovijim naučnim radovima i zadržim, na taj način, korak s naučnim razvitkom.

Još pod kraj augusta sam se nadao, da ću, prema saopćenju g. dra Medakovića, biti dodijeljen na rad u IV muškoj gimnaziji u Zagrebu, ali je i to palo u vodu. Razlog nisam mogao doznati, ali su me gg. inspektor Štefan i dr. Medaković uvjeravali, da me i dalje vode u evidenciji itd. Ako Vam je, gosp. profesore, posljednjim promjenama u Min. prosvjete pružena napokon prilika da ove izgleda – mogu li se tako nazvati! – za moje dodijeljenje u Zagreb približite na neki način njihovu ostvarenju, molim Vas, da me ne zaboravite.

S odličnim štovanjem Vaš odani

Jaroslav Šidak

[dopisnica, Senj 1.II.1938]

1.II.1938.

Poštovani g. profesore,

primio sam Vašu dopisnicu, i budite uvjereni, da ću s izradom 2. dijela požuriti, koliko budem mogao. Ono, što me sprječava u radu, to je samo nedostatak literature, a raj ovdje mnogo osjećam. Izrađujući sada moje poglavlje za povijest B. i H., nužno, na pr., tebam Petranovićevu radnju. Ako je, možda, imate u Vašoj knjižnici, g. profesore, ja Vas najljepše molim, da mi je na nekoliko dana stavite na raspoloženje. Dovoljno je, da je pošaljete u dućan moga brata u Tuškanačkom prolazu (Vaša gospođa zalazi kojiput onamo) i naznačite, da je to za mene. – Oprostite, što Vas s ovom mojom molbom uznemirujem, i primite unaprijed moju najiskreniju hvalu za Vašu dobrotu.

Mnog Vas poštuje i srdačno pozdravlja Vaš J. Šidak.

3.IV.1938.

Poštovani gospodine profesore,

jamačno ste već primili knjigu Petranovićevu, za koju Vam najsrdanije zahvaljujem. Poglavlje za Napretkovu Povijest sam svršio i prošlog utorka otposlao. U njemu sam – nadam se – izbjegao pogreškama, koje su mi se u mojoj radnji potkrale. Ulazim sve dublje u problem, ali sam utoliko zadovoljan, što ne moram ništa napuštati od onih osnovnih pogleda, do kojih sam već prije došao.

Još uvijek nije objavljena ni jedna ocjena moje radnje. Priznajem, da me pogledi drugih, dakako pozvanih, mnogo zanimaju. Bez nadzora ove vrsti ne mogu zamisliti rad na nauci, koja je, na kraju krajeva, uvijek jedan kolektivni napor da se dođe do istine. Budući da ste hitno zahtijevali knjigu Petranovića, zaključujem, da se i Vi, gospodine profesore, opet bavite ovim problemom. Možda ste međutim dospjeli da još jednom pročitate moju radnju i stvorite o njoj konačan sud. Ne ćete mi, jamačno, zamjeriti, ako priznam, da mi je on potreban kao mjerilo za daljni rad. Ako možete otkinuti nešto od skupocjenog vremena, kojim raspolazete, ja Vas mnogo molim, da mi saopćite Vaše utiske, a osobito da me upozorite na nedostatke, od kojih neke već i sâm zapažam.

Od objavljenih izvora i literature, mislim, da sam upoznao sve. Novija izdanja slijedim s najvećom pažnjom. Samo jednu knjigu ne mogu da nađem ni u jednoj biblioteci, pa sam

uzalud tragao za njom i u Zagrebu. To je Jelenićeva De Patarenis Bosnae. Nisam je dobio čak ni u franjevačkom samostanu u Zagrebu: rekli su mi, da je nekud odnesena. Ako je, gospodine profesore, imate u Vašoj biblioteci, molim Vas, da mi je otstupite na nekoliko dana. Ne očekujem od nje nikakva iznenađenja ni otkrića, ali je radi potpunosti moram da poznajem.

Očekujući Vaš skori odgovor i zahvaljujući Vam unaprijed na dobroti mnogo Vas poštuje
Vaš

Jaroslav Šidak.

13.III.1939.

Poštovani gospodine profesore,

prepušten ovoj duševnoj pustoši, koja me okružuje, ja i opet osjećam potrebu da se obratim na Vas. Ne mislim, doista, da ponavljam moje stereotipne vapaje za izbjavljenjem iz ovog gnijezda, odviše tijesnog u svakom pogledu, i fizičkom i moralnom. U ovom času leži mi više na srcu sudbina mog poglavlja o „crkvi bosanskoj“, koje sam napisao za Napretkovu povijest. Premda sam svoj prilog poslao u Sarajevo još potkraj marta prošle godine, Odbor za izradu povijesti saopćio mi je tek na kraju juna svoje mišljenje, izrazivši želju da izvršim u rukopisu neke promjene. One bi, međutim, morale da pogode ne samo pojedinosti, već zamisao čitavog poglavlja. Prije nego što sam uopće pristupio radu, ja sam odboru izložio u više navrata, kako namjeravam da radim, i odbor nije ništa našao da tome primijeti.

Istakao sam osobito, da se prikaz nauke „crkve bosanske“ ne može izraditi samo na osnovu nekoliko spomenika, a da pogotovu ne može biti potpun, ako se ne uzmu u obzir mišljenja, koja su baš ova pitanja najviše zamrsila. Predložio sam dakle da nauku „c. b.“ prikažem u okviru historiografskog pregleda, dok bih u drugom dijelu obradio ustrojstvo i obrede „c. b.“, a u trećemu njezin postanak i nestanak.

Prirodno je da se u izlaganju nisam mogao ograničiti samo na iznošenje poznatih i utvrđenih činjenica. Htio sam da budem što potpuniji i da problem obradim u cjelini. Nisam mogao, a nisam ni htio, da izbjegnem svu problematiku, koja pojavu „c. b.“ upravo i čini toliko aktuelnom i zanimljivom. Nastojao sam jedino da u tome postupam tako, da moje izvode može slijediti bez napora svaki zainteresirani čitalac; u tome sam – kako sam se mogao uvjeriti – uspio.

Odbor mi je naprotiv zamjerio da sam metodički postupio tako, kao da neke stvari iznosim po prvi put – a to sam uistinu učinio! -, da sam u historiografskom dijelu odviše opširan i da Glušcu pridajem preveliku važnost.

Priznajem, da me je ovaj sud razočarao; bio sam načistu s time, da u rukopisu neću više ništa mijenjati i da može biti govora samo još o nadopunama, do koji sam u daljem radu došao. Osim toga želim da poglavlju dodam potpunu bibliografiju. O predloženim ilustracijama nisam uopće dobio odgovora.

Poslije različitih nezgoda, koje su me snašle u početku nove školske godine, odgovorio sam napokon Odboru i ujedno zatražio da mi pošalju rukopis. Htio sam da unesem nove podatke, od kojih su neki osobito značajni, i da rukopis opet čim prije vratim. Novine su namime javile da Povijest ulazi potkraj februara u posljednji stadij svojih dugotrajnih „tehničkih priprema“.

Do danas, međutim, nema iz Sarajeva glasa. Odlučio sam sada da zatražim vraćanje rukopisa. Prema Odboru nemam više povjerenja, a njegove prijedloge ne smatram ni danas opravdanima. Kako je poticaj za moju suradnju na Povijesti potekao od Vas, gospodine profesore,

smatram svojom dužnošću da Vas upoznam s dosadašnjim rezultatom moje suradnje i da Vas ujedno zamolim za mišljenje u toj stvari.

Dozvolite još, dragi učitelju, da Vam na kraju zaželim od srca sve najbolje u Vašem daljem životu i radu.

Mnogo Vas poštuje i pozdravlja Vaš odani
Jaroslav Šidak.

9.VI.1939.

Cijenjeni gosp. profesore,

u očekivanju Vašeg saopćenja o Napretkovoj Povijesti ja nisam u Sarajevo više ništa pisao, niti sam do danas primio odanle odgovor na moje pismo od mjeseca januara. Ako ste imali prilike da dobijete kakve informacije, molim Vas da mi ih ukratko javite.

Kada smo se posljednji put susreli, upozorili ste me na Kambera i podatak koji je u svome uvodu Torkvemačinom rukopisu donio. Ja sam stvar ispitao i možda ne će biti suvišno, da Vas o rezultatu obavijestim. Podatak potječe iz glagoljskog rukopisa Dijaloga Grgura pape, a objavio ga je prviput Čorović u svojoj knjizi o Bosni i Hercegovini. Milčetić je u svojoj bibliografiji opisao sve rukopise, koji sadrže pomenuti Dijalog, i konstatirao da oni potječu od t. zv. Petrisova rukopisa (u knjižnici Akad. II b 106), kome ne može odrediti točno vrijeme postanka, kolebajući između kraja XV i početka XVII v. Ipak naginje prvom datumu, ali citirani podatak ne navodi. Prema svemu nije ovaj podatak stariji od kraja XV ili početka XVI v.

Pokušao sam da nastavim s radom, otkako sam se vratio poslije uskršnjih praznika, ali rezultat je minimalan. U ovakvim se prilikama ne da raditi. Odlučio sam da ponovno zatražim dodijeljenje na rad u Zagreb (za premještaj mi nedostaju četiri mjeseca do navršenih pet godina), i moja je molba otposlana 2.VI. pod br. 341. Pomognite, g. profesore, da se odavle već jednom maknem. Posljednji ste put napomenuli da biste mogli govoriti s g. Ćirićem pa sam slobodan da Vas na to potsjetim i da Vas zamolim da me ne zaboravite.

Prema jednom naređenju nalaze se molbe za premještaj još nekih osam dana na banskoj upravi (g. Pertz), koja ih sa svojim mišljenjem otprema u Beograd. Ondje pada odluka u polovici srpnja.

Ja sam o ovome obavijestio također dra Baradu, koji mi je obećao da će poduzeti neke korake preko dra Viktora Novaka, pa je Vaša pomoć utoliko dragocjenija!

Mnogo Vas poštuje Vaš odani
Jaroslav Šidak.

27.VII.1939.

Cijenjeni gosp. profesore,
prema Vašem savjetu tražio sam ponovno 15. ov. mj. da mi „Napredak” vrati radnju, ali opet uzalud. Odlučio sam dakle da stvar predam jednom mome prijatelju – advokatu. Priзнаjem da više ne mogu imati povjerenja u ljude, koji ovako sa mnom postupaju. Možda se moja radnja nalazi u rukama moga časnog nasljednika....? Ovako naslućuje i dr. Barada, koji je inače mišljenja da u radnji ne treba ništa mijenjati.

Sjutra odlazim iz Zagreba pa Vas još jednom mnogo molim da se zauzmete moje „dodje-ljenje na rad” ovamo.

Zahvaljujući unaprijed na dobroti poštuje Vas i pozdravlja Vaš odani
Jaroslav Šidak.

25.VIII.1939.

Mnogo poštovani g. profesore,
prošli su praznici i ja se opet nalazim u Senju. Nadao sam se da će ovaj boravak završiti s popravnim ispitima, ali sam se prevario kao i svake od pet godina, koje sam ovdje proveo. Moja je molba bila uzaludna; tada je jamačno bilo i s pomoći, koju ste mi Vi i g. Barada u toj stvari pružili. Treba, dakle, još jednu godinu provesti u ovoj tamnici, a u isto vrijeme dodije-ljuju se mlade djevojke „na rad” u Zagreb.

Ne znam da li bi se poslije velikog razmjestaja, koji je ovih dana objavljen, mogao uroditi plodom još koji napor. U tom slučaju trebalo bi se obratiti na samog ministra, a za to su moje sile preslabe. Tu je potrebna neuporedivo tvrđa riječ.

Smatrao sam u neku ruku svojom dužnošću, da Vam ovo javim – zbog dobre volje, koju ste mi u toj stvari uvijek iskazivali.

Isti me razlog navodi da Vam saopćim, da mi je iz Sarajeva vraćena napokon radnja – na zahtjev odvjetnika. Jedno malo svjedočanstvo naših kulturnih prilika! Mislim da bi radnja ipak zavrijedila da se štampa, već radi toga, jer – poslije Račkoga – nije pokušano da se problem prikaže u svojoj cjelovitosti. Dr. Barada je mišljenja da bi radnja mogla biti objavljena u JIČ-u.¹⁷ Nisam se još u toj stvari obratio na g. Novaka, a ne bih ni htio da stvorim neku odluku, dok ne čujem Vaše mišljenje. Vi ste, gospodine profesore, radnju pročitali pa Vas molim da mi pomognete Vašim savjetom. Ja sam osobno pomišljao na „Croatia sacra”, ali i tu jamačno vrijedi opaska dra Barade – koji je inače s mojom radnjom zadovoljan – da su moji pogledi za one uz Sarajevu previše „liberalni”!

U želji da što prije ozdravite srdačno Vas pozdravlja Vaš odani
Jaroslav Šidak.

17 *Jugoslavenski istorijski časopis*, glasilo društva povjesničara kojemu je Ferdo Šišić bio urednik za Hrvatsku.

Matasovićovo viđenje uloge sveučilišta i studenata u javnom životu

Josip Matasović djelovao je niz godina kao sveučilišni nastavnik u Skoplju i Zagrebu. Sveučilišnu je karijeru prije rata izgradio na Filozofskom fakultetu u Skoplju, od docenta do redovitog profesora. Predavao je europsku i svjetsku povijest novog vijeka. Potom je kratko vrijeme tijekom Drugoga svjetskog rata bio profesor povijesti kulture na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon rata, već od proljeća 1946. sve do svoga umirovljenja, na položaju ravnatelja Hrvatskog državnog arhiva 1958. na istom je Fakultetu u Zagrebu predavao pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije kao vanjski suradnik u statusu redovitog honorarnog profesora. Već u počecima svoje sveučilišne karijere imao je specifičan odnos prema studiju i studentima, prema sveučilištu kao važnoj društvenoj instituciji i njegovim nastavnicima.

Svoje je viđenje organizacije sveučilišne nastave, problema koji je prate te položaj profesora i studenata opisao u nekoliko kraćih tekstova, napose u brošuri *O univerzitetima*, koju je objavio u Zagrebu 1933. godine. O mnogim je pitanjima organizacije nastave i odnosa prema studentima vodio brojne i pedantne interne zabilješke još kao profesor u Skoplju i poslije kao honorarni nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti u Zagrebu. U svojim je tekstovima i internim zabilješkama, kao i u svojim predavanjima, iznosio prijedloge u svrhu poboljšanja sveučilišta, nastavnog procesa općenito, kao i znanstvenih istraživanja te odnosa studenata prema nastavi i profesorima. Te se bilješke i nacrti predavanja čuvaju u nekoliko kutija u Matasovićevoj ostavštini u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Citati koji dalje slijede iz tih su dvaju izvora: ili iz Matasovićevih bilježaka i nacрта predavanja ili iz njegove brošure *O univerzitetima*.

U bilješkama za prvi susret sa studentima povijesti (s početka pedesetih, u predmetu *Uvod u povijest*, a pretpostavljam da je iste ili slične bilješke koristio i prije u predavanjima studentima povijesti u Zagrebu, ali i prije rata na skopskom Fakultetu), Matasović je studente pozdravljao sljedećim riječima: „Došli ste! Što sada? Planirani ste za historijsku znanost, ali je pitanje, kako ćete vi planirati svoj studij. Radi se o problemu kao kod svake druge meštrije, pita se: kako učiti, kako se snaći, kako pristupiti. Nije dosta načelno se pokloniti, učiniti *reverentiam debitum* muzi historije,

koja se zove Clio i čekati. Nema čekanja, vrijeme leti i nenadoknadivo je. Sad ste na Sveučilištu, možda već dugo očekivanom, znatiželjni (ne samo znatiželjni)."¹

Tvrdio je da studentima prve godine studija historije treba nekakav uvod, „putokaz u rečenu svrhu” te da upravo tome služe pomoćne historijske nauke, a prije svega metodologija povijesti čiji je dio i kolegij *Uvod u povijesnu nauku* (odnosno *Uvod u povijest*). To je neka vrst alata povjesničara, a Matasović objašnjava kako se njime opskrbiti. Smatrao je, i to isticao u svojim predavanjima, da prijelaz iz srednje škole na sveučilište znači velik i prijeloman događaj u životu mladih ljudi, mnogo veći od prijelaza iz osnovne u srednju školu. U oba slučaja mnogi su mladi napuštali roditeljski dom i svoj zavičaj, ali ipak, u srednjoj su školi đaci dobivali „gotova, zao-bljena znanja” – srednjoškolac je „učenik jedne knjige pojedinoga predmeta” i ondje stječe prednaobrazbu za specijalnosti koje ga čekaju na sveučilištu (doduše, u svojim je bilješkama Matasović često naglašavao da njegovi studenti nemaju dovoljno dobro predznanje). Na sveučilištu su studenti često pred brojnim i različitim dvojabama. Matasović ih uspoređuje s početnicima koji uče plivati: „U najmanju ruku uvođenje u nauku (nikada gotovu, uvijek u pokretu) predstavljat će slikovito tek neko uže, kojim je plivač početnik osiguran da ne potone.” Znanost je poput pučine, a pojedinci kao da plutaju njome u orahovoj ljusci, pod širokim nebom i iznad velikih dubina, često i bez svjetionika. Zato, ističe Matasović svojim studentima („znatiželjnima „?”), valja „naučiti dobro veslati, naučiti jedriti, kormilariti do određene luke, a poznato je da bure nastaju naglo. U nauci, i na putu nauke, nisu isključeni brodolomi.” Dobra priprema znači vrlo mnogo, treba se koristiti iskustvima drugih, a mnogo se toga mora i osobno iskusiti.

Josip Matasović svoje je studente upozoravao da moraju tijekom studija posjećivati muzeje i arhive, biblioteke te druge slične institucije jer će im to biti od koristi i poslije, nakon što odu raditi u srednje škole: „Na mojim inspekcijama u sr. školama u svoje vrijeme nalazio sam i takovih nastavnika historije, koji su priznavali, da nikada nisu bili ni u jednom muzeju, a kamo li u jednom arhivu. Ipak su studirali na sveučilištima u mjestima, gdje također postoje i spomenute ustanove. A pošto su im bile nepoznate, nisu mogli ni upućivati svoje učenike srednješkolce. Ove pak, kad su došli na sveučilište isto tako nije niko scijenio važnim da ih upućuje u takove ‘sitnice’ kao što su razlike između muzeja, arhiva, biblioteka i k tome.”

Osobito se negativno Matasović odnosio prema studentima koji neredovito polaze nastavu: „Budući nastavnici, koji neuredno polaze predavanja na sveučilištu, jasno da u budućem zvanju ne će mariti za pomenute ‘sitnice’ [radi se o poticanju učenika da idu u muzeje, biblioteke i arhive], a dabogme da ne će ni sebi davati računa o tome.”

1 Hrvatski državni arhiv. Osobni fond Josipa Matasovića (1059). (dalje: HDA, OFJM (1059)), kut. 8. Bilježnica s naslovom *Historiografija*, nepaginirano. Navodi su dalje iz te bilježnice ako nije drukčije označeno.

Čini se da Matasović nije bio zadovoljan sustavom studiranja kakav je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu postojao u vrijeme kada je ondje predavao pomoćne povijesne znanosti, dakle nakon rata. Priznavao je svojim studentima da im je zasigurno teško s obzirom na činjenicu da studiraju i po tri grupe, A, B i C: „U stvari pola se vremena utroši na pomoćno a da se pritom ni priprave ne čine za glavne predmete i materiju, i to zato, što pripravna faza odnosno organizacija studija pomoćnih historijskih disciplina nije dovoljno organizovana.”

U predavanjima je Matasović objašnjavao i potrebu da se reformira studij općenito, kao i studij historije zasebno. U tom su smislu bile vođene i brojne diskusije među povjesničarima. Matasović je slijedio stavove što ih je o problemima visokoškolske pedagogije, odnosno problema sveučilišne nastave povijesti na početku dvadesetog stoljeća izložio Ernst Bernheim.²

Napominjao je da je za studente osobito važno prvo predavanje – „o nedostatnoj sposobnosti izražavanja studenata”: „B.[ernheim] je ponajprije upozorio na nedovoljnu gramatičku svijest, zatim na nedostatno školovanje logičkog mišljenja studenata pa zatim na rezultate koji odatle izviru pa prema tomu dolazi do nezgrapnih grješki u jezičnome pogledu, što opet dovodi do neispravnosti u misaonom izražavanju. Konstatovao je da toga zla ima i izvan Njemačke, vjerovatno dakle i kod nas, možda i u preobilnoj mjeri.” Bernheim je preporučivao i određene mjere da se ovi problemi razriješe, prije svega promjene u srednjoj školi – veću pozornost pisanim zadacima i suvislom i potpunom usmenom odgovaranju svih predmeta. U visokoškolskom obrazovanju na sve je to trebalo paziti i kod seminarskih vježbi, domaćih radova, kao i zaključnih ispita. Matasović ističe kako je Bernheim tvrdio da u pitanju nisu bile slučajne pogreške, nego se radilo o „nedostatnoj prednaobrazbi koja se tiče gramatike i stilistike, jer je logičnost i usmenog i pismenog izražavanja vezana o pravila jezika”, ističući i to da se „studentski nedostaci zasnivaju na nedovoljnom školovanju elementarnog mišljenja”.

Profesor Matasović slijedio je svoj njemački uzor i u tome da studenti povijesti „nemaju bar izvjesnu manju dozu sociologijske prednaobrazbe, nepoznato im je biće razvoja država i prava, u psihologiji također nijesu sigurni, a i opći elementi kulture i civilizacije nijesu su im u vidokrugu, a kod mnogih, koji su odabrali studij historije, nema ni intelektualne podobnosti za imaginaciju, pa je dakako studij historije sa svojom uza to preobilnom građom (‘kao more bez bregova’) težak i pretežak.”

Matasović je upozoravao studente da trebaju odmah, „već prve godine studija, i upravo prve godine, apsolvirati lektiru što mogućeg većeg broja historiografskih klasika, majstora i elitnih pratilaca muze Klio”. Uz ovu je tvrdnju naveo i popis imena autora s čijim bi se djelima studenti trebali upoznati: Mommsen, Gibson, Carlyle,

2 Ernst Bernheim, *Die ungenügende Ausdrucksfähigkeit der Studierenden. Das Persönliche im akademischen Unterricht. Zwei Vorträge*, Leipzig, 1912.

Machiavelli, Ranke, Macaulay, Tocqueville, Taine, Buckle. Naravno, budući da su rijetka djela navedenih autora bila prevedena na hrvatski (odnosno srpski), profesor je očekivao od svojih studenata da ih čitaju u originalu. Isticao je i preporuke Jakoba Burckhardta da bi studenti povijesti trebali četiri trećine svoga vremena tijekom studija „utrošiti na lektiru i interpretaciju izvora”. Bit će da studenti nisu pozorno slušali profesora Matasovića, odnosno da nisu svi primjenjivali njegove savjete – u jednoj je zabilješci uz tekst predavanja Matasović napisao i sljedeće: „Ni naslov radnje zadane, ni naslov knjige potpuno ispravno, ni ime pisca, a kamo li kolekciju, editora, izdanje.” Dakle studenti su se prema ovim podacima – toliko važnima za povjesničare – odnosili s omalovažavanjem i valjda bez imalo interesa; bilo im je svejedno i tko je autor nekog djela, a pogotovo ih nije zanimalo tko stoji iza toga, je li riječ o ozbiljnom kritičkom izdanju ili o popularnom djelu za široku javnost.

Svoje je studente Matasović učio da se odgovorno ponašaju prema tuđoj imovini, odnosno prema knjigama, izvorima i dr. Napose je kritizirao „istočni grijeh” škola i školskog sustava koji ne uči čak kako se koristiti knjigama, osobito posuđenima. Nije odobravao podcrtavanja (koja mogu ometati druge čitatelje — pitanje je je li i drugome čitatelju bitno ono što je podcrtano), gužvanje, preklapanje uvezanih knjiga, uzimanje knjiga u prljave ruke i slične stvari koje „upropašćuju dnevice narodni, u našem slučaju mučno stečeni kapital”. Pozivao je studente da se brižno odnose prema onome što je njima a poslije i mnogima drugima alat za rad, odnosno učenje, pripremu seminarskih radova i ispita.

Iz brojnih zabilješki u njegovoj ostavštini slijedi da Matasović često nije bio zadovoljan radom svojih studenata (i studenata općenito?). Na jednom je mjestu opisao kako je otkrio prijevaru neke studentice koja je prepisala dijelove seminarskog rada (pa je u bilješci naveo da otada više ne daje iste teme za radove), iščudavao se nad pitanjem nekog studenta: „A, molim, moram li ja pročitati cijelu knjigu?“, a njegovi su se studenti brinuli nije li neka knjiga odveć „debeli”. Uz potonji je primjer Matasović rezignirano konstatirao: „Što ćemo: za nove generacije konsumiranje nekog naučnog djela od 200-300 str. predstavlja kao neki Sizifov posao.” Čini se da je Matasović ipak bio svjestan da ga studenti ne razumiju u potpunosti, pa je na jednom mjestu u bilješkama za predavanja naveo da je „ovo sve što sam govorio i način kako ću obrađivati mnogima očito stran. No, dok se naviknu, te dok se bolje upoznamo, biće boljeg razumijevanja”.

No, prema njegovim bilješkama, nije izvjesno da je do tog boljeg razumijevanja i dolazilo. Bilješke o studentima iz pedesetih pune su opservacija o problemima sa studentima, osobito o njihovu pušenju i neurednosti učionica, o tome da su učionice nezaključane a prozori otvoreni, da mu se provaljuje u stol (sic!), kao i o neodgovornosti studenata glede nastave:³ o tome da ne dolaze redovito na nastavu (na jednom

3 HDA, OFJM (1059), kut. 24.

je mjestu zabilježio da mu na nastavu ne dolazi četvrtina upisanih!), da se ne javljaju i ne sudjeluju u diskusijama, da na satovima ne pišu bilješke već crtaju i slično, da razgovaraju („ćakulaju”), da tijekom predavanja čitaju romane i modne žurnale, da napadno sjedaju u zadnje klupe. Zabilježio je, primjerice, i sljedeće: „Novi stud. [enti] polaznici drskog ponaš.[anja] za vrijeme pred.[avanja], razg.[ovor], smijeh.”; „Seminar / Djetinjasto, srednj.[oškolsko] ponaš.[anje] studentkinja, šapt.[anje], dopisivanje – a to buduće profesorice”.

U vrijeme dok je radio kao profesor u Skoplju, a u Zagrebu izdavao *Narodnu starinu*, Matasović je na početku tridesetih objavio knjižicu pod naslovom *O univerzitetima*.⁴ Knjiga je objavljena u povodu proračunske rasprave o sredstvima namijenjenima sveučilištu. U njoj je na pedesetak stranica Matasović dao svoje viđenje bitnih problema sveučilišne nastave u Kraljevini Jugoslaviji. Založio se za izradu dugoročnijeg rješenja organizacije sveučilišta, da bi se izbjegle svakogodišnje rasprave u Narodnoj skupštini o proračunu za sveučilišne potrebe. Njegova je kritika školskog sustava u Jugoslaviji vrlo oštra: „*ovakovo* školovanje, kako se danas sprovodi i u broju i po načinu vodi katastrofi”, a mjere koje je predložio radikalne.

Jedan od glavnih problema koji su u to doba otežavali rad sveučilišta ležao je, prema Matasovićevu mišljenju, u prenatrpanosti sveučilišta. Na sva tri jugoslavenska sveučilišta postojao je nesrazmjer između prevelikog broja studenata i premalog broja nastavnika. Broj studenata neprestano je rastao, dok su se materijalna sredstva za rad sveučilišnih institucija od akademske godine 1927./1928. stalno smanjivala. To se vrlo loše odrazilo na kvalitetu nastave i strukturu znanstvenog pomlatka, koja je dospjela blizu katastrofalne situacije. U cilju prevladavanja tog nepovoljnog stanja Matasović je predložio nekoliko mjera. Prvo, trebalo bi upoznavati srednjoškolce u višim razredima sa statističkim podacima o mogućnostima zapošljavanja nakon završetka određenog studija. Također bilo bi dobro produžiti gimnazijsko školovanje za godinu dana, tj. uvesti „čisto maturantsku” godinu u kojoj bi se učenici bolje upoznali s perspektivama određenih struka i stekli bolje predznanje potrebno za uspješno studiranje. Matasović je vrlo kritičan prema prisutnoj navali na sveučilište, tj. prema činjenici da se na fakultete upisuje gomila loše pripremljenih srednjoškolaca i da se sveučilište pretvara u „čekaonicu za nezaposlene”. Broj primljenih bruceša trebalo bi smanjiti, smatra Matasović, i ističe da „samo takvo prečišćavanje stvari uz resolutne mjere, da universitet postane žarište odabranih, osobito talentovanih i brojčano ograničenih studenata, moglo bi riješiti nedaće koje su sada postale uistinu nepodnošljive”. Kao poseban problem Matasović je naveo i prevelik broj studentica, kojih je u to vrijeme bilo oko 3000 (oko 20% od ukupnog broja studenata) na sva tri sveučilišta u Jugoslaviji. Nadalje, Matasović kritizira uključivanje visokih stručnih škola u sastav

4 J. Matasović, *O univerzitetima* (Zagreb, 1933). Navodi su u daljnjem tekstu iz te knjige, ako nije drukčije označeno.

sveučilišta i zalaže se za njihovo „izlučivanje”. Pomlađivanje znanstveno-nastavnog kadra trebalo bi, prema njegovu prijedlogu, riješiti institucijom privatnih docenata i sveučilišnih pripravnika. Mladi znanstvenici stekli bi na taj način mogućnost da se dokazuju i međusobno natječu za ispražnjena profesorska mjesta.

Položaj sveučilišnog profesora izgubio je mnogo na ljestvici društvenih vrijednosti, smatra Matasović. Čak je postojala predstava o tome kako je profesor „sterilni badavadžija” koji radi samo šest mjeseci godišnje. Matasović se suprotstavio tom očitom nepoznavanju stvari, prema kojem se rad profesora mjerio samo po broju održanih sati predavanja i vježbi, ne uzimajući u obzir njegov znanstveni rad koji je bio plodniji tijekom školskog raspusta nego u vrijeme nastave. Priznao je, doduše, i to „da na izvjesnim fakultetima nije započimao rad polovinom oktobra, nego po starom usus, kad je koji nastavnik najavio i dao božićni i uskrсни (i opet po prijašnjem usus) samovoljni đački raspusti nijesu sprečavani na pr. uskraćivanjem potpisa u indeksu”. Međutim to su tradicije sveučilišta i nitko ih nije uspio iskorijeniti, ističe Matasović. Možemo dodati da su se te tradicije zadržale dugo, sve donedavno, a ponegdje i do današnjeg dana; stanje se počelo donekle mijenjati tek uvođenjem Bolonjskog procesa u visokoškolsko obrazovanje, ali ne svugdje jednako dosljedno.

Matasović je detaljno obradio problem organizacije i izvođenja nastave i ispita. Istaknuo je da na sveučilištu ne postoji dovoljno prislan kontakt između nastavnika i studenta te da „prema sadašnjem stanju stvari đaku pristaje bolji naziv ‘slušać’ nego ‘student’, t. j. onaj koji nastoji oko nauke i oko kojega se nastoji”. Na jednom mjestu u svojoj knjižici prepričao je satirična razmišljanja njemačkog profesora Maxa Kemmericha⁵ i njegovu kritiku nesuvremenosti tadašnjeg sveučilišta i zastarjelih metoda nastave. Kemmerich je opisao duhovno stanje mladog univerzalistički usmjerenog čovjeka po imenu Hugo, koji se upisao na sveučilište željan da pokupi što više znanja. S obzirom na to da je opis vrlo zanimljiv, i u nekim situacijama primjenjiv i na naše vrijeme, zaslužuje širi osvrt.

Dakle Hugo je najprije upisao opću povijest, očekujući da će učiti o općoj povijesti kultura, o slijedu povijesnih epoha i sl. Već na samom početku doživio je razočaranje jer su profesori govorili o političkim ličnostima i događajima, o djelatnosti velikih ljudi, dok su predavanja o kulturi bila samo usputna, ako ih je uopće i bilo. Hugo je počeo shvaćati da o pravnoj povijesti, o moralu i etici, o izumima i tehničkom razvoju, o duhovnom životu t. j. „malog čovjeka”, na studiju historije neće naučiti ništa jer se ondje uči samo o političkoj povijesti, o velikim ljudima i njihovim djelima. Stoga se prebacio na studij književnosti, gdje je doživio drugo razočaranje. Umjesto o sadržaju književnog djela, o duhovnoj klimi u kojoj je ono nastalo, o utjecajima koje je učinilo na život naroda, Hugo je na predavanjima slušao suhoparna

5 Max Kemmerich, *Dinge die man nicht sag*, München, 1910.

izlaganja o godinama izdanja pojedinih djela, komentarima, varijantama, formatima, tiskarama i dr.

Matasovićevo stajalište slično je ovome koje je zastupao Kemmerich: obojica su protivnici nadriučnosti, specijalizacije radi nje same i ukočenosti u nastavi. Njegov prijedlog reforme sveučilišne nastave sadrži četiri temeljne odrednice: 1. neposredni kontakt nastavnika sa studentom (savjetovanja, konzultacije); 2. predavanja; 3. vježbe u seminaru (laboratoriju, klinici); 4. a) individualni rad studenta, b) ispiti.

Zanimljive su Matasovićeve opservacije o studentima, njihovim obvezama i, uopće, o njihovu svakodnevnom životu. Profesor je bio vrlo kritičan prema nekim pojavama, dok su ga druge, naprotiv, veselile. Slične je stavove izražavao i u svojim bilješkama s nastave, koje je vodio tijekom cijele sveučilišne karijere. U načelu, bio je vrlo nezadovoljan slabim predznanjem s kojim studenti dolaze na sveučilište, njihovim nepoznavanjem stranih jezika i običajem da uče samo iz loše pripremljenih skripti. Evo nekoliko njegovih misli iz knjige *O universitetima*: „Negativan duh iz nedostatka radne srednje škole donosi đak, lijen da misli, iz mnogih srednjih škola i na universitet.

Mnogo je pasivan, pa i ako se odade nekom marljivošću izvjesnom svom poslu zapada u jednostranost te ne udara za vrijeme universitetskog studija osnove svojoj izgradnji potpuna čovjeka. U našem narodu slabo naučenom na rad smetala je i još će više smetati takva pasivnost. Što se osjeća kod studenata kao najglavniji nedostatak nije ni toliko manjak izvjesnog predznanja koliko je štetno, što u njih nema školovanja duha za naučni rad.”

O nekim iskustvima sa studentima u Skoplju Matasović je govorio i na predavanjima svojim zagrebačkim studentima na *Uvodu u povijest* nakon rata. Prepričavao je što mu je o studenticama i studentima prvog i drugog semestra (ili godine) govorio neki skopski bibliotekarski službenik: „Veli: čitaju samo zabavne knjige, mahom prevedene romane sve dok ne dođe kratak rok ispita pod C, onda odbace romane i brže bolje prionu uz neke tabake, a neki i uz knjige. Kaže, da su to njegove ‘statistike po ceduljama’, koje je slagao i poslije tako komentirao. Bilo bi nužno istražiti, kako se uopće potрати vrijeme u prve dvije godine, kako se ekonomizira energijom.”⁶

Studente je Matasović kritizirao i zato što ne bilježe sistematski na predavanjima, a kod kuće ne sređuju bilješke, ne čitaju i ne pripremaju se, pa i ne pamte, „i tako već narednog predavanja ne znaju čak ni imena osoba tangiranih prijašnjeg sata, a kamo li problematika, smisao ideja i događaja”. I dalje: „A kad se tome pridruže još frekvenciranje predavanja i vježbi na par i nepar ili u još većim razmacima izostanke, onda je sve razumljivo, jer sva je tendencija usmjerena na sakupljanje potpisa u indeks, odnosno na lutriju ili manevar s ispitom, na egzamensku računicu.”⁷

6 HDA, OFJM (1059), kut. 8. Bilježnica *Historiografija*, nepaginirano.

7 HDA, OFJM (1059), kut. 8. Bilježnica *Historiografija*, nepaginirano.

Prema Matasovićevu mišljenju izraženom u knjizi *O universitetima*, sveučilištu u razdoblju između dvaju svjetskih ratova nedostajala je jedna institucija za opću naobrazbu studenata. Smatrao je da bi svaki student trebao dva semestra pohađati „humanistički fakultet” u kojem bi stjecao predznanja korisna za uspješan nastavak školovanja: „Filosofi bi odatle crpili znanje pedagogijsko, medicinari opće naobrazbeno, a juristi političko, sociologijsko. „ Osim toga studenti bi svaki drugi semestar tijekom studiranja trebali slušati „ex chatedra jedan kolegij o – sebi, o problemima studentskog života i universiteta uopće”. To bi bilo višestruko korisno, ističe Matasović, jer bi dalo mnogo novih poticaja i unaprijedilo sveučilišni život, a takva pojava i ne bi bila neki novitet – još u 17. stoljeću držao je Christian Thomasius u Halleu kolegij pod naslovom *Vom elden Zustand der Studenten*.

Matasović je žestoko kritizirao vrlo prisutnu pojavu istovremenog studiranja i rada, tj. pojavu da siromašniji studenti – zbog socijalnih razloga – ne pohađaju redovito nastavu, nego se snalaze kako preživjeti radeći različite fizičke i druge poslove. Smatrao je da se ovom pojavom dovodi u pitanje sama svrha opstojnosti sveučilišta kao takvog jer, ako se studij može završiti bez pohađanja predavanja i vježbi, samo polaganjem ispita, bilo bi mnogo jeftinije za državu da ukine sveučilište i uvede nekoliko ispitnih komisija koje bi dijelile diplome visoke stručne spreme. U budućnosti bi se moglo dogoditi da profesori svoja predavanja drže preko radijskih postaja, ruga se dalje Matasović⁸ i ističe da problem siromašnih studenata valja rješavati s pomoću stipendija. „Studenti universiteta treba da su za vrijeme propisanog vremena za studije samo studenti i ništa više. Ovo ‘studiranje usput’, kako je kod nas uobičajeno, i jest dalo ‘kvalifi kovane’ kakvih su pune naše struke, polutane širom struka po zemlji.” Kao vrlo dobru novu pojavu na sveučilištu Matasović je istaknuo osnivanje i djelatnost brojnih studentskih stručnih klubova.

Na kraju svoga nacrt stanja sveučilišta s početka tridesetih godina dvadesetoga stoljeća i prijedloga reformi koje bi valjalo poduzeti, Matasović je istaknuo da je svjestan kako njegov rad nije niti mogao niti imao namjeru potpuno iscrpiti sve ono što će donijeti smišljena i organizirana djelatnost u tom pitanju. Prema njegovu mišljenju, reformu treba provesti temeljito jer će u protivnom doći do već poznatih natezanja i polemiziranja oko pojedinosti, a suština problema postat će još zamršenija i teža.

Od vremena kad je Matasović iznio svoj nacrt stanja na sveučilištu i prijedloge reformi proteklo je osamdeset godina tijekom kojih je u Hrvatskoj promijenjeno nekoliko društveno-političkih sustava, a sveučilište je doživjelo nekoliko istinski velikih reformi, posljednju prije osam godina kada je uveden Bolonjski sustav dvostupanjskog visokog obrazovanja i poslijediplomski doktorski studij. No mnoge stvari o kojima je Josip Matasović pisao u knjižici *O universitetima*, kao i u svojim

8 Što bi li Matasović rekao na današnju tehniku i mogućnosti održavanja nastave na daljinu?

predavanjima i bilješkama s nastave, i dalje su bolno aktualne: od prevelikih upisnih kvota, slabe pripremljenosti studenata u prethodnom školovanju, u velikoj mjeri i nezainteresiranosti dijela studenata za nastavu, nedostatnih sredstava za funkcioniranje tako golemog sustava kao što je mreža javnih sveučilišta i slično. Kao da na tom polju, unatoč brojnim promjenama koje su se u međuvremenu dogodile, stojimo u mjestu. I nikako da krenemo naprijed. Ili ipak jesmo?

Moji profesori

Mira Kolar – profesorica Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1988-2003.

U dnevnim novinama *Vjesnik* 16. ožujka 1988. raspisan je natječaj za izbor redovitog profesora Ekonomske povijesti novoga vijeka na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bilo je to sistematizirano radno mjesto vezano uz Katedru za opću povijest novog vijeka na Odsjeku za povijest koje je godinama prije toga popunjavao istaknuti hrvatski povjesničar Igor Karaman. On je na sjednici Fakultetskog vijeća Filozofskog fakulteta u Zagrebu u prosincu 1959. bio jednoglasno izabran za asistenta za hrvatsku povijest, a od akademske godine 1961/1962. na Šidakov su mu prijedlog povjereni predavanja iz kolegija „Uvod u političku ekonomiju” kao prekovremeni rad. U lipnju 1962. na sjednici Fakultetskog vijeća dr. Igor Karaman jednoglasno je izabran za docenta na Katedri za opću povijest novog vijeka za predmet Ekonomska historija. Na tom je predmetu kasnije bio izabran za izvanrednog i redovitog profesora. Nakon njegova odlaska u mirovinu u drugoj polovici osamdesetih trebalo je pronaći novu osobu koja će nastaviti predavati ekonomsku povijest.

Broj profesionalnih povjesničara znanstvenika u Hrvatskoj tada nije prelazio u troznamenkaste brojke, a broj osoba koje su mogle konkurirati za najviše znanstveno-nastavno zvanje redovitog profesora mjerio se na prste. Na ovaj se natječaj javila dr. Mira Kolar, znanstvena savjetnica Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, autorica nekoliko zapaženih knjiga i niza članaka o ekonomskoj i socijalnoj povijesti Hrvatske u dvadesetom stoljeću. U dotadašnjem se znanstvenom radu M. Kolar isticala napose djelima o povijesti radništva i industrijskih poduzeća. Krasila ju je neobična vrednoća – zahvaljujući brojnim radovima brzo je napredovala u znanstvenim zvanjima: put od znanstvenog suradnika do znanstvenog savjetnika prevalila je za samo pet godina, između 1980. i 1985. U vrijeme kada se javila na natječaj za redovitog profesora imala je šest objavljenih knjiga, osamdesetak rasprava, mnogobrojne prikaze i recenzije te stručne radove. Za knjigu o radnim slojevima Zagreba u međuraću dobila je 1974. godine Nagradu Grada Zagreba. Imala je i organizacijsko i uredničko iskustvo – bila je dugogodišnji rukovodilac OOUR-a za znanstvena istraživanja Instituta za historiju radničkog pokreta te urednica časopisa *Povijesni prilozi*. Sudjelovala je i u nastavi na poslijediplomskom magistarskom studiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Povjerenstvu koje je trebalo dati izvješće o natječaju za profesora Ekonomske povijesti novog vijeka uistinu se nije bilo teško odlučiti i dati pozitivnu ocjenu. Članovi komisije, profesori Rene Lovrenčić (predstojnik Katedre za opću povijest novog vijeka), Igor Karaman i Ljubo Boban (predstojnik Katedre za povijest naroda SFRJ) predložili su u svome izvještaju 14. lipnja 1988. sljedeće: „S obzirom na kvalitetu i broj objavljenih radova, na njezin značajan doprinos našoj historiografiji, istraživačko pa i organizacijsko iskustvo kandidatkinje, predlažemo Vijeću da dr Miru Kolar izabere za redovnog profesora ekonomske povijesti novog vijeka, predmeta koji obuhvaća i svjetsku i nacionalnu materiju, a predaje se na Katedri za opću povijest novog vijeka Filozofskog fakulteta.”

Pet godina kasnije, u lipnju 1993, povjerenstvo u kojem su ponovno bili redoviti profesori Lovrenčić i Boban te docent Drago Roksandić, dalo je Znanstveno-nastavnom vijeću Filozofskog fakulteta ocjenu odgojno-obrazovnog rada prof. dr. Mire Kolar. To je kratka i sadržajna ocjena nastavnog rada, bez osvrta na znanstveni rad. Profesorica Kolar „izvršno [je] obavljala sve svoje nastavne dužnosti”, stoji u tom izvješću. Istaknuto je također da je i prije dolaska na fakultet sudjelovala u poslijediplomskoj nastavi, a otad još više, „stalno s podjednakom solidarnošću i marom, kojom se odlikuje i njezin udio u obrani magistarskih i doktorskih radnji”. Upravo je to bilo važan element nastavne djelatnosti profesorice Kolar na Filozofskom fakultetu – istaknula se kao mentor i predsjednik povjerenstava za ocjenu mnogih magistarskih radnji i disertacija, odnosno na čelu komisija za ocjenu znanstvene i nastavne djelatnosti mnogih povjesničarki i povjesničara. U tom je poslu, posvjedočit će mnogi, bila izuzetno korektna i susretljiva, uvijek spremna pružiti pomoć i podršku.

Nakon odlaska prof. dr. Renea Lovrenčića u mirovinu 1996. godine Mira Kolar postala je predstojnica Katedre za opću povijest novog vijeka, kasnije preimenovane u Katedru za svjetsku povijest novog vijeka.

U travnju 1998, nešto prije šezdesetpetog rođendana profesorice Kolar, bio je raspisan natječaj za izbor u znanstveno-nastavno zvanje docenta, izvanrednog ili redovitog profesora za predmet Gospodarska i socijalna povijest na Katedri za svjetsku povijest novog vijeka. Očito je postojao zakonski propis da se, s obzirom na to da aktivni profesor zadovoljava uvjete za mirovinu, raspiše novi natječaj. I na tom je natječaju bila samo jedna kandidatkinja, profesorica Kolar, a izvještaj Fakultetskom vijeću podnijelo je povjerenstvo sastavljeno od trojice redovitih profesora – Petra Korunića, Nikše Stančića i Tomislava Raukara. To je vrlo opsežno izvješće na deset gusto tipkanih kompjutorskih stranica. U njemu je nakon kratkih biografskih podataka dana vrlo opširna ocjena znanstvene djelatnosti profesorice Kolar. Komisija je podijelila njezine radove u trinaest tematskih cjelina: „1) skupinu radova u kojima istražuje socijalne probleme radnih slojeva Zagreba; 2) radove u kojima proučava položaj stanovništva, rad tvornica i socijalne probleme u pojedinim mjestima, gradovima i

krajevima; 3) radove o organizaciji proizvodnje i proizvodnim odnosima u poljoprivredi; 4) radove u kojima proučava institucije i sustav novčarstva; 5) radove o nekim ličnostima iz hrvatske prošlosti koji su utjecali na razvoj gospodarstva; 6) radove o emigraciji i nezaposlenosti; 7) radove u kojima proučava pojedine segmente iz povijesti *Hrvatske seljačke stranke*; 8) posebne socijalne teme; 9) radove u kojima proučava djelatnost gospodarskih društava; 10) radove o prometu; 11) radove vezane uz političko-gospodarske teme iz šire srednjoeuropske i jugoistočno-balkanske regije; 12) radove u kojima proučava rad i život pojedinih povjesničara; 13) ostali radovi". To je izvješće kasnije poslužilo Petru Koruniću kao predložak za opširan biografski tekst „Prof. dr. Mira Kolar – život i djelo” objavljen u *Zborniku Mire Kolar-Dimitrijević*.

Profesorica Kolar ukupno je dotad bila objavila 12 knjiga i veoma velik broj znanstvenih radova različite kategorizacije. Komisija je ocijenila tek dio njezinih znanstvenih radova i dala obrazložen zaključak o njihovoj važnosti za razvoj hrvatske historiografije: „Napisala je i objavila, kao malo koji historičar, veliki broj vrijednih radova. To su izvorni znanstveni radovi koji se uvijek odlikuju dobrim poznavanjem izvorne povijesne građe i literature i primjenom suvremenih metoda istraživanja.” Spomenut je i „golemi trud” te „velike sposobnosti u pronalaženju novih izvora, literature i u primjeni novih znanstvenih modela”. Uistinu, profesorica Kolar posvećivala je izuzetno veliku pozornost radu na izvorima i osobito na novinama. Bez prestanka je sjedila u Čitaonici periodike Nacionalne i sveučilišne knjižnice te prelistavala stotine i tisuće stranica najrazličitijih novina. Dala je prinos poznavanju mnogih osoba za koje je sigurno da bi bez njezina truda ostale skrivene u tami prošlosti ili bismo o njima znali tek najosnovnije podatke.

U izvještaju iz 1998. godine dan i osvrt na nastavnu djelatnost Mire Kolar. Istaknuto je da je njezina nastavna djelatnost „veoma plodna i opsežna”, da je stekla veliko iskustvo u nastavnom radu: „Njezina su predavanja i njezin mentorski rad, osobito na poslijediplomskom studiju povijesti, izuzetno dragocjena. Ona svoje studente vodi u arhiv, upoznaje ih sa izvorima i na njih prenosi svoje golemo znanje, iskustvo i nove metodološke obzore.”

Profesorica Mira Kolar došla je na Filozofski fakultet predavati ekonomsku povijest novog vijeka, kako se taj predmet zvao u vrijeme njezina izbora za redovitu profesoricu. U međuvremenu je bilo nekih promjena nastavnog plana i programa na Odsjeku za povijest, odnosno promjena u naslovu predmeta.

Kada je na početku osamdesetih nakon određene pauze bio ponovno uveden jednopredmetni studij povijesti, nastavu ekonomske povijesti studenti tog studija slušali su jedno vrijeme u drugoj godini studija, kasnije, nakon dolaska profesorice Kolar, obveza pohađanja nastave ekonomske povijesti prebačena je na treću godinu. Dvopredmetni su studenti tu nastavu slušali u trećoj godini, dakle u petom i šestom semestru.

Prema redu predavanja Sveučilišta u Zagrebu između 1988. i 2003. rekonstruirao sam što je sve profesorica Kolar predavala ili je barem bilo najavljeno da će predavati. U popisima nastavnika Filozofskog fakulteta u Zagrebu uz njezino je ime redovito bio naveden naziv predmeta uz koji je vezana u sistematizaciji radnih mjesta: Ekonomska povijest novog vijeka. Predmet se tako zvao od vremena kada ga je Igor Karaman počeo predavati u statusu docenta 1962. godine. U međuvremenu se naziv predmeta mijenjao. Rezultat te rekonstrukcije predstavljen je i u tablici na kraju ovoga priloga.

Profesorica Kolar predavala je opće aspekte ekonomske i socijalne povijesti novog vijeka, ali je u svoju nastavu unosila i brojne novine. Tako je povremeno predavala ili držala seminare o razvoju agrarnih odnosa u novom vijeku, o industrijskom i financijskom sustavu Europe, o razvoju europskog bankarskog sustava, o novčanom sustavu i poslovanju, o burzi i o ekonomskim krizama, o obrtima, manufakturama i tvornicama, o prometu i trgovini u Podunavlju i na jadranskom prostoru. U nekoliko je navrata otvarala i pitanja povijesti plemstva i razvoju plemićkih posjeda u Hrvatskoj, a imala je i seminare o povijesti ekonomske misli u svijetu i u Jugoslaviji. Tematika njezine nastave obuhvaćala je i pitanja odnosa države prema ekonomskim problemima u novom vijeku, a predavala je i o gospodarskim i socijalnim institucijama u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Nije zaboravila ni rodni zavičaj, pa je – nakon što je uvedena mogućnost izvođenja izborne nastave – predavala i nekoliko kolegija posvećenih Podravini. Zajedno sa znanstvenim novakom Hrvojem Petrićem izvodila je kolegije *Gospodarska i socijalna povijest podravsko-podunavskog višegraničja te Podravsko-mursko višegraničje u europskom kontekstu od 17. do 20. st. (gospodarska, društvena i demografska povijest)*.

Pred kraj svoje nastavničke karijere na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Mira Kolar predavala je i političku povijest dvadesetog stoljeća. Iznenadnim odlaskom profesora Lovrenčića u mirovinu Odsjek za povijest ostao je bez profesora moderne i suvremene svjetske povijesti. Pokušaj da ga zamijeni dr. Ludwig Steindorff iz Njemačke, koji je čak bio izabran za izvanrednog profesora, izjalovio se – Steindorff nikada nije nastupio na radno mjesto. U starom se nastavnom programu opća (svjetska) povijest novog vijeka predavala u dva predmeta: prvi je obuhvaćao razdoblje od kraja 15. stoljeća do Pariške komune, a drugi od Pariške komune dalje. Od kraja devedesetih uvedena je nastava triju predmeta: Svjetska povijest ranog novog vijeka, Svjetska povijest 19. stoljeća i Svjetska povijest 20. stoljeća. Tako je profesorica Kolar jedno vrijeme predavala Svjetsku povijest 1870-1970. i Svjetsku povijest 20. stoljeća.

Zasebna nastava ekonomske povijesti u nastavnom planu i programu Odsjeka za povijest s kraja devedesetih bila je ukinuta. Sjećam se kako su neki kolege na sjednicama Odsjeka za povijest zdušno zagovarali ukidanje te nastave tvrdeći da ionako svi nastavnici govore o ekonomskoj i socijalnoj problematici u sklopu svojih predmeta.

Nažalost, nismo imali dovoljno razumijevanja za specifičnosti nastave ekonomske povijesti, a profesorica Kolar već je bila na korak do mirovine i nije imala dovoljno snage da se izbori za opstanak zasebnog predmeta ekonomske i socijalne povijesti novog vijeka.

Mira Kolar vodila je i nekoliko znanstvenih projekata. U Institutu za historiju radničkog pokreta koordinirala je projektom *Radnički pokret i socijalistička revolucija*, a u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu vodila je sljedeće projekte: *Problemi gospodarsko-socijalnog života Hrvatske u 20. stoljeću*, *Hrvatska seljačka stranka (1919-1945)* te *Politika i gospodarstvo u Hrvatskoj 1900.-1941*. Svoja je istraživanja ugrađivala u nastavu, a na projektima je imala i suradnike, asistente / znanstvene novake koje je uvodila u tajne znanstveno-istraživačkog i nastavnog rada na sveučilištu. Svoje su znanstvene karijere pod njezinim mentorstvom i paskom voditelja projekta započeli Boris Olujić, Suzana Leček, Ivica Šute te Hrvoje Petrić, a mnogim je današnjim povjesničarima srednje generacije bila mentor ili predsjednik povjerenstva za obranu magistarske radnje ili disertacije.

Na Odsjeku za povijest profesoricu Kolar ispratili smo u mirovinu 2003. godine objavljivanjem *Zbornika Mire Kolar-Dimitrijević* za koji je tekstove dalo više od četrdeset povjesničarki i povjesničara, od početnika do redovitih profesora. Nažalost nikad nismo priredili promociju tog zbornika, ali je profesorica Kolar bila istinski uzbuđena i sretna zbog njegova objavljivanja.

Nakon odlaska u mirovinu Mira Kolar nije prestala raditi – nastavila je nekoliko godina predavati kolegije o suvremenoj svjetskoj povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, bila je mentorica i članica povjerenstava za ocjene i obrane magisterija i doktorata na različitim fakultetima, a nadasve je nastavila istraživati i pisati. Na potonjem je polju aktivna i danas, u svojoj osamdesetoj godini života. Redovito se javlja u različitim publikacijama, ne samo znanstvenim nego i za popularizaciju znanosti. I dalje zna mnoštvo podataka o brojnim aspektima gospodarske povijesti Hrvatske u moderno doba, kao i o brojnim osobama, malo poznatima široj javnosti. Povremeno sudjeluje i na znanstvenim i stručnim skupovima, odnosno promocijama knjiga. Uvijek iznenadi i razveseli slušaće krepkim glasom, srčanim nastupom i mnoštvom detalja koje bez daha ističe u svojim izlaganjima.

Akad. godina	Naslov predmeta/kolegija	Studij	Vrsta nastave i broj sati
1988/1989.	Uvod u ekonomsku povijest I Uvod u ekonomsku povijest II Agrarni odnosi u kasnom feudalizmu i kapitalizmu	jednopredmetni jednopredmetni dvopredmetni	2 P + 2 S / 3. semestar 2 P + 2 S / 4. semestar 2 P / 5. i 6. semestar
1989/1990.	<i>Isto kao 1988/1989.</i>		
1990/1991.	<i>Isto kao 1988/1989.</i>		
1991/1992.	Pregled razvoja agrara u novovjekoj povijesti svijeta Odabrana poglavlja iz povijesti svjetskog gospodarstva Industrijski i financijski sustav Evrope u novom vijeku Odabrana poglavlja iz povijesti jugoslavenske ekonomske misli Uvod u ekonomsku povijest I Uvod u ekonomsku povijest II	jednopredmetni jednopredmetni jednopredmetni jednopredmetni dvopredmetni dvopredmetni	2 P / 5. semestar 1 S / 5. semestar 2 P / 6. semestar 1 S / 6. semestar 2 P / 5. semestar 2 P / 6. semestar
1992/1993.	<i>Isto kao 1991/1992.</i>		

Akad. godina	Naslov predmeta/kolegija	Studij	Vrsta nastave i broj sati
1993/1994.	Presjek kroz gospodarsku povijest novog vijeka Razvitak bankarskog sistema u novom vijeku Razvitak ekonomskih ideja do Galbraitha Neka najznačajnija poglavlja u povijesti novog vijeka Promjene u agraru u novom vijeku Povijest socijalnih i gospodarskih institucija u novom vijeku Presjek kroz gospodarsku povijest novog vijeka Razvitak bankarskog sistema u novom vijeku Neka najznačajnija poglavlja u povijesti novog vijeka Promjene u agraru u novom vijeku	jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni dvopedmetni dvopedmetni dvopedmetni dvopedmetni	2 P / 5. semestar 2 P / 5. semestar 2 S / 5. semestar 2 P / 6. semestar 2 P / 6. semestar 2 S / 6. semestar 2 P / 5. semestar 2 P / 5. semestar 2 P / 6. semestar 2 P / 6. semestar
1994/1995.	<i>Isto kao za 1993/1994.</i>		
1995/1996.	Novčane institucije i novčano poslovanje u prošlosti Najznačajnija djela povijesti ekonomske misli Razvoj agrara s posebnim osvrtom na razvoj plemićkih posjeda u našim krajevima Obrti, manufakture i tvornice. Razvoj i problemi Odabrana poglavlja iz gospodarsko-socijalne povijesti I Odabrana poglavlja iz gospodarsko-socijalne povijesti II	jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni dvopedmetni dvopedmetni	2 P / 5. semestar 2 S / 5. semestar 2 P / 6. semestar 2 S / 6. semestar 2 P / 5. semestar 2 P / 6. semestar

Akad. godina	Naslov predmeta/kolegija	Studij	Vrsta nastave i broj sati
1996/1997.	Promet i trgovina od Podunavlja do Jadrana od 16. do 20. stoljeća Uloga plemstva u gospodarstvu Hrvatske od 18. do 20. stoljeća Odnos države prema razvoju gospodarstva od 18. do 20. stoljeća Gospodarske i socijalne institucije od druge polovice 19. st. do 1945. Odabrana poglavlja iz gospodarsko-socijalne povijesti I Odabrana poglavlja iz gospodarsko-socijalne povijesti II Svjetska povijest od 1870-1970. (u <i>Redu predavanja</i> stoji: ime nastavnika naknadno)	jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni dvopedmetni dvopedmetni jednopedmetni/ dvopedmetni	2 P / 5. semestar 2 S / 5. semestar 2 P / 6. semestar 2 S / 6. semestar 2 P / 5. semestar 2 P / 6. semestar 2 P + 1 S / 5. i 6. semestar
1997/1998.	Presjek kroz povijest agrara u novom vijeku Utjecaji politike na razvoj gospodarstva i soc. društva u novom vijeku (sic) Razvoj manufaktura, cehova i tvornica u Hrvatskoj do 1941. Novčani zavodi, novac i vrijednosnice burze i krize u povijesti Pregled kroz gospodarsku i socijalnu povijest svijeta 16-19. stoljeća Svjetska povijest od 1870-1970. (u <i>Redu predavanja</i> stoji: ime nastavnika naknadno)	jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni jednopedmetni dvopedmetni jednopedmetni/ dvopedmetni	2 P / 5. semestar 2 S / 5. semestar 2 P / 6. semestar 2 S / 6. semestar 2 P / 5. i 6. semestar 2 P + 1 S / 5. i 6. semestar

Akad. godina	Naslov predmeta/kolegija	Studij	Vrsta nastave i broj sati
1998/1999.	<i>Isto kao za 1997/1998.</i> (u <i>Redu predavanja</i> piše da Svjetsku povijest 1870-1970. predaje Ludwig Steindorff, kojega nema na popisu nastavnika jer se, iako je bio izabran za izvanrednog profesora, nikada nije formalno zaposlio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu)		
1999/2000.	<i>Isto kao za 1996/1997. za jednopredmetne studente, a kao 1995/1996. za dvopredmetne</i> Svjetska povijest od 1870-1970. (u <i>Redu predavanja</i> stoji ime L. Steindorffa, a na popisu asistenata za Svjetsku povijest 19. i 20. stoljeća je mr. sc. Tvrtko Jakovina koji je izvodio seminar iz kolegija pod naslovom Sjedinjene Države u hladnom ratu 2 S / 5. i 6. semestar)		
2000/2001.	u <i>Redu predavanja</i> naveden je samo izborni kolegij Povezanost politike i gospodarstva u I. polovini 20. stoljeća / 2 sata predavanja (uz suradnju Hrvoja Petrića) Prof. dr. Mira Kolar koristila je slobodnu studijsku godinu.		

Akad. godina	Naslov predmeta/kolegija	Studij	Vrsta nastave i broj sati
2001/2002.	Svjetska povijest u 20. stoljeću (predmet) Fašizam i komunizam prve polovice 20. stoljeća kao globalne pojave (ideologija i praksa) (kolegij) Izborni kolegij: Podravsko-mursko višegraničje u europskom kontekstu od 17. do 20. st. (gospodarska, društvena i demografska povijest) – predavanja sa seminarom (uz suradnju Hrvoja Petrića)	jednopedmetni/ dvpredmetni	2 P + 2 S / 7. i 8. semestar 2 sata / zimski i ljetni semestar
2002/2003.	Svjetska povijest u 20. stoljeću (predmet) Izborni kolegij: Gospodarska i socijalna povijest podravsko-podunavskog višegraničja	jednopedmetni/ dvpredmetni	2 P + 2 S / 7. i 8. semestar 2 sata / zimski i ljetni semestar

Marijan Maticka rodio se u Zagrebu 9. travnja 1942. godine. U rodnom je gradu završio osnovnu školu i gimnaziju, a 1966. stekao je diplomu profesora povijesti i komparatista književnosti. Bio je među prvim magistrantima poslijediplomskog studija povijesti na Filozofskom fakultetu. Svoju je prvu znanstvenu titulu stekao 1972. godine obranom radnje *Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj*. Prije obrane magisterija Maticka je historičarski zanat i znanja o gospodarskoj i društvenoj povijesti stjecao u Parizu, u jednom od središta europske historiografije, šestoj sekciji Ecole Pratique des Hautes Etudes, Sciences, Economiques et Sociales. Tamo je kao stipendist francuske vlade proveo akademsku 1971/1972. godinu. U to je doba radio u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu.

Godine 1973. započela je nastavnička karijera Marijana Maticke na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Isprva je bio asistent profesora Ljube Bobana, a potom predavač *Metodologije historijske znanosti* te docent i profesor jugoslavenske i hrvatske povijesti 20. stoljeća. Predaje i na poslijediplomskim i doktorskim studijima u Zagrebu, Dubrovniku, Zadru, Osijeku i Mariboru.

O različitim temama hrvatske povijesti 20. stoljeća Maticka je napisao više od stotinu znanstvenih, preglednih i stručnih tekstova. Osobito je važan njegov prinos proučavanju povijesti hrvatskog seljaštva polovicom dvadesetog stoljeća, tada još brojčano dominantnog dijela hrvatskog pučanstva. Disertacijom o toj problematici Maticka je 1987. doktorirao, a njegov je doktorat objavljen kao knjiga pod naslovom *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945. – 1948.*

Marijan Maticka obavljao je i različite dužnosti u institucijama i društvima. Bio je pročelnik Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta (1988-1990), član Muzejskog savjeta Hrvatske (1988-1993) i Savjeta Arhiva Hrvatske (1988-1989). Sudjelovao je u uredništvima znanstvenih časopisa i zbornika radova, odnosno knjiga: *Radova Zavoda za hrvatsku povijest*, *Naših tema*, *Časopisa za suvremenu povijest*, *Spomenice Ljube Bobana*, *Zbornika Mire Kolar* i dr. Bio je uključen i u rad na različitim povijesnim sintezama, poput „Hrvatska modernog i suvremenog doba: europski modeli i hrvatski identiteti”.

Osim što je svojim radovima dao znatan doprinos poznavanju dijela hrvatske povijesti 20. stoljeća, izuzetno je velika uloga Marijana Maticke kao sveučilišnog

nastavnika i mentora u izradi magistarskih radnja i disertacija. Uvijek susretljiv i spreman na nesebičnu pomoć, Maticka je utjecao na formiranje i razvoj brojnih povjesničara srednje i mlađe generacije. Mnogima je znao dati podršku i ohrabrenje kao i poticaj za bavljenje historiografskim istraživanjima. U ispunjavanju fakultetskih obveza Maticka je također postupao uvijek odgovorno i savjesno, a svojim je smirenim i prijateljskim nastupom često pridonosio rješavanju problema i poteškoća u svakodnevnom radu naše najstarije znanstveno-nastavne historiografske institucije.

Ivan Očak završio je srednju obrtno-industrijsku školu i dva razreda Trgovačke akademije u Zagrebu. Godine 1941. priključio se antifašističkom pokretu u Hrvatskoj. Nakon rata poslan je na liječenje u SSSR. Ne mogavši se zbog Rezolucije Informbiroa vratiti u domovinu, diplomirao je 1953. na moskovskom Historijskom fakultetu, gdje je i ostao raditi na Katedri za povijest južnih i zapadnih Slavena. Doktorirao je 1971. radom *Borba jugoslavenkih internacionalista za ideje oktobra u Jugoslaviji 1918-1921.*

Godine 1973. vraća se u Zagreb, a 1980-1990. bio je znanstveni savjetnik Zavoda za hrvatsku povijest. Od 1988. godine predavao je arhivistiku na Filozofskom fakultetu. I nakon umirovljenja vodio je znanstveni projekt „Međunarodni odnosi Hrvatske u XX. stoljeću”.

Očak je napisao 20 knjiga i preko 200 članaka i recenzija o vezama južnoslavenskih i ruskih revolucionara, sudbinama Jugoslavena u radničkom i komunističkom pokretu te o Miroslavu Krleži i njegovu odnosu prema Komunističkoj partiji i Titu. Posljednja Očakova knjiga *Hrvatsko-ruske veze*, tiskana 1993, možda je najznačajnije njegovo djelo.

Profesor Očak volio je razgovarati s mladima. Upoznao sam ga kao postdiplomand i kasnije kao polaznik dva semestra arhivistike. Prvo što nam je kazao bilo je: „Dragi kolege, postoji jedna bolest. Neizlječiva je, ali se na sreću od nje ne umire. To je arhivska bolest.” Profesor je od mladih dana bio neizlječivo bolestan od „arhivske bolesti” i stalno je prebirao po dokumentima. Kad sam ga posljednji put posjetio, nekoliko dana prije smrti, pričao mi je o Hebrangovoj povezanosti sa SSSR-om, i planiranom objavljivanju građe koja će to potkrijepiti, a htio je napisati i monografiju o Hebrangu. Očak je nastojao dobiti financijska sredstva za istraživanje u moskovskim arhivima. Kad je uspio izboriti novčanu pomoć, sustigla ga je jedna druga bolest, iznenadna i konačna.

Josip Adamček (1933-1995)

Na sam Božić u Zagrebu je preminuo povjesničar Josip Adamček, sveučilišni profesor i redovni član HAZU. Bolest ga je zarobila još prije nekoliko godina i nije mu dopustila da predano radi kako je to činio u više od trideset godina bogatoj znanstvenoj karijeri. A u tih tridesetak godina profesor Adamček je trajno zadužio hrvatsku historiografiju. Napisao je nekoliko temeljnih knjiga iz hrvatske povijesti ranoga novog vijeka te brojne članke i rasprave.

Njegovi znanstveni radovi plod su naporna istraživačkog rada u arhivima u Hrvatskoj, Mađarskoj i Austriji. Može se kazati kako nitko od njega nije u posljednjih pola stoljeća bolje poznao hrvatsku povijest 16-18. stoljeća, a posebice stanje na selu u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji. Možda ga je upravo njegovo podrijetlo (Adamček se rodio u selu Vuka kod Osijeka, 13. III. 1933), više negoli tadašnja historiografska usmjerenja, vuklo prema istraživanju agrarnih odnosa i situacije na hrvatskom selu u ranom novom vijeku. U tom je području Adamček ostavio nekoliko djela trajne vrijednosti. Isprva je istraživao hrvatsko-slovensku seljačku bunu 1573. godine. Njegovi su rezultati izazvali kako pohvale, tako i protivljenja i polemiku, ali je nedvojbeno da je Adamček dao vrijedan prinos poznavanju naše najveće seljačke bune. Kasnije je istraživao seljačke bune u Hrvatskoj u 17. stoljeću i objavio knjigu *Bune i otpori* u kojoj je sabrao svoje tekstove koji se tiču toga nedovoljno poznatog razdoblja hrvatske povijesti, a u suradnji s još nekoliko povjesničara priredio je zbirku izvora *Seljačke bune u XVII. stoljeću*.

Svakako je najvažniji Adamčekov rad njegova disertacija *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*. To temeljno djelo za poznavanje hrvatske ranovjekovne povijesti objavljeno je u Akademijinoj seriji Građa za ekonomsku povijest Hrvatske. Na više od 850 stranica Adamček je dao cjelovitu sliku hrvatskoga sela i agrarnih odnosa u kontinentalnoj Hrvatskoj. Njegova će knjiga zasigurno još dugo biti nezaobilazan priručnik i vrelo za proučavanje agrarne problematike u navedenom razdoblju. Da nije ništa drugo napisao, Adamčekovo bi ime ostalo zapisano velikim slovima u povijesti hrvatske historiografije.

Zanimljivo je da se Adamček odmah nakon završene osječke gimnazije (1953) zaposlio u tvornici *Saponia*. No, već sljedeće godine ostavio je posao i počeo studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Uspješno ga je završio, te je 1961. godine izabran za asistenta. Disertaciju je pripremao dugo, pa je i rezultat tako opsežna

i ozbiljna rada bio već spomenuo djelo. Nakon obrane disertacije Adamček je izabran za docenta, a već nakon nekoliko mjeseci i za izvanrednog profesora na katedri za hrvatsku povijest. Ubrzo je postao i redovni profesor. Ušao je i u redove Akademijinih članova-suradnika, a 1986. postao je izvanredni, te 1991. redovni član HAZU.

Obavljao je Adamček i rukovodeće dužnosti u Odjelu za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu (danas Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta). Između 1978. i 1986. godine bio je predstojnik tog znanstvenog instituta. U cehovskim institucijama povjesničara Adamček je također pružio svoj doprinos. Potkraj sedamdesetih nalazio se na čelu Saveza povijesnih društava Hrvatske. Neko je vrijeme uređivao časopis *Kaj*.

Josip Adamček je bio prvi sveučilišni profesor s kojim sam se susreo. Bilo je to za uzbudljivih dana klasifikacijskih ispita kad sam upisivao povijest i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Moji su me znanci-studenti iz maloga slavonskog sela plašili kako su sveučilišni profesori strašni, da je klasifikacijski ispit poput užasne more i slično. Ne znam je li to uistinu bilo tako, ali u mome slučaju bilo je posve drukčije. Profesor Adamček ne samo da nije bio nalik na profesore iz priča nego – sasvim suprotno – nasmijan i dobro raspoložen. Kasnije sam shvatio da je on takav uvijek i da je u svakom slučaju spreman pomoći. Još za studija došao sam mu s prijedlogom da organiziramo jednonevni izlet u Hrvatsko zagorje. Moji kolege i ja bili smo na trećoj godini studija, učili o velikoj hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni 1573. godine, a profesor Adamček bio je jedan od najboljih poznavalaca toga povijesnog događaja i autor izložbe u muzeju u Donjoj Stubici. Kad je čuo za želju studenata da pod njegovim vodstvom obidu značajnija mjesta Hrvatskoga zagorja, spremno je prihvatio našu molbu i još nam pomogao da se iznađu novci za autobus.

Odgodio je mnoge generacije studenata, a pod njegovim su vođenjem mnogi povjesničari stekli magisterije i doktorate znanosti. Nisam imao priliku mnogo raditi s njim, ali sigurno je kako su i na znanstveno-stručnom planu njegova dobrohotnost i spremnost da se drugome pomogne, bilo savjetom, podrškom ili pak kritikom, bile od velike koristi svima s kojima je surađivao.

Igor Karaman (1927-1995)

Nagle smrti hrvatskih povjesničara postaju gotovo uobičajena stvar. Lani su iznenađujuće, iz radne sobe – ostavljajući nedovršene projekte i započete knjige, otišli Ivan Očak, Ljubo Boban i Josip Lučić, a sad nas je napustio i profesor Igor Karaman. U petak, 13. listopada, putovao je u Rijeku, gdje je trebao govoriti na promociji knjige o usponu i zalazu kostrenskih jedrenjaka. Na tom putovanju pretekla ga je smrt.

Suhoparni podaci iz njegova životopisa kazuju da je rođen u ljeto 1927. godine u Splitu u obitelji našega poznatog povjesničara umjetnosti i konzervatora Ljube Karamana, da je diplomirao (1952) i doktorirao (1960) povijest na Sveučilištu u Zagrebu, te da je još za studija radio u muzejima i Hrvatskom državnom arhivu, gdje je ostao do kraja 1959. godine. Potom je do umirovljenja (1987) predavao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Istodobno je obavljao i dužnosti predstojnika Instituta za hrvatsku povijest (1974-1978), odnosno voditelja Zavoda za povijesne znanosti JAZU (1979-1982). Njegov odlazak u mirovinu nije značio i mirovanje. Dapače, oslobođen teških i zamornih profesorskih obveza, mogao se posve posvetiti znanstvenom radu. Sudjelovao je u nekoliko projekata Zavoda za hrvatsku povijest. Pogled na Karamanovu bibliografiju objavljen u *Historijskom zborniku* iz 1993. godine pokazuje kako je u doba otkako je umirovljen broj njegovih znanstvenih radova (posebice knjiga) znatno povećan.

Koliko rad u arhivu može biti dragocjen povjesničaru koji ga zna iskoristiti kao pripremu za znanstveni rad, pokazuje i Karamanov primjer. Osim što je tijekom desetogodišnjega rada u arhivskoj djelatnosti mnogo pridonio razvoju same arhivistike i napisao nekoliko zapaženih tekstova o toj pomalo zapostavljenoj struci i pomoćnoj povijesnoj disciplini, profesor je sabrao veliku količinu građe koju je poslije koristio u svojim raspravama i knjigama.

Karaman je bio jedan od naših najvažnijih povjesničara gospodarskih i društvenih odnosa. Proučavao je agrarne odnose, posebice na velikim vlastelinstvima neposredno nakon oslobođenja Slavonije od Turaka: njihovu gospodarsku organizaciju i oblikovanje te preuređivanje u kapitalističke zemljoposjede u drugoj polovici 19. stoljeća. Zanimao ga je i položaj seljaka, njihove obveze i otpor tim teškim obvezama, tj. seljačke bune. Velik dio njegovih radova posvećen je proučavanju trgovačko-prometne djelatnosti u hrvatskim zemljama, posebice smjera od Siska prema Karlovcu i dalje Rijeci odnosno Senju. Nadalje, bavio se profesor Karaman istraživanjem

industrijsko-novčarskog poduzetništva, geneze građansko-kapitalističkog sustava u hrvatskim zemljama, postanka građanstva, radničkim pitanjima. Nije zanemario niti istaknute pojedince koji su utjecali na gospodarske odnose, a posebno su vrijedne njegove analize privrednoga razvoja hrvatskih gradova. U svojih desetak knjiga i mnogobrojnim člancima u časopisima u zemlji i inozemstvu Karaman je obradio ili barem dotaknuo sve važne probleme društvenog i gospodarskog razvoja hrvatskih zemalja u 18. i 19. stoljeću. Ponajviše se bavio povijesnim procesima u Banskoj Hrvatskoj, manje u Dalmaciji, dok je Istra ostala po strani njegova interesa. Mnogi njegovi radovi imaju pionirski karakter.

Znanstveni povijesni tekstovi često su zamorni za čitanje i nisu zanimljivi za širu kulturnu javnost. U slučaju profesora Karamana valja istaknuti da je znao pisati i uređivati tekstove namijenjene široj publici. Sudjelovao je kao suradnik, urednik ili pak koautor u nastajanju i takvih knjiga kao što su: *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914, Ilustrirana povijest Hrvata, Tragom prošlosti – povijesni atlas u slikama, Tisućljetni Zagreb, Zagreb i okolica* i dr.

Igor Karaman bio je glavni urednik *Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture*, izdavačkog pothvata Školske knjige u povodu njezine tridesete godišnjice. Ta je knjiga izašla 1980, a već je sljedeće godine bila zabranjena. Ponovno se u knjižarskim izlozima pojavila tek na prijelazu iz osamdesetih u devedesete. Posljednje veliko Karamanovo uredničko djelo je monumentalna monografija *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, u kojem su stručnjaci različitih zanimanja objasnili mjesto i ulogu Vukovara u hrvatskoj povijesti. Profesor Karaman godinama je predavao kolegije iz gospodarske povijesti novoga vijeka studentima dodiplomskog i poslijediplomskog studija Sveučilišta u Zagrebu. Od svoga predmeta nije pravio bauk, često je znao pitati i studenta, a onda sam početi govoriti. Govorio bi dugo, objašnjavao, zapravo bi se ispit pretvorio u kratko predavanje. Potom bi profesor uzeo indeks i upisao studentu ocjenu. Rijetke su bile ocjene niže od vrlo dobar. S druge strane, uvijek je bio spreman pomoći mladim povjesničarima i uvoditi ih u znanstveni rad. Prije nešto više od godinu dana pripremali smo znanstveni skup o komparativnom istraživanju povijesti Srednje i Jugoistočne Europe. Profesorovi su savjeti bili neizmjereno dragocjeni, njegove analize oštroumne i duboke. Govorio je o svojim budućim projektima, knjigama, tekstovima...

U posljednje su ga vrijeme najviše zanimala komparativna istraživanja srednjoeuropskog prostora. Stoga se i prihvatio uredničko-prevoditeljsko posla i priredio knjigu mađarskih znanstvenika Istvána Biba, Huszára i Jena Szűcsa *Regije evropske povijesti*. Na dan kad završavam ovaj tekst trebala se održati promocija te knjige. Na njezinu je predstavljanju trebao govoriti i Igor Karaman. Promocija će se jednog dana ipak održati, umjesto Karamana govorit će drugi, a u ime njega govore i govorit će njegova djela.

Ljubiša Doklešćić (1929-2005)

Ljubiša Doklešćić rodio se u Skopju 18. svibnja 1929. godine. Školovao se u Herceg-Novom i Kotoru, a studij povijesti završio je 1957. u Zagrebu. Izabran je za asistenta i radio na disertaciji o srpsko-makedonskim odnosima u 19. stoljeću. Istraživao je teme jugoistočno-europske povijesti, prvenstveno crnogorske i makedonske, te predavao povijest naroda bivše Jugoslavije u ranom novom vijeku i 19. stoljeću. Bio je minuciozan istraživač i vrstan profesor. U mirovinu je otišao 1993. godine kao redoviti profesor.

Doktorirao je 1969. godine, a disertacija mu je objavljena na makedonskom jeziku u Skopju (*Srpsko-makedonskite odnosi vo XIX-ot vek do 1897 godina*). U disertaciji je na više od tisuću stranica rukopisnog teksta podrobno analizirao složenu problematiku odnosa Srbije i srbijanske politike prema makedonskom području. Opisao je odnos glavnih političkih aktera i stranaka prema makedonskom pitanju, kao i način kako su se političke ideje pokušavale uobličiti u političkoj praksi, odnosno tajne djelatnosti na pripremama ustanka i sudjelovanje srbijanskih krugova u tome.

I prva je Doklešćićeva knjiga bila posvećena povijesti Makedonije. „Školska knjiga” objavila je 1964. godine njegovu knjigu *Kroz historiju Makedonije* – kratak pregled makedonske povijesti i izbor povijesnih dokumenata. Do danas na hrvatskom jeziku ne postoji slična publikacija o toj tematici, pa je knjiga – makar teško dostupna jer se nalazi samo u nekim specijaliziranim knjižnicama – zanimljiva i korisna, posebice studentima povijesti. Doklešćić je izabrao velik broj važnih dokumenata o političkim i društvenim odnosima, gospodarstvu, svakodnevnom životu, kulturi i vjerskim odnosima Makedonaca od srednjeg vijeka do suvremenosti. Povijest Makedonije, Srbije i Crne Gore Doklešćić je hrvatskoj javnosti približavao ne samo preko svojih znanstvenih tekstova nego i tekstovima uz dia-filmove, člancima u časopisu *Radio i televizija u školi*, suradnjom u povijesnim atlasima, pisanjem i uređivanjem enciklopedijskih i leksikonskih natuknica.

Druga značajna znanstveno-istraživačka tema kojom se Doklešćić bavio bio je životni put Stjepana Verkovića, bosanskog franjevca i sakupljača narodnog blaga u Makedoniji, Bugarskoj i Rusiji. O Verkoviću je Doklešćić napisao nekoliko manjih i jedan vrlo opsežan članak, a njegovim se životopisom nastavio baviti i nakon što je otišao u mirovinu. U članku „Životni put Stjepana Verkovića (1821-1894)”, objavljenom u *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 14, 1982. Doklešćić je dao

opširan pregled Verkovićeve djelatnosti u Bosni, Hrvatskoj, Makedoniji i Bugarskoj. Konačan rezultat Doklešćeva bavljenja Verkovićem objavljen je u opsežnoj monografiji *Stjepan Verković – Život i djelo*, koju je profesor dovršio nekoliko mjeseci prije smrti.

Prvi sam put vidio profesora Ljubišu Doklešća prije četvrt stoljeća slušajući njegova predavanja i sudjelujući u seminaru, a pobliže sam ga počeo upoznavati tijekom poslijediplomskog studija i nakon što sam kao njegov asistent došao raditi na Odsjek za povijest. Sjedio sam s njime u sobi, a svake srijede – u vrijeme pauze – išli smo na kavu. Do danas pamtim te prve tjedne i mjesece na Odsjeku kada sam zajednički sa svojim profesorom raspravljao o seminarskim radovima studenata, o njihovim ispitima, razgovarao o mojim obvezama na poslijediplomskom studiju i u nastavi, i ne samo o tome... Kada sam završio magistarsku radnju o tajnoj politici Srbije Garašaninova doba, profesor Doklešć me „izvadio” iz fakultetskog prostora, pozvao k sebi doma gdje smo nakon objeda detaljno analizirali ono što sam napisao. Imao sam nekoliko takvih susreta sa svojim mentorom. Mogu reći da je otad počelo i naše prijateljstvo koje je trajalo sve do njegove smrti u rujnu 2005. godine.

Ivan Kampuš (1924-2010)

Na početku ljeta 2010. godine nakon duge bolesti preminuo je istaknuti hrvatski povjesničar prof. dr. Ivan Kampuš, professor emeritus Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dugogodišnji urednik *Historijskog zbornika*, jedan od pokretača simpozija „Mogersdorf”, tajnik i predsjednik strukovnih povjesničarskih udruga.

Kao sveučilišni asistent, predavač i profesor srednjovjekovne povijesti odgojio je brojne naraštaje hrvatskih povjesničarki i povjesničara – svi se oni još i danas sjećaju njegova upornog inzistiranja na učenju pisanja fusnota i organizaciji smislene strukture seminarskih radova. Mnogi sigurno pamte i njegov gromoglasan smijeh iz sobe C-108 – tim je smijehom profesor s lakoćom odagnavao sve one strahove i (u biti netočne) fame o njegovoj strogoći, koje su vladale među studentima dok ga nisu bolje upoznali. Profesor Kampuš bio je omiljen nastavnik: naizgled strog, ali vrlo srdačan i spreman uvijek pomoći studentima. Tijekom 1980-ih bio je savjetnik Studentske istraživačke grupe Odsjeka za povijest (SIGOP), u kojoj su prva znanstveno-istraživačka iskustva stjecali današnji ugledni istraživači srednje generacije na nekoliko znanstvenih i sveučilišnih institucija u Hrvatskoj.

Ivan Kampuš rodio se 21. veljače 1924. godine u Zagrebu. Školovao se u rodnom gradu – od osnovne škole do studija povijesti na Filozofskom fakultetu, koji je završio 1959. godine. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru dvadeset godina kasnije obranom disertacije *Privredni i društveni razvitak zagrebačkog Gradeca od XIII. do konca XVI. stoljeća*.

Dok još nije ni imao sveučilišnu diplomu profesora povijesti, Kampuš je jedno vrijeme predavao povijest u srednjoj školi. Kao aktivan nastavnik svojim se stručnim priložima počeo javljati u časopisu *Historijski pregled* – prvi je članak, naslovljen „Upotreba tekstova u nastavi historije” objavio upravo u tom časopisu 1957. godine. Nastavio je studij povijesti na Filozofskom fakultetu te se pokazao marnim i dobrim studentom, pa je u prosincu 1960. izabran za asistenta na Katedri za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, za predmet Hrvatska povijest u srednjem vijeku. Godine 1962. odobrena mu je tema disertacije, a za mentora određena Nada Klaić. Kada je potkraj 1964. došlo vrijeme reizbora na asistentsko mjesto, nije više bio jedini kandidat. U diskusiji su se mogli čuti glasovi da obojica kandidata „ispunjavaju uvjete, ali Kampuš se sada nalazi na mjestu asistenta gdje potpuno zadovoljava”. Izabran je u tajnom glasovanju, ali je već nakon nekoliko mjeseci Odsjek za

povijest donio odluku o provođenju natječaja za izbor predavača za srednjovjekovnu povijest naroda SFRJ. U svibnju 1965. ta je odluka i provedena – komisija u sastavu Vaso Bogdanov, Jaroslav Šidak i Ljubo Boban predložila je Ivana Kampuša, kandidata koji se javio na natječaj, a Vijeće Filozofskog fakulteta izbor je potvrdilo (uz jedan prazan glasački listić). Od tada je Kampuš bio predavač i potom viši predavač te od 1980. izvanredni i od 1985. redovni profesor povijesti jugoslavenskih naroda u srednjem vijeku, odnosno povijesti jugoistočne Europe u srednjem vijeku. S posebnim je marom predavao o nemanjičkoj Srbiji, o turskim provalama, o srednjovjekovnoj Bosni i Crnoj Gori, o slovenskoj povijesti od karantanskih vojvoda do habsburških vladara i njihovih vazala.

Ivan Kampuš bio je među osnivačima studija arhivistike na Odsjeku za informacijske znanosti i prvi predstojnik Katedre za arhivistiku. Osobito mu je bilo stalo da studenti povijesti i svršeni povjesničari upišu i pohađaju taj studij. Sudjelovao je i u nastavi na poslijediplomskim studijima Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku. Osim u Zagrebu, predavao je u Francuskoj (Rennes i Caen) i Sloveniji (Ljubljana), a više je godina vodio studij povijesti na Pedagoškom fakultetu u Osijeku.

Profesor Kampuš istraživao je povijest srednjega i ranoga novog vijeka. Istaknuo se kao poznavalac poreznoga sustava u sjevernoj Hrvatskoj te kao vrstan istraživač starije povijesti Zagreba. Objavio je brojne znanstvene radove o tim temama. Znanstvenu je karijeru počeo istražujući porezni sustav u Gradecu na prijelazu iz srednjeg u rani novi vijek (14–16. st.), a poviješću rodnog grada bavio se tijekom cijelog života. Dao je brojne priloge o pitanjima postanka Gradeca, njegova utvrđivanja i obrambenog sustava, gospodarskog i društvenog razvoja, organizacije visokoškolske nastave i prvom razdoblju postojanja Sveučilišta u Zagrebu, odnosu velikaških obitelji prema stanovnicima Gradeca, crkvenoj povijesti grada i dr. Na kraju, vrhunac njegova znanstvena rada o starijoj zagrebačkoj povijesti uobličen je u disertaciji. Zajedno sa svojim prijateljem i kolegom s Odsjeka za povijest Josipom Adamčekom napisao je važnu knjigu *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, objavljenu u izdanju Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu (danas Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu). Radi se o jednom od onih temeljnih djela hrvatske historiografije bez kojih se više ne može istraživati hrvatska ranonovovjekovna povijest. O poreznom je sustavu Kampuš napisao i više članaka – o poznavanju tri-desetine u 16. stoljeću, o javnim teretima seljaka za seljačke bune 1573, o popisima i obračunima dike u sjevernoj Hrvatskoj, o poreznom sustavu u srednjovjekovnoj Slavoniji i dr.

Ivan Kampuš napisao je i nekoliko tekstova o svojim kolegama povjesničarima – o Jaroslavu Šidaku (podnaslovljen: „povjesničar europskog dometa”), Luji Margetiću, Tomislavu Raukaru, a pisao je i brojne prikaze knjiga te različite druge

obavijesti o stanju u historiografiji, primjerice o sudjelovanju hrvatskih povjesničara na znanstveno-kulturnom simpoziju „Mogersdorf”. Kampuš je inače bio dugogodišnji hrvatski koordinator tog tradicionalnog znanstvenog okupljanja povjesničara i povjesničarki iz Austrije, Mađarske, Slovenije i Hrvatske. Kroz tu se aktivnost upoznao i s gradišćanskohrvatskim povjesničarima i kulturnim djelatnicima. U sklopu suradnje s njima i drugim hrvatskim povjesničarima 1995. godine nastala je opsežna monografija *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, za koju je njezin urednik Ivan Kampuš primio Nagradu Josip Juraj Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat na području humanističkih i društvenih znanosti. Za svoje zasluge u radu skupa Mogersdorf Kampuš je dobio i niz austrijskih priznanja – posebice je bio ponosan na Veliki znak časti Republike Austrije kojim ga je odlikovao austrijski predsjednik.

Široj znanstvenoj i kulturnoj javnosti Kampuš se predstavio kao suautor monografije *Tisućljetni Zagreb. Od davnih naselja do suvremenog velegrada* (zajedno s prof. dr. Igorom Karamanom). Tu knjigu u ruke mora uzeti svatko tko se želi obavijestiti o povijesti našega glavnog grada. Pisana živahnim stilom, s lakoćom se čita, a opet ima i nužnu znanstvenu uporabnu vrijednost. Zaključci autorâ utemeljeni su na njihovim vlastitim arhivskim istraživanjima i na poznavanju bogate literature o povijesti Zagreba. Knjiga je izašla u nekoliko izdanja od polovice sedamdesetih do danas, objavljena je i na njemačkom i engleskom jeziku, a zasigurno će život nastaviti i nakon smrti svojih autora (Igor Karaman preminuo je 1995).

Zajedno s Karamanom i Ivanom Flanjakom Kampuš je napisao i priručnik za učenike *Zagreb i okolni krajevi*, koji je izašao u brojnim izdanjima u nakladi Školske knjige kao udžbenik lokalne povijesti za niže razrede osnovne škole. Kao autor školskih publikacija Kampuš je i započeo svoju spisateljsku karijeru – veliku su popularnost svojedobno imale „crtice iz historije naroda Jugoslavije” kako je podnaslovljena njegova knjiga *Stoljeća govore* iz 1957. godine, dakle dok je još radio u školi. Radilo se o historijskoj čitanci – pomoćnom materijalu za nastavu povijesti u šestom razredu osnovne škole. U knjizi su na popularan način obrađeni neki prijelomni momenti hrvatske povijesti te povijesti ostalih naroda tadašnje države u srednjem i ranom novom vijeku, od krunidbe karantanskih vojvoda ili pak hrvatskog kralja Zvonimira, preko opisa turskih provala do crtica iz urbane povijesti Dubrovnika, Gradeca i dr. Bio je suautor u nekoliko udžbenika, povijesnih čitanki i povijesnih atlasa za srednjovjekovnu povijest. Radio je i na popularizaciji povijesne struke kao autor tekstova u dječjim časopisima te priloga za školski televizijski program i školski radijski program, kao autor nastavnih filmova i dijafilmova te kao autor priloga u časopisima i novinama za kulturu te dnevnim novinama.

Izuzetno je velik prilog profesor Kampuš dao organizacijskom razvoju hrvatske historiografije: kao dugogodišnji tajnik a potom i glavni i odgovorni urednik *Historijskog zbornika*, kao glavni tajnik i predsjednik Povijesnog društva Hrvatske i

predsjednik Saveza historičara Jugoslavije (na potonje je mjesto dao ostavku u rujnu 1991. godine u znak prosvjeda tijekom raspada SFRJ, kada je Hrvatska bila napadnuta i ugrožena ratnim djelovanjem postrojbi Jugoslavenske narodne armije i naoružanih pobunjenih građana srpske nacionalnosti) te kao potpredsjednik Društva za hrvatsku povjesnicu (do 1998).

Za aktivno djelovanje na polju historiografije i kulturno-znanstvenog života općenito Kampuš je višestruko nagrađivan, i u Hrvatskoj i u inozemstvu. Posvećen mu je broj LXI/1 (2008) *Historijskoga zbornika*. U tom je broju objavljena i Bibliografija radova prof. dr. Ivana Kampuša (priredio Hrvoje Gračanin). Svi koje zanima više obavijesti o životu i radu Ivana Kampuša mogu uzeti u ruke knjižicu *Ivan Kampuš professor emeritus Facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagrabiensis*, koju je priredio Nenad Močanin, a objavio FF Press u Zagrebu 2003. godine. Nama koji smo ga poznavali, Ivan Kampuš ostat će u sjećanju kao vedar i nasmijan profesor, uvijek spreman poslušati i pomoći savjetom, pa i više od toga.

Rene Lovrenčić (1928-2012)

U Zagrebu je 7. lipnja 2012. preminuo istaknuti hrvatski povjesničar prof. dr. Rene Lovrenčić, umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Lovrenčić je rođen u Zagrebu 8. rujna 1928. godine. U rodnom je gradu završio gimnaziju (1947) i studij povijesti (1953) te doktorirao (1965) radom *Geneza politike „novog kursa” u Hrvatskoj* (disertacija je objavljena kao knjiga 1972. u izdanju Instituta za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu). Tijekom studija radio je kao omladinski aktivist, a od 1951. kao nastavnik povijesti. Od 1954. je bio asistent, a potom docent (1966) te izvanredni (1973) i redoviti (1980) profesor svjetske povijesti novoga vijeka. Bio je predstojnik Katedre opće povijesti novog vijeka i voditelj poslijediplomskog magistarskog studija povijesti.

Profesora Renea Lovrenčića mnogi njegovi studenti zasigurno pamte po nekoliko karakterističnih stvari. Prije svega, njegova su predavanja o europskoj i svjetskoj povijesti nakon 1870./1871. bila prava poslastica za slušanje – pregledna, jasna i vrlo informativna, usto i zanimljiva, pa je predavaonica bila puna i nije nas trebalo prisiljavati da dolazimo. I moji prijatelji studenti sociologije rado su slušali predavanja o socijalnoj povijesti ideja, što je Lovrenčić desetljećima predavao na tom studiju. Drugo što navire u sjećanje jest gust dim cigareta koji je obavijao profesora u njegovoj sobi. Ispit je kod njega znao započeti i s velikim zakašnjenjem, a trajao je dugo, satima. Postavio bi pitanje, pa se – ako student nije znao što odgovoriti – raspričao i održao polusatno predavanje, a onda nastavio s potpitanjima ili novim pitanjem. Bilo je tu i dijaloga profesora sa studentima koji su se dobro pripremili za ispit, a kad je cigaretom znao ponuditi i njih te sa žarom nastaviti razgovor o najrazličitijim temama europske i svjetske moderne i suvremene povijesti. Treće po čemu ćemo svi pamtiti Renea Lovrenčića jest njegov osjećaj socijalne pravde – bio je u stanju pozorno saslušati svakoga i svakome pružiti ruku podrške i pomoći. Imao je i dovoljno političke snage da ta njegova pomoć bude efikasna. Mnogi stariji kolege govorili su mi da je upravo profesor Lovrenčić često podmetao leđa i štitio njih i druge povjesničare te ostale profesore Filozofskog fakulteta od mogućih napada partijskih moćnika. U vrijeme kad sam studirao, polovicom osamdesetih, bio je na visokim partijskim dužnostima i vrlo je rijetko dolazio na sastanke odsječke organizacije Saveza komunista, pa ga je jedan beznačajni student iz zadarske okolice na čelu te organizacije želio

kazniti i predlagao neke mjere progona. Ne znam kako je to završilo, partija se uskoro raspala.

Otkako sam krajem osamdesetih počeo raditi kao asistent profesora Ljubiše Doklešića, s Reneom Lovrenčićem, osim na fakultetu, susretao sam se i u privremenoj zgradi čitaonice novina Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Rudolfovoj vojarni na Trgu Francuske Republike. Profesor Lovrenčić iščitavao je tada zagrebačke međuratne novine za svoje članke o ekonomskim odnosima SSSR-a s inozemstvom (objavljeni u *Historijskom zborniku*, 1993-1994. i 1996-1997). Pamteći njegova odlična predavanja i poznavajući njegov izvrstan stilski izričaj u knjizi *Geneza politike „novog kursa“* te u opsežnom članku o odjecima Prve ruske revolucije u građanskoj javnosti Hrvatske objavljenom u prvome broju *Radova Instituta za hrvatsku povijest*, pitao sam ga hoće li napisati i knjigu o europskoj/svjetskoj povijesti 20. stoljeća, o onome što nam je svojevremeno predavao. Odgovorio je da će i to jednog dana doći na dnevni red, da radi na tome. I zbilja, mnogo godina kasnije obećanje je ispunio te netom prije svoje smrti objavio prvu u nizu od nekoliko planiranih knjiga o povijesti Drugoga svjetskog rata. Cijela je serija knjiga zamišljena pod naslovom *II svjetski rat*, a prva je – objavljena – knjiga naslovljena *Nemirni mir. Svijet 1918.-1939.* Ove su i sljedeće godine trebale uslijediti još dvije knjige na kojima je profesor unatoč već dubokoj starosti intenzivno radio: *Tri agresije i Veliki obračun na Zapadu*. Bilo bi odlično da izdavač knjiga, profesorova kći Sanja Lovrenčić, odluči – makar i uz nečiju stručnu pomoć – dovršiti i objaviti i te knjige u kojima se govori o početku i o prve dvije godine rata.

Profesor Lovrenčić nije bježao od suvremenih medija – često je surađivao na radiju i televiziji, a značajna je bila i njegova urednička djelatnost, kao i rad na priređivanju i promociji različitih prijevoda važnih knjiga iz moderne i suvremene europske i svjetske povijesti. Sudjelovao je u radu na pripremi *Velike ilustrirane povijesti svijeta*, jednoga od prvih velikih sintetskih pregleda povijesti čovječanstva u hrvatskom prijevodu, a bio je i urednik prijevoda Timesova *Atlasa svjetske povijesti* – iz obje su knjige europsku i svjetsku povijest učile mnogobrojne generacije studenata povijesti u Zagrebu i šire, u cijeloj Jugoslaviji. Prevodio je s ruskoga i njemačkoga, a uredio i predgovorom/pogovorom popratio mnoge knjige o modernoj i suvremenoj povijesti Europe i svijeta poput *Ruske revolucije od Lenjina do Staljina* E. H. Carra te dviju Hobsbawmovih knjiga objavljenih u poznatoj biblioteci „Povijesna istraživanja“ Školske knjige: *Doba revolucije* (1987) i *Doba kapitala* (1989). Šteta što nije uspio dovršiti rad na trećem svesku Hobsbawmove trilogije pod naslovom *Doba imperija*.

Rene Lovrenčić bio je aktivan i u strukovnim organizacijama povjesničara, djelovao kao član uredništva nekih časopisa, a potkraj postojanja SFRJ nalazio se i na čelu jugoslavenskog Nacionalnog komiteta pri Međunarodnom odboru povijesnih znanosti (do 1991).

Pretpostavljam da mu nije bilo lako u posljednjim godinama nastavnog rada na fakultetu, nakon propasti društveno-političkog sustava čiji je bio aktivan dionik. Dobro se sjećam kako se išćuđavao, primjerice, da je novim zakonskim propisima s početka devedesetih uvelike ojačana uloga dekana, a značenje sveučilišnih profesora i ovlasti fakultetskog vijeća dosta smanjeni. Godine 1996. naglo je i neočekivano umirovljen. Bit će da nam to nikad nije oprostio, nije više želio doći pred studente makar smo ga zvali i Tvrtko Jakovina, koji ga je kasnije naslijedio u predavanjima svjetske povijesti dvadesetog stoljeća, i ja, koji od kraja devedesetih predajem europsku i svjetsku povijest „dugog” devetnaestog stoljeća. Susreo sam ga tek nekoliko puta u posljednjih desetak godina. Nažalost, na Odsjeku za povijest još nismo uspjeli privesti kraju planirani zbornik radova njemu u čast, štoviše tek smo počeli raditi na tom projektu. Ostaje nam kao zadatak, a nadam se da ćemo ga uspjeti ostvariti u sljedećoj godini.

Mirjana Gross (1922-2012)

Profesorica Mirjana Gross u mirovinu je otišla 1982, upravo one godine kada je moja generacija navršila devetnaest godina i stasala za upis na fakultete. Ne sjećam se je li u srpnju te godine i profesorica sudjelovala u prijemnim ispitima budućih studenata povijesti, a moja me sjećanja odvođe u dvoranu VII Filozofskog fakulteta na pismeno testiranje i potom na usmeni ispit kod krupnog i nasmijanog profesora na čijim je vratima pisalo „Prof. dr Josip Adamček”. Ime profesorice Mirjane Gross bilo mi je tada već poznato jer sam u svojoj srbačkoj gimnaziji, pored nekakvog obveznog bosanskohercegovačkog udžbenika povijesti, koristio i njezin udžbenik za treći razred, a u četvrtom sam razredu na izornoj nastavi povijesti imao referat „Pokušaji uvođenja trijalizma u Austro-Ugarskoj” te sam koristio knjigu *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914* na čijem su ovitku verzalom bila napisana prezimena autora: ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ. Tekst o razdoblju koje sam imao za obraditi napisala je profesorica Gross. Na neki sam se način, dakle, upoznao s njome, zapravo nekim njezinim djelima, još u gimnaziji. Sljedeća lektira njezina autorstva bila je knjiga *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi* (prvo izdanje 1976. i drugo dopunjeno 1980), temeljni priručnik svim studentima povijesti u Zagrebu, a i u brojnim drugim sveučilišnim centrima bivše Jugoslavije. Sjećam se da su me poneki kolegice i kolege iz Zadra, Sarajeva, Beograda, Ljubljane i drugih gradova na studentskim susretima, tzv. filozofijadama, znali priupitati kakva je ta profesorica Mirjana Gross, a ja sam sa žaljenjem mogao konstatirati samo: „Ne znam, nije mi ništa predavala, nisam je nikad ni vidio.”

A onda je došao poslijediplomski studij na prijelazu iz osamdesetih u devedesete – profesorica Gross još je sudjelovala u nastavi te predavala o metodološkim aspektima historiografskih istraživanja. Nekoliko sam je puta slušao na fakultetu, a potom ispit polagao kod nje u stanu, kao i mnogi drugi. Pošao sam tamo s tremom, a kako drukčije, ali je sve prošlo dobro. U drugoj polovici devedesetih i kasnije povremeno sam posjećivao profesoricu u tom njezinu stanu na Britanskom trgu 12. Neki se kolegice i kolege sigurno sjećaju kako je ona tada svladavala nove tehnologije, kako je spremno prihvatila kompjutor i vrlo rano počela pisati na tom čudu suvremene tehnologije, kako je drhtavom rukom svladavala korištenje miša, učila kako se snima na diskete, plašila se da će joj se nešto izbrisati i nepovratno nestati. I sam sam joj u tom

pomagao, a ona je učenje korištenja kompjutorima opravdavala riječima: „Ako to ne svladam, neću moći ništa raditi. A ja raditi želim, moram. Pa što mi drugo preostaje.”

I uistinu, otkako je otišla u mirovinu profesorica Gross napisala je nekoliko sjajnih djela, opsežnih monografija iz hrvatske povijesti druge polovice 19. stoljeća, a nikad nije prestala ni s onime što je radila od početka svoje znanstvene i nastavničke karijere – upoznavati hrvatske povjesničarke i povjesničare s dosezima suvremene europske i svjetske historiografije, uvoditi nove pristupe i teme istraživanja. O tome koliko je bila otvorena utjecajima suvremenih tokova svjetske historiografije te njihovom širenju među svojim studentima i mlađim suradnicima svjedoči i njezin angažman u Povijesnom društvu „Otuim”, osnovanom na početku devedesetih. Mirjana Gross navršila je tada već sedamdesetu, ali je to nije priječilo da s velikim žarom podupre skupinu povjesničarki i povjesničara mlađe i srednje generacije koji su, na čelu s Nevenom Budakom, počeli raditi na uvođenju tema iz povijesti svakodnevnog života. Zajedno s nama profesorica se družila u gornjogradskoj gostionici „Pod starim krovovima” i držala predavanja, sudjelovala u raspravama nakon predavanja drugih članova društva. Bilo je to jedno kratkotrajno, ali vrlo upečatljivo iskustvo – povjesničari drže predavanja i raspravljaju u krčmi, a lokalni im se posjetitelji, stalni gosti gostionice s gemištom u rukama, pridružuju i osluškuju o čemu se to govori. Neću pretjerivati i reći da su se uključivali u rasprave, ali slušali jesu.

O Mirjani Gross i njezinim radovima, napose o brojnim važnim knjigama što ih je objavila pisali su mnogi hrvatski i strani povjesničari. O nekima ili povodom nekih njezinih knjiga bile su organizirane i javne rasprave na okruglim stolovima, a posvećen joj je i zbornik radova povodom 75. rođendana. Njezina je biografija dosta dobro poznata, pa ću ovdje spomenuti samo neke od najvažnijih momenata iz njezina duga života i plodnoga rada te navesti nekoliko važnijih djela u kojima su životni put i djelo Mirjane Gross detaljnije opisani.

Rođena je u Zagrebu 22. svibnja 1922. U rodnom se gradu školovala, uoči rata studirala je medicinu, a prošavši užase koncentracijskih logora (prve je dvije godine rata živjela skrivena u Drenju Brdovečkom u zagrebačkoj okolini kod obitelji Topol, ali je bila prokazana te uhićena i poslana u Ravensbrück – nerado je i samo rijetkima govorila o tom dijelu svoga života) nastavila je studirati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i završila 1951. studij povijesti. Diplomirala je 1951. i zaposlila se u Historijskom institutu JAZU, gdje je sređivala arhivsku građu za noviju hrvatsku povijest te se počela znanstveno baviti istraživanjima povijesti druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. Godine 1958. prešla je na Filozofski fakultet kao asistentica kod profesora Jaroslava Šidaka. Iste je godine doktorirala – ne bez otpora nekih profesora s tadašnje grupe za historiju, kasnijeg Odsjeka za povijest, no to je druga priča i zaslužuje da bude detaljnije istražena i obrađena. Na prijelazu iz pedesetih u šezdesete postojala je obveza habilitiranja – Mirjana Gross učinila je to 1960. knjigom *Vladavina*

Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907 te nastupnim habilitacijskim predavanjem održanim pred dekanom i profesorima Filozofskog fakulteta u Zagrebu te komisijom u sastavu Dragoslav Janković, Hamdija Kapidžić i Jaroslav Šidak 15. travnja te godine na temu „Uloga Hrvatske u politici Beča (1903-1910)”. Bilo je to prvo habilitacijsko predavanje sveučilišnog nastavnika povijesti u poslijeratnoj Hrvatskoj, istovremeno i jedno od posljednjih jer se vrlo brzo odustalo od takve prakse. Mirjana Gross odlukom Fakultetskog vijeća jednoglasno je habilitirana za „Hrvatsku povijest novog vijeka”. Predavala je hrvatsku povijest 19. stoljeća, a uskoro je uvela i nove kolegije iz povijesti historiografije i metodologije historije. Četiri godine kasnije postala je izvanredna profesorica, a 1971. redovita profesorica. Za professora emeritusa Sveučilišta u Zagrebu izabrana je 2004. godine. Preminula je u Zagrebu 23. srpnja 2012. godine.

Glavna istraživačka preokupacija i područje na kojem je Mirjana Gross ostavila dubok i trajan trag u hrvatskoj historiografiji jest druga polovica 19. i početak 20. stoljeća: o tom je razdoblju hrvatske povijesti napisala osam knjiga (od toga jednu na njemačkome – radi se o promijenjenoj verziji njezinih knjiga *Počeci moderne Hrvatske* i *Prema hrvatskome građanskom društvu*) i više od stotinu članaka i enciklopedijskih natuknica, a autorica je i udžbenika te priručnika za nastavu povijesti. Istraživala je političke i društvene odnose u banskoj Hrvatskoj, u nekoliko slučajeva u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, te povijest ideologijâ, napose jugoslavenstva i pravaštva te socijaldemokracije. Dala je poticaj za pisanje i uredila važnu knjigu hrvatske historiografije s prijelaza iz sedamdesetih u osamdesete, *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, u kojoj je okupila najvažnije hrvatske povjesničare s prijelaza stoljeća: Josipa Adamčeka, Fedora Moačanina, Tomislava Raukara, Miroslava Bertosu, Nikšu Stančića, Dragovana Šepića i predvodnika hrvatske historiografije druge polovice 20. stoljeća Jaroslava Šidaka, svoga učitelja i „šefa”, kako ga je zvala. Osim uvodnog teksta „Mostovi prema sintezi” M. Gross napisala je i tri takva „mosta”, metodološki važna članka: „O integraciji hrvatske nacije”, „Nacionalnointegracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije” i „O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st.”. U uvodu je objasnila cilj što ga je postavila pred sebe i svoje kolege, smatrajući da je hrvatska historiografija već dovoljno sazrela da više ne smatra sintezom tek puko nizanje pojedinačnih činjenica i obavijesti iz izvora: „Danas više nije dosta opisivati i pričati nego treba i objašnjavati, a to znači spoznati pojedinačne i neponovljive događaje na temelju dubljih determinanti”. Sinteza u kojoj sudjeluje veći broj autora, posve je ispravno tumačila, „ne može biti mehanički zbroj utvrđenih pojedinačnih činjenica”, nego se činjenice moraju selekcionirati prema nekom određenom kriteriju te objediniti u svojoj međusobnoj zavisnosti i svome mjestu u nekoj povijesnoj cjelini. Upravo je tako profesorica Gross postupala u svojim monografijama o povijesti 19. stoljeća:

Počeci moderne Hrvatske, Prema hrvatskome građanskom društvu, Izvorno pravaštvo, Vijek i djelovanje Franje Račkoga. Već dugo vremena ozbiljno bavljenje hrvatskom poviješću od 1850. do 1914. nemoguće je bez uvida u radove Mirjane Gross. O njezinu značenju kao povjesničarke devetnaestog stoljeća pisali su napose Nikša Stančić i Iskra Iveljić, a njezine su knjige prikazane u mnogim historiografskim časopisima.

Drugo veliko istraživačko i autorsko područje kojim se Mirjana Gross bavila jest metodologija historije i povijest historiografije. Već sam spomenuo njezinu knjigu *Historijska znanost*, koja se desetljećima koristila kao udžbenik za predmet Metodologija historijske znanosti. U devedesetima je profesorica Gross napisala novu, bitno drugačiju i opsežniju knjigu o povijesti (europske i svjetske, tek manjim dijelom hrvatske) historiografije od njezinih početaka u antičko doba do suvremenosti. Radi se o knjizi *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, koja je izašla i u izmijenjenom njemačkom prijevodu pod naslovom *Von der Antike bis zur Postmoderne: Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln* kod uglednog izdavača Böhlau Verlag te time prekoračila uske hrvatske (i regionalne južnoslavenske) granice.

Mirjana Gross velik je doprinos dala i višedesetljetnim upornim i širokim upoznavanjem hrvatske povjesničarske zajednice s najnovijim postignućima u europskim, napose njemačkoj, austrijskoj i francuskoj, te američkoj historiografiji. Kao odličan poznavatelj triju jezika – njemačkog, francuskog i engleskog, u vrijeme dok su tek malobrojni hrvatski povjesničari imali prilike pratiti najnoviju historiografsku produkciju u svijetu, smatrala je to svojom obavezom i važnim poslanjem. Time je krčila nove putove mladima koji su spremno prihvaćali njezine ideje o potrebi promjene istraživačkog fokusa s usko političke povijesti na povijest društvenih odnosa i svakodnevice. Takav njezin angažman nije prolazio bez otpora, pa i sukoba s pripadnicima starijeg naraštaja povjesničara, čak i bliskim osobama. Hrvatska je historiografija u doba stvaralačkog uspona Mirjane Gross bila strahovito mala i svi su se povjesničari međusobno poznavali, pa je unošenje novina često predstavljalo ne osobito lak i zahvalan zadatak.

Mirjana Gross bila je i društveno-politički aktivna u doba socijalizma – bila je utjecajna članica Saveza komunista i članica njegovih visokih organa, djelovala je u radnim tijelima u području znanosti i obrazovanja, bila aktivistica i predsjednica Povijesnog društva Hrvatske, pokretač i urednica časopisa *Nastava povijesti*, članica uredništva *Časopisa za suvremenu povijest*, *Radova Zavoda za hrvatsku povijest* i *Historijskog zbornika*. U tom je svome angažmanu bila odmjerena i djelovala je u pravcu razvoja i pomoći historiografskoj struci. Na početku devedesetih bilo je nekoliko slučajeva da su joj zamjerali taj društveni angažman i optuživali je za promicanje marksističkog pristupa u historiografiji. Glasovi tih pojedinačnih napada izgubili su se u anonimnosti i neznatnosti napadača, a većina se hrvatskih povjesničarki i

povjesničara priklonila kritičkom pristupu u svojim istraživanjima, upravo onome čemu ih je njihova profesorica učila.

Već sam spomenuo da su knjige i drugi radovi Mirjane Gross prikazivani u različitim časopisima – nadajmo se da će jednog dana netko preuzeti zahtjevan istraživački zadatak te dati cjelovit prikaz djelatnosti i utjecaja što ga je profesorica ostavila u historiografiji. Njezini su je učenici i suradnici počastili i zbornikom radova povodom 75. rođendana (*Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb 1999) te organizirali okrugli stol za njezinu 85. godišnjicu i svečanu sjednicu Odsjeka za povijest povodom njezina devedesetog rođendana. Mnogi se podaci o njezinu životu i opširan prikaz znanstvenoga rada te bibliografija mogu pronaći upravo u tom *Zborniku* – autor je uvodnog teksta Nikša Stančić, koji je ranije bio napisao i tekst povodom profesoričina osamdesetog rođendana (Mirjana Gross kao znanstvena radnica, *Historijski zbornik*, 45/1992, 369-374), potom na stranicama *Radova Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 32-33 (1999-2000) u kojem je objavljeno nekoliko tekstova s predstavljanja *Zbornika Mirjane Gross*, te napokon u knjižici *Mirjana Gross. Professor emeritus Facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagrabienensis* (priredio Nikša Stančić), FF press, Zagreb 2004. Povodom smrti profesorice Gross objavljeno je nekoliko novinskih tekstova u kojima su predstavljene i neke manje poznate činjenice iz njezina života (Tvrtko Jakovina, Odlazak prve dame hrvatske historiografije, *Jutarnji list*, 25. srpnja 2012; Karmela Devčić, Grossovi. Kronika obitelji najveće hrvatske povjesničarke, *Jutarnji list*, 27. srpnja 2012; Darko Hudelist, Moj posljednji susret i razgovor s najvećom hrvatskom povjesničarkom, *Globus*, br. 1133, 24.08.2012), a za pretpostaviti je da će i svaki ozbiljan historiografski časopis komemorirati njezinu smrt.

Moje druženje s profesoricom Mirjanom Gross posljednjih nekoliko godina bilo je nešto intenzivnije, što zbog moga uredničkog rada na objavljivanju nekih knjiga o metodologiji historije ili modelima nacionalne integracije (poput Carrove knjige *Što je povijest*, Jenkinsova *Promišljanja historije* ili pak Blochove *Apologije historije*, odnosno Hrochove knjige *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi* za koju je M. Gross napisala predgovor), što zbog suradnje u *Historijskom zborniku* ili moga interesa za povijest historiografije. Usudio bih se reći da me profesorica Gross u tim zadnjim godinama svoga života počastila kolegijalnim prijateljstvom.

U proljeće ove godine, dok sam bio pročelnik Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, priredili smo i svečanu sjednicu Odsjeka za povijest prigodom devedesetoga rođendana profesorice Mirjane Gross. Vidio sam je i mjesec dana prije te svibanjske proslave, posjetio je kod obitelji Topol kod koje se skrasila i provela posljednju godinu svoga života. Tijekom oba ta susreta ništa nije slutilo da su to naša zadnja viđenja – u travnju mi je govorila i pokazivala knjige koje čita spomenuvši doduše da joj je sada već naporno pisati, a u svibnju je u Vijećnici Filozofskog

fakulteta strpljivo i pozorno odslušala sve govornike te potom i sama održala odličan kratak govor. Podsjetila je prisutne kolegice i kolege, svoje učenice i učenike iz nekoliko generacija hrvatske historiografije, kao i naše sadašnje studente, na tragične događaje iz mladosti, boravak u nacističkom logoru i tešku bolest neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, na početke historiografskog rada i poteškoće s kojima se nosila, na svoja nastojanja da približi dosege inozemne historiografije na naše prostore, na važnost kritičkog odnosa u historiografskim istraživanjima. Govorila je tečno, u jednom dahu, odmjereno i vrlo uvjerljivo. Šteta što nismo snimili cijelu svečanu sjednicu i profesoričin nadahnuti posljednji javni nastup. Ovako nam preostaju samo sjećanja. A u njima će profesorica Mirjana Gross imati trajno mjesto, jednako kao i u povijesti hrvatske historiografije. Ona je bila i ostala najistaknutija hrvatska povjesničarka – povjesničar druge polovice 20. i početka 21. stoljeća: u pola stoljeća, od početka šezdesetih kada je postala docent pa sve do svoje smrti, bitno je utjecala na razvoj hrvatske historijske znanosti. Kao mentorica formirala je desetke povjesničara, od kojih su neki već u mirovini dok drugi tek stasaju u zrele istraživače, a utjecala je i na mnoge s kojima nije bila povezana mentorskim vezama. Njezin će se utjecaj zasigurno još dugo osjećati.

In memoriam Ljubo Boban (1933-1994) – dvadeset godina kasnije

Akademik Ljubo Boban, profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, puna je tri desetljeća, od polovice šezdesetih do svoje smrti 1994, bio jedan od najznačajnijih hrvatskih historiografa. Napose je važan njegov znanstveni doprinos proučavanju brojnih spornih problema suvremene hrvatske i jugoslavenske povijesti te nastavni doprinos i utjecaj na formiranje naraštaja povjesničara, znanstvenika, arhivskih i muzejskih djelatnika te nastavnika povijesti. Bio je poznat i strastven polemičar britkoga stila, koji nije štedio svoje oponente i one koji su ga napadali. Jednom je prigodom potkraj osamdesetih izrekao sljedeću ocjenu stanja u historiografiji i odnosa u društvu prema povijesti općenito: „O našoj novijoj povijesti piše se mnogo, izuzetno mnogo. Imamo dosta bogatu mrežu institucija i cijelu armiju profesionalnih povjesničara. Tako bar statistika kaže. Ali, o suvremenoj povijesti piše se mnogo i izvan toga nivoa, izvan tih struktura. U posljednje vrijeme kao da se taj nivo izrazitije nameće. Pišu se istraživački radovi, memoari, feljtoni, priče i pričiće. Pišu povijest pozvani i nepozvani, dobronamjerni i zlonamjerni, sposobni i nesposobni. Tu je sada nastao jedan konglomerat, u kojemu su razgraničenja veoma teška, delikatna, a sve se to nameće pod općim pojmom historiografije, sve to hoće biti historiografija, sve to hoće biti znanost... Historiografska kritika morala bi se više pozabaviti svakojakim putnicima i namjernicima, koji se uguravaju u njezino dvorište.” I on se, odgovoran povjesničar i sveučilišni profesor, snažno obračunavao upravo s takvima koji su se nametali kao tumači povijesne istine i nemilice se gurali u dvorište historijske znanosti. Vrhunac njegovih obračuna s tim „gostima” u dvorištu historiografije zbivao se u politički vrlo osjetljivoj razdoblju kraja osamdesetih i početka devedesetih, u doba kada se Jugoslavija raspadala i raspala u strašnom ratu. Njegov ga je angažman u brojnim polemikama možda stajao i života. Iako je imao srčanih problema, nije se smirivao ni povlačio. Štoviše, preuzimao je i nove dužnosti, primjerice dvije godine prije smrti postao je član Državne komisije za utvrđivanje granica Republike Hrvatske.

Ljubo Boban rodio se 10. svibnja 1933. u Solinu. Kao i svi tamošnji dječaci, i on je trčkarao po ruševinama antičke Salone, ali mu je dio djetinjstva nepovratno oduzeo rat. Talijani, ustaše, Nijemci, partizani... različite su se vojske pred očima dječaka nemirna duha smjenjivale jedna za drugom, a siromaštvo, smrt i ljudske tragedije bile

su vidljive posljedice rata. Naglo odrastao, Boban je nakon rata otišao u učiteljsku školu u Šibeniku. Nove su vlasti trebale nove učitelje koji su trebali stvarati novoga socijalističkog čovjeka. I u tom se devetnaestogodišnjak Ljubo Boban, tek svršeni učitelj, odlično snašao. Prvo mu je radno mjesto bilo u Srijanima, od 1952. do 1954, a potom u Gatima sljedećih godinu dana. Imao je posla, bilo je tada djece i u takvim malim i rastrkanim mjestima, za koja je danas malotko čuo. Osim djece, u tim je selima valjalo podučavati i njihove roditelje i djedove. Ne jednom, mladi je učitelj i odraslima morao objašnjavati da je škola ne samo obavezna, već i potrebna i dobra za njihovu djecu. Da obrazovanje znači prosperitet i boljitak, a ne gubitak vremena. Zasigurno je koji put podviknuo te, sjedeći za katedrom, lupio šakom u stol, kako je to činio i kasnije, kao redoviti sveučilišni profesor i istaknuti akademik koji želi naglasiti svoj stav.

Ambiciozan mladić Ljubo Boban ubrzo je dobio priliku da nastavi školovanje. U jesen 1955. upisao je studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Diplomu je stekao četiri godine kasnije, a onda se našao pred prvim velikim životnim izborom – vratiti se natrag u Dalmaciju, gdje ga je prema njegovim vlastitim riječima čekala politička karijera (i službeni auto s vozačem), ili poći na daljnji studij kamo su ga predlagali njegovi profesori. Izabrao je ovo drugo – Dalmacija je ostala bez jednog obrazovanog „perspektivnog” kadra, ali je historiografija dobila odličnog istraživača i beskompromisnog polemičara.

Sljedeće četiri godine, od 1959. do 1963, Ljubo Boban pohađao je doktorske studije, odnosno radio kao asistent i pripremao disertaciju na Institutu društvenih nauka u Beogradu. Na toj „socijalističkoj akademiji”, kako ju je i on sam nazivao, u generaciji s Bobanom školovali su se, odnosno svoje disertacije pripremali, i neki od najznačajnijih jugoslavenskih historičara onoga vremena, dakle povjesničara iz drugih republika, poput Janka Pleterskog iz Slovenije, Branka Petranovića iz Srbije ili Rade Petrovića iz Bosne i Hercegovine. Taj je institut trebao postati zajednički savezni centar za humanističke znanosti, napose historiografiju, te je trebao pridonijeti jačanju već nagriženih veza među povjesničarima iz pojedinih jugoslavenskih republika. Bobanu je mentor bio poznati srpski povjesničar Dragoslav Janković.

Za temu svoga istraživanja, odnosno disertacije, Ljubo Boban uzeo je sporazum između Dragiše Cvetkovića i Vlatka Mačeka o rješavanju hrvatskog pitanja u međuratnoj Jugoslaviji. U narativu socijalističke Jugoslavije, koji je uvelike oblikovao i sâm Josip Broz Tito, sporazum Cvetković-Maček bio je definiran kao dogovor među srpskom i hrvatskom buržoazijom, a ličnost Vlatka Mačeka, poslijeratnog političkog emigranta, kao i politika Hrvatske seljačke stranke općenito, predstavljana je u negativnom svjetlu. No Boban je pronašao i objelodanio mnoge nove dokumente koji su jasno pokazivali da dotadašnje ocjene ne stoje, nego se radilo o stvarnom nastojanju da se riješi hrvatsko nacionalno pitanje i Jugoslavija stabilizira u predvečerje

svjetskoga rata. Disertaciju je Boban završio i predao na ocjenu u jesen 1963, a obratio ju je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u proljeće sljedeće godine. Potom je 1965. objavio knjigu *Sporazum Cvetković-Maček* (Institut društvenih nauka, Beograd 1965). Naravno, zbog njegovih novih, neuvijenih i jasnih stavova, često u neskladu s dotadašnjim prevladavajućim partijskim narativom, bilo je napada na Bobana u stručnim glasilima, ali i od strane nekih partijskih funkcionara. Činjenica da je i on sam član Saveza komunista, utjecajan i povremeno na funkcijama, zasigurno mu je pomagala da se othrvava tim napadima.

Polovicom šezdesetih Boban je imao i polemiku oko disertacije Franje Tuđmana u kojoj su, osim njih dvojice sudjelovali i Tuđmanov mentor Vasa Bogdanov, Bogdan Krizman i drugi. Upozorio je na način na koji je Tuđman uz pomoć Bogdanova došao do nekih podataka, korištenjem još neobjavljene Bobanove disertacije. Mnoogo kasnije u intervjuu Željku Krušelj u *Startu* (1986) Boban je ustvrdio da je „ta polemika bila i žalosna, i smiješna, i poučna”. Iako je samo postavio „pitanje nedopuštenog načina korištenja” svoje disertacije, Boban tvrdi da su ga njegovi sugovornici „proglasili rankovićevcem, unitaristom”. A istovremeno su ga u Beogradu neki optuživali da je „zakukuljeni” hrvatski nacionalist.

Ubrzo nakon stjecanja doktorata Ljubo Boban postao je docent (1964), izvanredni (1971) i redoviti profesor (1975) Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Nakon smrti Vase Bogdanova (1967), sljedeće je godine postao predstojnik Katedre za povijest naroda SFRJ, odnosno od 1992. Katedre za povijest srednje i jugoistočne Europe. Predavao je povijest Jugoslavije. Više je naglaska u predavanjima stavljao na međuratno i ratno razdoblje, znatno manje na poslijeratno – tu je problematiku radije prepuštao svome asistentu, potom docentu Marijanu Maticki.

Bobanova su predavanja studentima bila privlačna jer se profesor nije libio kritički govoriti o problemima o kojima su mnogi u doba socijalističke vlasti prešućivali ili ih prikazivali sukladno mišljenju partijskih elita. Sjećam se kako nam je, u doba kad sam polovicom osamdesetih slušao njegova predavanja, govorio o tom da su tijekom rata neki bez poteškoća mijenjali strane, pa su na kapi nosili zvijezdu, u jednom džepu četničku kokardu, a u drugome ustaško „U”. Shodno aktualnoj vojnoj i političkoj situaciji, mijenjali su te oznake, a zapravo nastojali sačuvati živu glavu. I na nastavi, kao i u javnim polemikama koje je u to doba vodio na stranicama stručnih časopisa, ali i novinskim tekstovima, Boban je jasno pokazivao u čemu griješi Veselin Đuretić, koji je tvrdio da su četnici jedini autentični zapadni saveznici, zašto se u srpskim medijima i dijelu znanstvene javnosti preuveličavaju ustaški zločini u Jasenovcu, kako su stvarane granice u Jugoslaviji i dr. Takve se stvari još uvijek nisu mogle čuti u školi, a još manje o Bleiburgu i križnom putu, o čemu je Boban govorio na poslijediplomskim predavanjima potkraj osamdesetih. Živim je primjerima, često anegdotama i

pošalicama, pa i o smrtno ozbiljnim stvarima, znao pridobiti i zadržati pozornost slušača.

Osim disertacije, Boban je objavio još dvije knjige, *Svetozar Pribićević u opoziciji* (Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973) te *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke* I-II. (Liber, Zagreb 1974), i dvije knjige izvora, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943* (Globus, Zagreb 1985) i *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade* I-II (Globus – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb 1988), kao i tri knjige svojih članaka, polemika, prikaza i novinskih intervjuja pod naslovom *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* I-III (Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb 1989-1990). Posljednja Bobanova knjiga bila je povijesni atlas s tekstovima u kojima je objasnio pozadinu nastanka granica naslovljen *Hrvatske granice* (Školska knjiga 1992; *Croatian borders*, Školska knjiga 1993). Bobanova je supruga Branka, također povjesničarka, nakon njegove smrti na temelju bilješki i ispisa iz arhiva priredila i objavila knjigu *Dr. Tomo Jančiković – HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista* (Školska knjiga, Zagreb 1996). Osim tom središnjom problematikom svojih istraživanja u vezi s politikom Hrvatske seljačke stranke i njezina vodstva, sporazuma Cvetković-Maček, kao i pitanjima ponašanja izbjegličke vlade prema situaciji u Hrvatskoj tijekom rata, Ljubo Boban doticao se i različitih drugih pitanja međuratne i ratne povijesti Hrvatske. Osobito je važan njegov prinos poznavanju sistema ustaškog logora Jasenovac i polemike o broju žrtava koje je u drugoj polovici osamdesetih vodio u tisku. Napadan s mnogih strana, često bez ikakve podrške svojih hrvatskih kolega, hrabro se nosio sa svojim napadačima i uporno dokazivao da su pojedini, mahom srpski, autori preuveličavali broj žrtava ustaškog logora smrti. Značajan prinos pružio je poznavanju dijela biografija međuratnih političara iz Hrvatske seljačke stranke, ali i drugih političkih stranaka i grupa – osim o Vlatku Mačeku, pisao je i o Svetozaru Pribićeviću, Anti Trumbiću, Franu Buliću i drugima.

Ljubo Boban bio je među osnivačima Instituta za hrvatsku povijest na Sveučilištu u Zagrebu 1971. te njegov prvi direktor, a jedno je vrijeme vodio i Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu (1974-1976), u sklopu kojega je do 1987. taj institut bio. Tada se Institut za hrvatsku povijest preimenovao u Zavod za hrvatsku povijest te je uključen u sastav Filozofskog fakulteta, odnosno njegova Odsjeka za povijest. Kao prvi direktor sveučilišnog povijesnog instituta Boban je, zajedno sa svojim suradnicima, Nikšom Stančićem, Josipom Adamčekom i drugima, organizirao znanstveno-istraživački rad te izdavačku djelatnost. Institut je počeo izdavati periodički zbornik pod naslovom *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, koji se uskoro pretvorio u časopis. Pokrenuto je i nekoliko serija knjiga, poput monografija iz hrvatske povijesti odnosno izvora za hrvatsku povijest, u kojima su objavljena brojna kapitalna djela hrvatske historiografije u sedamdesetima i osamdesetima. Na žalost, već potkraj života profesora Bobana, nakon promjena zakonskih okvira prema

kojima više nije bilo moguće zapošljavanje istraživača s punim radnim vremenom na sveučilištu i, još više, zbog prestanka financiranja tzv. hladnog pogona, a jednim dijelom i zbog stava nekih utjecajnih pojedinaca na Odsjeku za povijest, Zavod za hrvatsku povijest počeo je gasnuti. Prestala je izdavačka djelatnost, preostali su tek *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. Budući da se nisu mogli zapošljavati mladi, a s vremenom su neki istraživači prešli na Odsjek za povijest ili Hrvatski institut za povijest, dok su drugi umirovljeni, Zavod za hrvatsku povijest je prije desetak godina ostao bez zaposlenika. Posljednja stalno zaposlena osoba bila je udovica njegova osnivača, doktorica Branka Boban.

Svoje organizatorske sposobnosti Ljubo Boban je pokazao i u najvišoj hrvatskoj znanstvenoj instituciji. Član Akademije znanosti postao je u doba dok se još nazivala jugoslavenskim imenom – 1975. izvanredni, a 1986. redovni. Bio je na funkciji pročelnika Odjela za društvene znanosti Istraživačkog centra JAZU, a od 1992. bio je član Predsjedništva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te tajnik Razreda za društvene znanosti. Doduše, na potonjem se položaju nalazio tek nekoliko tjedana zbog iznenadne smrti. Od 1989. bio je urednik Akademijina *Zbornika Zavoda za povijesne znanosti*.

Akademik Boban nije se ustručavao javnih nastupa. Štoviše, čini se da je u njima uživao, osobito kada bi došao u priliku nekoga nadmudriti ili pokazati da je u krivu. Na znanstvenim je skupovima ne jednom isprovocirao polemiku. Kao takvoga, neki su ga se pribojavali, neki su ga naprosto voljeli i nisu mu to uzimali za zlo.

Kad mi je u proljeće 1988. kao mentor diplomskog rada profesor Boban ponudio mjesto asistenta u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, naveo je da mogu birati između jedne od dviju tema koje je tada smatrao važnima da se znanstveno preispitaju i obrade: zločina ustaškog terora, napose logora Jasenovac, odnosno postanka i razvoja četničkog pokreta u Hrvatskoj u međuraću. Opredijelio sam se za prvu temu te više od pola godine skupljao bibliografske podatke i čitao literaturu o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ipak, uskoro sam otišao u drugom smjeru jer sam dobio mjesto asistenta na Odsjeku za povijest kod profesora Ljubiše Doklešića. Moje je nesuđeno mjesto u Zavodu za hrvatsku povijest preuzela kolegica Suzana Leček, koja se uspjela izboriti da obradi jednu sasvim drugu temu. S profesorom Bobanom ostao sam u srdačnim odnosima, mada sam znao da mu se moja odluka nije svidjela. Kao i mnoge druge kolegice i kolege, njegova me iznenadna smrt potresla.

Ljubo Boban umro je 9. listopada 1994. godine. Imao je dostojanstven pogreb, a pojavilo se i nekoliko nekrologa u dnevnom i tjednom tisku, te nekoliko u znanstvenim časopisima. Napisali su ih njegovi suradnici i kolege, doktorandi i magistranti – Marijan Matićka, Petar Strčić, Mirjana Matijević Sokol, Neven Budak, Berislav Jandrić, Petar Krolo i drugi.

Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na inicijativu Ive Goldsteina objavio je 1996. *Spomenicu Ljube Bobana (1933.-1994.)*, koju kao odgovorni urednik potpisuje Mira Kolar-Dimitrijević, a u uredničkom su odboru, uz nju, bili Ivo Goldstein i Marijan Matićka. U zborniku su objavljena tri teksta posvećena samome Bobanu i njegovu djelu – tekst „Ljubo Boban – znalac hrvatske povijesti XX. stoljeća” iz pera M. Kolar-Dimitrijević i M. Matićke, prikaz „Posljednja knjiga Ljube Bobana” H. Sirotkovića i „Bibliografija akademika Ljube Bobana” koju je priredila njegova supruga Branka Boban. Objavljena su i 32 članka povjesničara o različitim temama hrvatske povijesti, od srednjega vijeka do suvremenosti. Njima su se kolege i kolege oprostili od svoga dragoga Ljube, odnosno profesora Bobana.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti odužila se 1998. svome članu izdavanjem zasebne male spomenice (sv. 81), koju je uredio akademik Hodimir Sirotković (napisao je i tekst „Znanstveno djelo akademika Ljube Bobana”, dok je prenesena bibliografija Bobanovih radova koju je priredila Branka Boban za *Spomenicu Ljube Bobana*).

Na žalost, danas je Ljubo Boban pomalo zaboravljena figura hrvatske historiografije 20. stoljeća, kao i mnogi drugi poznati povjesničari. U to sam se uvjerio prije nekoliko godina kada sam na jednom ispitu sa zaprepaštenjem shvatio da moji studenti ne znaju tko je on. Stoga i ovaj tekst ima namjeru, barem načas, podsjetiti da je u Hrvatskoj do prije dvadeset godina jedan od najznačajnijih i najutjecajnijih povjesničara bio Ljubo Boban, akademik HAZU i redoviti profesor Sveučilišta u Zagrebu, autor nekoliko značajnih knjiga i brojnih tekstova o hrvatskoj povijesti u međuraću i Drugome svjetskom ratu. Knjiga i tekstova koji i danas imaju svoju vrijednost te bi morali biti korišteni i u sveučilišnoj nastavi i, osobito, u znanstvenim istraživanjima. Jer, Ljubo Boban nije podlijegao ideologiji, nego je svoje radove pisao odgovorno i savjesno, na temelju opsežnih kritičkih istraživanja. Njegov rad nije u dovoljnoj mjeri valoriziran i još uvijek čeka svoga proučavatelja.

O knjigama

U knjizi je na jednom mjestu okupljeno 12 tekstova koji su već bili objavljeni u različitim kulturnim časopisima i novinama. Time oni dobivaju jednu novu, znatno širu dimenziju, kako to obično biva kada se ukoriče tekstovi ranije objavljavani u periodičkim publikacijama. Osim što će ova knjiga hrvatskoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti pružiti mogućnost da se neposredno upozna s djelatnošću utjecajnih svjetskih autorica i autora, ona će zasigurno biti korisna studentima povijesti i drugih humanističkih disciplina kao svojevrsni kompendij razmišljanja o metodologiji historije. Možda će koristiti i nekim profesionalnim povjesničarima, već etabliranim stručnjacima, čak i na rukovodećim mjestima u historiografskoj struci, da shvate kako se prema predmetu svoga istraživanja ne smiju odnositi nekritički i emotivno, da nam kao ljudima neka osoba može biti više ili manje draga i simpatična, ali da kao povjesničari moramo rasuđivati shodno onome što govore povijesni izvori. U tome je kontekstu potrebno citirati što je Andrei Feldman na pitanje o suočavanju s vlastitom prošlošću odgovorio Ian Buruma, stručnjak za povijest Japana i Dalekog istoka, profesor na Bard Collegeu u New Yorku: „Najvažnija je stvar pošteno procijeniti prošlost, omogućiti povijesno obrazovanje, umjetnički izražaj i politički diskurs. Suočiti se s mračnim stranama vlastite nacionalne povijesti čin je patriotizma, a ne izdaje.” Nama u hrvatskoj historiografiji i humanističkim i društvenim znanostima općenito tek predstoji to suočavanje s mračnim stranama vlastite prošlosti, i starije i osobito najnovije. Tužno je i opasno kad vidimo da i profesionalni povjesničari, doktori znanosti, javno ističu potrebu da se udžbenici povijesti imaju ravnati prema političkim deklaracijama, kao i da trebaju „osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije”, kako je to proljetos istaknula jedna grupa naših kolega u Otvorenom pismu premijeru, predsjedniku Sabora i drugim visokim državnim dužnosnicima tijekom žustre rasprave o udžbenicima najnovije povijesti za osnovne škole. (Otvoreno je pismo u cijelosti objavljeno u prethodnom broju časopisa *Povijest u nastavi*.)

Što drugo nego izraziti nadu da će ovu knjigu pročitati i ti i takvi povjesničari te da će upamtiti i sljedeći kredo historičarskog zanata: „Što se tiče mog pisanja povijesti, ono nikad nije u obranu neke političke pozicije: povjesničar mora uvijek biti otvoren prema činjenicama, onoliko koliko ih može sakupiti, i pokušati razumjeti sve različite pozicije sudionika prošlosti”. Ove je riječi, što ih je u knjizi izrekla Natali Zemon Davis, u sličnim formulacijama kod nas neprestano naglašavala profesorica Mirjana Gross. Ne preostaje drugo nego nada da će one doprijeti barem do ušiju

studentske populacije, ako već ne i onih povjesničarki i povjesničara koji u hrvatskoj novijoj povijesti ne vide ništa drugo do patnji, žrtava i martrilogija hrvatskog naroda. O sličnom problemu govori i jedan od sugovornika Andree Feldman, Tomaš Venclova, koji kritizira svoje sunarodnjake Litavce jer smatraju da su samo oni patili, što je „vrlo primitivno mišljenje” – svi su patili, navodi Venclova.

Iz razgovora s Joan Walach Scott, jednom od najpoznatijih i najutjecajnijih suvremenih povjesničarki, profesorice u Princetonu, autorice kultne knjige *Rod i politika povijesti* (prevedene i na hrvatski), možemo saznati i o nekim strahovima koji pritišću današnje američke intelektualce. To je posebno važno znati u vrijeme kada se i kod nas sve više mijenja nekadašnja uloga sveučilišta, a naglašava njegova komercijalizacija. Na pitanje kako vidi budućnost sveučilišta, profesorica Scott odgovara našoj autorici sljedeće: „Zabrinuta sam, jer u Sjedinjenim Američkim Državama vidim pojačani naglasak na profitabilnost znanja, a to znači i naglasak na ono što je korisno, a ne na ono što je kritično, na humanističke znanosti, koje su jezgra onoga što smatramo starim sveučilištem. Sve više se govori o prodaji diploma, o znanju kao robi i usluzi koju prodajete. Sve je više korporativnog mentaliteta, rektori sveučilišta sve više dolaze iz poslovnog svijeta, govori se o polaganju računa, doslovno o računovodstvu. Predviđam dva tipa sveučilišta koja će preživjeti, ona elitna, koja obrazuju elite i koja razumiju potrebu za kulturnim znanjima, a druga će biti proizvođači zanimanja, pravnika, poslovnih ljudi, kompjuterskih stručnjaka. Ono što smatram svojim poslom, podučavanje i stvaranje uvjeta za kritičko razmišljanje, propitkivanje onoga što se zna i povećanje kvalitete života kroz napor da se inteligentno misli, ostat će u manjini. To neće pogoditi elitna sveučilišta poput Yalea i Harvarda, ali većinu hoće. Tome treba pridodati zahtjeve za ukidanjem redovitih profesura i stvaranje goleme mase predavača – proletera koji se kao u utrci štakora bore za posao. Stoga treba pripaziti da se modernizacija sveučilišta ne izjednači s komercijalizacijom, inače ćemo svi imati problema.”

Jedan od sugovornika A. F. bio je i Zeev Sternhell, profesor političkih znanosti na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, autor trilogije o desnim političkim idejama u modernoj Francuskoj. Na autoričino pitanje o tome smatra li politički aktivizam prirodnom pozicijom humanističkog intelektualca, on odgovara da je uronjenost u javni život dio dužnosti svakog intelektualca: „Raditi u arhivima, pisati knjige, ići na znanstvene konferencije, na takav način može se ovdje vrlo udobno živjeti. Moj je način doprinosa društvu da govorim ljudima, a posebno ljudima na vlasti što da rade, kako da rade i zašto po meni ne rade dobro. To je posao i dužnost intelektualaca.” Moramo priznati da je kod nas u Hrvatskoj puno češća prva situacija, miran i udoban rad u arhivima i na znanstvenim konferencijama, koje su obično toliko dosadne da ni njihovi sudionici nisu u stanju ostati do kraja, od ove druge, u kojoj bi se povjesničar-intelektualac trebao aktivno uključiti u javni život i ukazivati na društvene probleme. Doduše, ni naši mediji nisu baš previše skloni dati dovoljan

prostor nekim pitanjima od općeg društvenog interesa koliko su izdašni u opisivanju ljudskih tragedija i kriminalnih radnji.

Podnaslov ove knjige, *Razgovori s povjesničarima*, zapravo i nije posve precizan – u njoj se donose i intervjui s osobama koje nisu profesionalni povjesničari, primjerice s Adamom Michnikom, poznatim poljskim intelektualcem, i vlasnikom i urednikom najvećih poljskih novina *Gazeta Wyborcza*, a ni Tomaš Venclova nije povjesničar nego glasoviti litavski pjesnik i disident i američki sveučilišni profesor književnosti.

Važnom se čini i poruka što je u jednom svome odgovoru nudi profesor Joseph LaPalombara, emeritus s Yalea, inače stručnjak za komparativnu politiku i autor poznate knjige *Demokracija na talijanski način*. Na tvrdnju Andree Feldman o tomu da je ta njegova knjiga drukčija od uobičajenih akademskih analiza, LaPalombara ističe potrebu da se odustane od kompliciranog akademskog metajezika: „Ako želite da ljudi pročitaju ozbiljnu analizu, morate prestati koristiti akademski žargon. Nećete uspjeti ako ne počnete pisati jasnim jezikom”. Andrea Feldman i njezini sugovornici dobro razumiju tu potrebu – knjiga *Povijesno gledamo* napisana je jasnim i preglednim stilom, lako se i brzo čita, što će je vjerojatno približiti širim čitateljskim krugovima

Na kraju ovoga prikaza još jednom treba citirati Natali Zemon Davis. Na pitanje što vidite kao svoj najveći doprinos načinu na koji se studira i interpretira povijest posljednjih dekada, ova istaknuta povjesničarka, autorica glasovita *Povratka Martina Guerra* odgovara: „Teško je odgovoriti na ovo pitanje jer nisam sigurna kakav je utjecaj mog rada. Ne možete kontrolirati svoje čitatelje: oni uzimaju što žele iz Vašeg rada i to je to. Za svaku knjigu koju sam napisala imala sam poruku ili pristup za koji sam se nadala da će biti zanimljiv i koristan.”

Moglo bi se možda zaključiti kako je knjiga Andree Feldman na neki način zapravo *apologija historije* kao angažirane struke – struke od velike važnosti za razvoj društva, za njegovo humanije i ljudskije organiziranje. Svakom pojedinom poglavlju/razgovoru prethodi kratak biografski tekst o sugovorniku, a intervjui su popraćeni i izborom najvažnijih djela i fotografijom. Na prvi bi se pogled moglo učiniti da je za zanimljivu knjigu dovoljno pronaći zanimljive i atraktivne sugovornike. To, naravno, nije potpuna istina – da bi se od sugovornika dobili zanimljivi i korisni odgovori, moraju se postaviti i prava pitanja. Autorica je u tome u potpunosti uspjela. Za razgovore se pomno spremala, upoznavala se s djelom svakoga pojedinog sugovornika, a njezina je erudicija dovoljno velika da ih je mogla propitivati o najrazličitijim stvarima. Knjiga Andree Feldman će neupitno imati i važnost za jačanje interesa javnosti za brojna pitanja koja se u njoj postavljaju, napose za pitanja kako funkcioniraju suvremeni historičari. Uzevši u obzir da je suvremeno hrvatsko društvo snažno opterećeno brojnim dvojama oko najnovije nacionalne i regionalne povijesti, ova knjiga može pomoći u pronalaženju nekih odgovora.

Bibó-Huszár-Szűcs, *Regije evropske povijesti*, prijevod s mađarskoga Eva Grlić, Igor Karaman, Arpad Vicko, Naklada Naprijed, Zagreb 1995, str. 229

U doba kad se i kod nas i u svijetu mnogo raspravlja o regionalizmu, o posebnosti Srednje Europe, o našoj geografskoj, političkoj, povijesnoj, vjerskoj, kulturnoj i civilizacijskoj – uopće posvemašnjoj – pripadnosti upravo tome prostoru između Baltika i Jadrana, pojavila se na hrvatskom jeziku jedna vrlo važna, po mnogočemu iznimna knjiga: *Regije evropske povijesti*. Riječ je o tri teksta trojice mađarskih autora: politologa i mislioca Istvána Bibóa, publicista Tibora Huszára i povjesničara Jenőa Szűcsa, od koji su dva – Bibóova *Bijeda istočnoevropskih malih država* i Szűcsov *Oris triju povijesnih regija Evrope* eseji antologijske vrijednosti, dok je Huszárova *Studija Bibó Istvána „Smisao evropskog društvenog razvitka” – u svjetlu povijesne prosudbe* opširan i kritički utemeljen osvrt na jedno od najvažnijih Bibóovih djela. Prva su dva eseja hrvatskim povjesničarima i intelektualcima mogla biti dostupna u prijevodima na svjetske jezike (mađarski je jezik ipak nepoznat u nas).

Priređivač knjige i jedan od prevodilaca Igor Karaman u uvodnom je dijelu kratkim crtama orisao životopise autora i ocijenio njihova djela. Šteta što nije dao iscrpnije podatke.

István Bibó (1911-1979) bio je jedan od najvažnijih mađarskih političkih mislilaca druge polovice 20. stoljeća, a veći je dio njegovih tekstova, posebno iz ostavštine koja nije bila objavljivana, postao dostupan široj mađarskoj javnosti tek u trosveščanom izdanju iz 1986. godine. Njegova studija *Bijeda istočnoevropskih malih država* nastala je još 1946. godine s namjerom da se njome utječe na mirovne pregovore nakon Drugoga svjetskog rata koji su još bili u tijeku. Na osamdesetak stranica Bibó je vrlo temeljito analizirao europsku i srednjo-europsku političko-povijesnu i nacionalnu situaciju. U središtu su njegova interesa tri povijesne srednjo-istočnoeuropske države: Češka, Poljska i Mađarska, na čijem se prostoru tijekom vremena pojavio *jezični nacionalizam* kao specifična pojava. Sve tri države imaju mnogo sličnosti, ali Bibó ne prihvaća stanovište da je Srednjo-Istočna Europa, tj. područje istočno od Rajne do Rusije, oduvijek zaostala, nego tvrdi da se taj prostor u dugotrajnom procesu deformirao u svojoj političkoj kulturi i ističe da je najvažnija karakteristika u tom području egzistencijalni strah za zajednicu. „Najteže posljedice za *međusobne odnose* ovdašnjih nacija proistječu iz nesređenog teritorijalnog statusa i iz deformacije političke kulture Srednje i Istočne Europe”, ističe Bibó i objašnjava sve strahote teritorijalnih sporova koji se tamo vode. Budući da je tekst pisao u namjeri da utječe na rješenje tih sporova, Bibó je ponudio i svoje viđenje moguće konsolidacije. Po njemu, postoji nekoliko proširenih praznovjerica, zapravo načina na koji se granični

problemi i sporovi u Istočnoj Europi zamagljuju: isticanje gospodarskih, prometnih, strateških i drugih gledišta kao temeljnih kriterija pri određivanju granica; praznovjerica o tome da se zbog izmiješanosti stanovništva u tom dijelu Europe ne mogu povući pravedne granice; teza da se tu treba uspostaviti nekakva nadnacionalna federacija jer ionako nije moguće pravedno razgraničenje. Bibó tvrdi da su za dobre odnose još štetnije političke fraze poput: „dobrih granica ionako nema, prema tome treba stabilizirati ono što imamo” ili pak „Život je vječno kretanje i vječna promjena, te stoga ni granice ne mogu biti vječne”. On se zalaže za uspostavu stanovitih čvrstih načela (pravo naroda na samoodređenje, plebiscit, razmjena stanovništva) koja se moraju strogo poštovati i od kojih se ne smije odstupati, te ističe da se zemlje Srednje i Istočne Europe moraju spriječiti u tome da stalno izazivaju uznemirenost i moguće šire sukobe: „Pitanja Srednje i Istočne Evrope razlikuju se od svih malih i velikih problema Bliskog istoka, Dalekog istoka ili zapadne polutke samo po jednoj sitnici: u životu jednoga jedinoga naraštaja ovdje su već prasnula dva svjetska rata, a i treći svjetski rat (ako, ne daj Bože, izbije) jedva da će izbiti zbog pitanja Irana, Mandžurije, Dardanela ili Španjolske – nego će izbiti jedino iz onoga, iz čega su i prethodna dva već izbila: iz anarhije Njemačke i malih nacija istočno od nje.”

Danas je, nakon krvava raspada Jugoslavije, očito da je Bibó imao krivo tvrdeći da je „došlo do spajanja hrvatske i srpske nacije, pa je tako uobličena jugoslavenska zajednica privukla sebi nekoliko (s nacionalnoga gledišta dotada nesigurno situiranih) slavenskih naroda, posebice Slovence.” Iz njegove se perspektive, neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, zasigurno činilo da su se te dvije nacije sjedinile i formirale „jedan jedinstveni pokušaj koji glede nacionalnoga okvira pokazuje privlačnu snagu i preko jezičnih granica, i to ne na povijesnoj osnovi, već samo na osnovi objedinjujuće snage demokratske oslobodilačke borbe”, posebice i stoga jer je takva bila službena politika velikoga dijela jugoslavenskoga državnog vrha. Međutim, Bibó je izrazio i stanovitu rezervu prema jugoslavenskom pokušaju, tvrdeći da će se njegova uspješnost ili neuspješnost moći procijeniti tek iz povijesne perspektive. Četrdeset i pet godina nakon nastanka toga teksta Jugoslavija je nestala u krvavom ratnom sukobu za teritorij, a hrvatska i srpska nacija razdvojene su, kao i ostale jugoslavenske nacije, i tako su udaljene jedna od druge da se čini kako se više nikad neće ni približiti, a kamoli spojiti. Povijest će pokazati.

Jenő Szűcs (1928-1988) bio je jedan od najvažnijih mađarskih povjesničara novijega doba. Isprva arhivist, što mu je pomoglo pri upoznavanju arhivske građe, a potom znanstvenik i voditelj Odjela za srednji vijek u Povijesnom institutu Mađarske akademije znanosti, Szűcs je svojom djelatnošću dao vrijedan prinos razvoju mađarske historiografije u „olovnim vremenima”. Nije mu nedostajalo građanske hrabrosti, pa je tako i njegova studija o kojoj je ovdje riječ prvotno izdana strojopisom u spomen-knjizi Istvánu Bibóu. Izazvala je snažan odjek među mađarskim intelektualnim

krugovima te ju je nepune dvije godine nakon podzemnog izdanja tiskao službeni izdavač (1983). Odmah je prevedena na engleski, a potom na francuski (1985) i njemački (1990). Ove se godine osim našega, pojavio i poljski prijevod, što samo govori o važnosti Szűcsova djela. Ta opsegom nevelika studija na svojih osamdesetak stranica daje toliko građe za razmišljanje i raspravu da je svaka novinska recenzija nepotpuna. Szűcs je, zapravo, nastavio na Bibóovu putu i reinterpreтираo njegovu intelektualnu ostavštinu, dajući joj visoku historiografsku razinu.

Najveća je novina Szűcsovih pogleda u tome što je napustio dotad uvriježenu dvodijelnu podjelu Europe na Zapadnu i Istočnu i uveo novi – treći – element: Srednjo-Istočnu Europu. Imalo je to u vrijeme postanka studije i stanovitu političku težinu jer je Europa prije petnaestak godina još bila podijeljena na dva suprotstavljena bloka. A Szűcs pokazuje da dijelovi istočnoga bloka povijesno ne pripadaju Istoku, nego od srednjega vijeka imaju svoj poseban gospodarski, političko-upravni i društveni razvoj. Pošao je od geografskih i političkih kriterija: „Jedna vrlo izrazita crta presijeca Evropu, od donjeg toka Labe prema jugu, preko Lajte, pa dalje duž zapadnog ruba nekadašnje Panonije; istočna granica Karolinškog Carstva oko 800. godine.” U tom se graničnom predjelu pojavljuju novi narodi i države, koji se prihvaćanjem kršćanstva i opredjeljenjem za zapadnu crkvu, te uvođenjem zapadnih gospodarskih modela i razvojem gradova, bitno razlikuju od „autohtone” istočnoeuropske strukture. No, potkraj srednjega vijeka došlo je do krize koju je Zapad mogao prebroditi širenjem preko Atlantika, a Rusija na račun Azije, dok je središnja regija ostala bez mogućnosti rasta: od 16. stoljeća ona se našla na periferiji i počela zaostajati. Szűcs pokazuje koje su bile glavne razlike između triju europskih regija, odnosno između Srednjo-Istočne Europe i zapadnog modela, te središnje regije i Istoka. Strukture Zapada bile su svugdje, ali deformirane: krnje (npr. gradovi), ili odveć razvijene (npr. plemstvo) ili na neki drugi način. Cijela se regija ravnala prema tim „zapadnjačkim” strukturama, ali ih je zbog „istočnoeuropskog” okoliša morala prilagođavati, tvrdi Szűcs: „Postojale su naravno razlike u nijansama; Češka očituje za stupanj ‘zapadnjačkije’, Hrvatska za stupanj arhaičnije oblike negoli Mađarska, Poljska joj je međutim u mnogočemu veoma slična.”

Nova politička situacija u regiji o kojoj Szűcs piše, propast komunizma i oslobođenje od sovjetske (ruske) dominacije te propast višenacionalnih državnih zajednica (Jugoslavija, Čehoslovačka, SSSR) daju tom eseju novu aktualnost. Regija sad ima mogućnost povezivanja, bolje suradnje sa Zapadnom Europom i ponovnoga gospodarskog razvoja. Hoće li do toga doći i na koji način, te kada? Mogu li tome i u kojoj mjeru pridonijeti intelektualci – u Lublinu u Poljskoj djeluje Institut za Srednjo-Istočnu Europu, u mnogim zemljama regije organiziraju se brojni znanstveni skupovi na srednjoeuropske teme, znanstvenici se međusobno posjećuju i razgovaraju...

Već je Fernand Braudel u predgovoru francuskom izdanju Szűcsove knjige naveo da je „njezina vrlina to da provocira, navodi ne samo na diskusiju, nego i na razmišljanje”. To je doista točno, jednako kao i tvrdnja mađarskog povjesničara Petera Hanaka u pogovoru poljskom izdanju: „Esej Jenőa Szűcsa zasigurno je lektira bogata informacijama, priručnik za to što znači biti Europljanin, napisan od nekoga tko se o tome osvjedočio i to naučio.”

Očekivati je da će knjiga *Regije evropske povijesti*, odnosno eseji Bibóa i Szűcsa, zainteresirati i provocirati i hrvatske povjesničare i intelektualce te potaknuti rasprave o tome što Hrvatskoj znači Srednjo-Istočna Europa, kako se mi vidimo kao integralni dio te europske regije i kako da što prije uspostavimo još čvršće odnose i suradnju sa zemljama i narodima s kojima smo bili povijesno povezani (manje ili više sretno) više od tisućljeća.

Povijest Hrvata; Druga knjiga; Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, Školska knjiga, Zagreb 2005, str. 679. Glavni urednici: Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, urednik Franko Mirošević, izvršni urednik Zoran Velagić

Mjeri li se veličina neke historiografije brojem znanstvenika povjesničara, ili brojem i vrijednošću njihovih djela, ili brojem časopisa i znanstvenih knjiga, ili brojem studentskih diplomskih i poslijediplomskih programa, ili pak brojem sinteza nacionalne povijesti koje su njezini povjesničari napisali? Ili pak prisutnošću povjesničara u europskom i svjetskom historiografskom životu, sudjelovanjem na znanstvenim skupovima, seminarima, nastavi na vanjskim sveučilištima i znanstveno-istraživačkim projektima, objavljivanjem radova u inozemnim publikacijama ... Vjerojatno se uzima od sveg ovoga po malo, pa se dobije cjelina.

Nije mi namjera govoriti o šest, odnosno sedam različitih fakulteta, odjela i/ili sveučilišnih studija na kojima se danas u Hrvatskoj može studirati povijest, na nekim i na doktorskoj razini. Mislim da bi osobito preddiplomski studij ionako trebala pohađati (i završavati) većina pripadnika današnje mlade populacije. Među desecima tisuća mladih svakako ima podosta onih koje zanima i studij povijesti. Ne, neću ovaj puta o tome, makar nisam sretan zbog toga što su neki od studija povijesti dobili dopusnice za nastavnu djelatnost bez obzira na kadrovske i druge uvjete.

U ovome ću se prilogu kratko osvrnuti na knjigu, zapravo na njezin drugi tom, koju neki ističu kao vrhunac sintetskog rada na hrvatskoj povijesti te hvale činjenicu da je u pripremi i pisanju knjige sudjelovalo (i još sudjeluje, jer se priprema treći tom, o 20. stoljeću) više desetaka hrvatskih povjesničara – od početnika, znanstvenih novaka, do akademika i zaslužnih znanstvenika.

Problem sinteze nacionalne povijesti već dugo opterećuje hrvatsku historiografiju. Na početku sedamdesetih, u burno vrijeme obračuna s Hrvatskim proljećem, kada se za isticanje pridjeva *hrvatski* moglo lako završiti i iza rešetaka, o javnom prozivanju da se i ne govori, grupa povjesničara uspjela je utemeljiti Institut za hrvatsku povijest. Jedna od glavnih zadaća te institucije, koja je u međuvremenu postala Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, a u posljednjih petnaestak godina postupno odumire i stapa se s matičnim Odsjekom za povijest, bila je djelatnost na izradi sinteze hrvatske povijesti. Kada sam prije dvadesetak godina ulazio u historičarski mikrokozmos, još se uvijek s poštovanjem spominjala sinteza, premda je bilo jasno da taj cilj nije i neće biti ispunjen, barem ne na onaj način kako je bilo planirano.

Nakon što je Hrvatska 1991. godine postala nezavisna država, nastupio je vrlo snažan interes za teme iz hrvatske prošlosti. Bilo je očekivati da će se ubrzo pojaviti i sinteze cjelovite prošlosti Hrvata, kao i sintetski prikazi pojedinih zaokruženih

razdoblja ili sinteze određenih problema. Tako se donekle i dogodilo. Kažem donekle, jer mi se ne čini da su hrvatski povjesničari dostatno odgovorili izazovima tranzicije, odnosno da nisu pokazali (ili ipak jesmo) cjelokupnu snagu i veličinu nacionalne povjesničarske struke, poglavito kada su u pitanju sintetski pregledi cjelovite povijesti.

Već 1992. godine Matica hrvatska objavila je knjigu Trpimira Macana *Povijest hrvatskoga naroda*, izvorno napisanu i objavljenu (ali odmah i uništenu) 1971. godine. Novo je izdanje bilo obogaćeno ilustracijama, povijesnim kartama i ulomcima, izvornih tekstova. Dvije godine iza toga, 1994, Naklada P.I.P. objavila je *Povijest Hrvatske* Dragutina Pavličevića. Ta je knjiga kasnije izdana u još dva izdanja, okićena državnim nagradom za znanost i prevedena na nekoliko jezika. Drugo je izdanje Pavličevićeve knjige donekle poboljšano u odnosu na prvo, ali je još daleko od znanstveno utemeljene sinteze. Vrvi stereotipima i kroatocentričnim pristupom. No, kasnije su se pojavile neke još lošije knjige o cjelini hrvatske povijesti, primjerice *Pregled hrvatske povijesti* Stjepana Antoljaka, *Povijest Hrvata* Ive Perića, kao i niz pretisaka starijih izdanja ili emigrantskih knjiga. Sve su te knjige bile pod snažnim utjecajem službene državne politike u vrijeme predsjednika Tuđmana – kroatocentrične, jednostrane, politične...

Godine 1999. Ivo Goldstein objavio je na engleskome jeziku pregled hrvatske povijesti (*Croatia: A History*). Četiri godine kasnije tu je svoju knjigu Goldstein objavio u opširnijoj, sintetskoj verziji na hrvatskom jeziku. To je bila prva sinteza u kojoj se priča o hrvatskoj povijesti dovodi do najnovijeg vremena, i to ne u skraćenoj verziji ili preko kronološke tablice, nego s punim istraživačkim angažmanom. Za razliku od dotadašnjih sinteza, Goldsteinova je knjiga kritički progovorila i o nekim negativnim pojavama u hrvatskoj povijesti, osobito najnovijoj.

Iste godine kada i Goldsteinova knjiga pojavio se prvi svezak *Povijesti Hrvata* u izdanju Školske knjige. Već taj prvi svezak pokazao je ono što u još većoj mjeri pruža drugi tom, objavljen prije nekoliko mjeseci: radi se o zbirci manje-više (ne)povezanih tekstova brojnih autora. Knjiga pretendira dati cjelovit pregled hrvatske povijesti. Taj megalomanski projekt Školske knjige traje već gotovo desetljeće i kao da je rađen po mjeri i ukusu vlasnika te najveće hrvatske izdavačke kuće. Osim po postavljenim grandioznim ciljevima, ovaj projekt karakterizira i inzistiranje na kvantiteti, i po broju stranica, i po broju podataka, koji se u knjizi nalaze (makar se brojne stvari ponavljaju, termini se katkad razlikuju, a neki su podaci u međusobnom nesuglasju), i po broju suradnika s najrazličitijih područja humanističkih znanosti, naravno najviše povjesničara. Stručna kvaliteta kao da i nije bila primarno u prvome planu.

Drugi dio „sinteze” Školske knjige obuhvaća dugo i vrlo raznoliko razdoblje hrvatske povijesti od 1526. do 1918. godine, dakle od Mohačke bitke do kraja Prvoga svjetskog rata. Na njoj je radilo tridesetak povjesničara, povjesničara umjetnosti i

povjesničara književnosti različitih naraštaja, ali su najveći dio teksta napisali povjesničari starije generacije – Mirko Valentić (koji je ujedno i jedan od glavnih urednika), Ivo Perić, Agneza Szabo i dr. Uvjeran sam da ne postoji urednik koji može potpuno ujednačiti tridesetak autora različitih sklonosti i duha, obrazovanja, povjesničarskih umijeća i iskustava te literarnih sposobnosti, i da od njihovih priloga može prirediti jedan tečan i prohodan tekst, bez suvišnih ponavljanja, s jedinstvenom koncepcijom i terminologijom. Stoga se s pravom može ustvrditi da se ovdje ne radi o povijesnoj sintezi, nego o zbirci tekstova različite kvalitete i vrijednosti – od posve suvremenih analiza društvenih odnosa, poput primjerice teksta Nenada Moaćanina o osmanlijskoj vlasti u hrvatskim krajevima, ili tekstova Marije Karbić o različitim aspektima društvene povijesti ranoga novog vijeka, preko posve korektnih pozitivističkih prikaza povijesnog razvoja uglavnom političke povijesti, do tekstova koji kao da su „iskočili” s kraja 19. stoljeća. Kako drukčije razumjeti formulacije o Stogodišnjem hrvatsko-turskom ratu (1493-1593) na kojoj već dugo ustrajava Mirko Valentić, njegov patos prema Vojnoj krajini i inzistiranje na tezi da su upravo njezini (krajiški) „bedemi napokon zaustavili tursku agresiju prema središnjoj Europi”, ili pak da je „kralj Ferdinand morao poduprijeti političku volju hrvatskoga naroda”, nego kao zakašnjelu reakciju i kao kakav samo donekle osuvremenjeni Smičiklasov ili Klaićev tekst. Ne zaboravlja Valentić ni u drugim dijelovima knjige veličati zasluge krajishnika: u osamnaestom i devetnaestom stoljeću oni su „nadaleko poznati rezervoar austrijskog *kanonenfutura*” i po cijeloj Europi prolijevaju krajishku (hrvatsku) krv za interese dinastije Habsburg, a kada ne ratuju onda rade te svake godine kroz državnu i općinsku rabotu „darivaju” caru i po nekoliko milijuna radnih dana. Vojna je krajina, ističe Valentić, bila „jedina ‚soldačka’ zemlja u povijesti Europe”. Kada bi ovaj povjesničar (koji nosi zvanje zaslužnog znanstvenika) i nekadašnji dugogodišnji ravnatelj jedne od središnjih hrvatskih historiografskih institucija htio priznati, ili možda malo više znao, vidio bi da to baš i nije tako jedinstvena pojava u povijesti Europe, barem njezina srednjoistočnoga dijela – i Osmanlije su imali svoje krajište (serhat) u kojemu je bilo angažirano uglavnom domaće slavensko (dakle, i hrvatsko) stanovništvo, i Poljaci i Rusi su imali svoje „(U)krajine” prema turskoj i tatarskoj granici...

A što tek reći o dijelovima knjige koje je napisao Anđelko Mijatović? Taj naš vrli stručnjak za povijest narodne tradicije i senjskih uskoka, bana Jelačića i Krbavske bitke, navodi da su senjskim uskocima (koji su bili „Hrvati i katolici”) pridruživali „pojedinci ili manje skupine s prostora od Italije do Albanije, pa čak i zarobljeni muslimani koji su među njima tražili utočište” – i onda su se, zamislite, u šesnaestom stoljeću svi oni „brzo gubili u nacionalno jedinstvenoj hrvatskoj i katoličkoj sredini”. Vrhunac slijedi odmah iza toga: „Senjski su se uskoci (dakle, Hrvati i katolici, nacionalno jedinstveni i toliko snažni da sve odmah asimiliraju, op. D. A.) odlikovali

posebnim fizičkim i duševnim osobinama. Bili su fizički pripravnici na razne teškoće, općenito skromni, u pothvatima hrabri i odani, u međusobnim odnosima patrijarhalni i kao vjernici katolici vrlo pobožni.” E, ako je i od Mijatovića, previše je. Izgleda da se čovjek nije pomaknuo dalje od narodne epike i Augusta Šenoe.

Pozorniji će čitatelji knjige saznati i zašto su Francuzi na početku 19. stoljeća zauzeli i srušili Dubrovačku Republiku. Naime, opisujući prodor francuske vojske na istočnojadransku obalu, Ivo Perić ističe da su se Francuzi isprva htjeli „samo odmoriti u Dubrovniku i krenuti dalje” prema Boki kotorskoj. Što drugo zaključiti nego da su im se jako sviđjele dubrovačke ljepote, pa su bez velikog razmišljanja odlučili ostati u Gradu i uskoro učiniti kraj samostalnosti Republike te priključiti njezin teritorij svome Carstvu.

Nije nevažno napomenuti da su i u ovoj „sintezi” tekstovi o kulturi, umjetnosti, znanosti, vjerskim pitanjima izdvojeni u posebne cjeline/poglavlja, odnosno da nisu kao što bi u pravoj sintezi trebali biti, uklopljeni u cjelinu hrvatske povijesti. Da ne spominjem kako u knjizi koja pretendira na karakter sinteze nedostaje manjinska komponenta, kao i širi regionalni i europski kontekst hrvatske povijesti (osim ako ratove i sukobe ne smatramo jedino vrijednim spomena). Kao da je hrvatska povijest zasebna, bez nacionalnih manjina, i kao da zbivanja u neposrednom hrvatskom susjedstvu i Europi općenito, nisu često imala ključnu ulogu za povijesni razvoj Hrvatske.

Kome će, dakle, služiti drugi svezak *Povijesti Hrvata*? Hrvatskim i stranim čitateljima? Hoće li oni preko ovoga opsežnog i teškog sveska moći vidjeti znanstveno utemeljen sintetski prikaz dijela hrvatske povijesti? Ili će koristiti tek Školskoj knjizi koja će možda vještim marketinškim akcijama uspjeti „dovući” knjigu u svaku hrvatsku knjižnicu, školu, dom ... Jesmo li se preko ove knjige približili željenom cilju – sintezi hrvatske povijesti? Na žalost, nismo. Hrvatska historiografija njome se nije obogatila. Zapravo, u knjizi su uočljive brojne slabosti dijela današnje hrvatske historiografije, osobito naša začahurenost i zatvorenost prema utjecajima izvana, nedostatak teorijske utemeljenosti, zanemarivanje širih konteksta nacionalne hrvatske povijesti. Dijelovi knjige koji nadvladavaju ovu pretežitu matricu knjige, na žalost, nisu dovoljni za pozitivnu ocjenu.

Sima M. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008, 351 str.

Pripadam generaciji koja je studirala polovicom osamdesetih, a u povjesničarski ceh ulazila na prijelazu u devedesete, dakle već u doba uznapredovale jugoslavenske krize i rata što nas je uskoro nakon toga zadesio. Za studija su nam povremeno dolazili beogradski profesori i držali predavanja, jednako kao što su neki naši profesori gostovali na beogradskom sveučilištu. Ne sjećam se točno je li među našim gostima bio i profesor Sima Ćirković; mislim da jest, da sam ga imao prilike slušati, tamo negdje 1984. ili 1985. godine. Ili nešto kasnije. U svakom sam slučaju upravo tada, na drugoj godini studija, čuo za njega. Upoznao sam ga posredno, čitajući njegove članke i knjige o srednjovjekovnoj povijesti Srbije i Bosne i Hercegovine. U moje se vrijeme ispit iz srednjovjekovne povijesti naroda bivše Jugoslavije spremao dugo i ozbiljno, a profesor Kampuš osobito je inzistirao na čitanju izvora i šire literature a ne samo udžbenika i priručnika. Drugi sam se put s Ćirkovićem, i ovaj put posredno, susreo na Interliberu prije nekih sedam ili osam godina: u rukama sam držao impozantnu *Enciklopediju srpske istoriografije*, knjigu velikog formata, koja me privukla svojom – već na prvi pogled – ozbiljnošću pristupa. Na moju veliku žalost, odbila me cijenom; ako se dobro sjećam stajala je negdje oko sto eura. Gospodin koji ju je nudio pravdao se njezinom visokom cijenom i u samoj Srbiji, a usto i veličinom i značenjem same knjige, kao i imenom glavnog urednika. Znao sam da Sima Ćirković ulazi među one srpske povjesničare koji su pružali otpor tada prevladavajućem političkom mišljenju u Srbiji i da se nikako ne slaže s režimom, da su njegovi pogledi usmjereni u pravcu demokracije i ljudskih prava, odnosno da se u svome radu profesor vodi prije svega znanstvenim i stručnim kriterijima. Ne mogu opisati koliko mi je danas žao što nisam riskirao tih sedamsto-osamsto kuna i kupio Ćirkovićevu *Enciklopediju*. Moja kasnija relativno intenzivna potraga za kakvim antikvarnim primjerkom još nije urodila plodom.

Poučen iskustvom s *Enciklopedijom*, prije dvije ili tri godine bez premišljanja sam kupio Ćirkovićeve *Srbe među europskim narodima*, knjigu za koju sam unaprijed vjerovao da je vrijedi imati. Prelistavši je, pročitavši uvodni dio te nekoliko kratkih ulomaka o kraju devetnaestog i početku dvadesetog stoljeća, odložio sam je na policu u spavaćoj sobi. Dugo mi je stajala uz uzglavlje, ali su preče obveze dovele do toga da je na kraju nisam pročitao u originalu na srpskome, nego, evo, na hrvatskom jeziku u prijevodu Ante Bašića. Potvrdilo se moje očekivanje kako je riječ o vrijednoj i važnoj knjizi. Osobito je važan uvodni dio knjige: dva predgovora i uvod s podnaslovom „Vrijeme, prostor, ljudi”, gdje Ćirković objašnjava svoje polazne premise o sličnosti

povijesnoga razvoja Srba i njihove povijesti s ostalim narodima u Europi: „Sličnost se ne ograničava samo na spoj antičke i slavenske komponente, analogan spoju roman-ske i germanske u razvoju Zapadne Europe, na rast i procese integracije; slična su i kulturna i intelektualna sredstva pomoću kojih se izgrađivala svijest skupina o sebi, o onome što ih je držalo na okupu i osiguravalo im identitet i trajnost.” Naravno, svjestan je činjenice da, osim sličnosti i paralelizama s europskim razvojem, u srpskoj povijesti – kao, uostalom, u povijesti cijelog Balkana – postoje i neke posebnosti, prije svega diskontinuitet izazvan osmanskim osvajanjima i uključivanjem prvotno-ga prostora Srba u Osmansko Carstvo. U tom razdoblju, više stoljeća, Srbi nisu imali vlastite države, pa Ćirković odbacuje neka starija mišljenja koja su veličala značenje i ulogu države – ističe da mnoge činjenice iz srpske povijesti pokazuju kako su za srpski narod bila značajna i razdoblja bez države, kao i dijelovi naroda koji su se našli izvan države u vrijeme kada je ona postojala (u devetnaestom stoljeću).

Svoje viđenje povijesnoga razvoja Srba Ćirković je podijelio u osam poglavlja, dajući sustavan pregled srpske povijesti od antičkog naslijeđa do suvremenog doba. Autorova je usmjerenost prema modernom pristupu tumačenja povijesti i odmak od isključivo političke povijesti i povijesti vladajućih slojeva vidljiv već iz samih naslova ovih osam poglavlja (Antičko naslijeđe, Dinastija „svetoga korijena”, Između križa i polumjeseca, Sultanovi štićenici, Nastajanje modernoga kršćanskog društva, U razdoblju demokratskih revolucija, Za nacionalnu državu i protiv nje, Svi Srbi u jednoj državi), kao i naslova potpoglavlja, primjerice: Stabilnost na kušnji, Kontinuitet kao ideal, Kronika propadanja, Bježanja, preseljavanja, naseljavanja, Počeci europeizacije, Ustavnost i parlamentarizam na provjeri, Stradanje i uskrnuće...

Sima Ćirković pokušava proniknuti u samu srž složenih povijesnih procesa i zbivanja u kojima su Srbi akteri tijekom prošlih tisuću i više stotina godina. Njegove su analize dublje i sadržajnije što se tiče starijih razdoblja, osobito srednjega i ranoga novog vijeka, a nešto su kraće kad je u pitanju moderno i suvremeno razdoblje. Srednjem i ranom novom vijeku posvećeno je pet poglavlja, devetnaestom stoljeću dva, a dvadesetom tek jedno. Ili, u stranicama teksta: srednji vijek zauzima stotinjak stranica, rani novi vijek i devetnaesto stoljeće po sedamdesetak, a dvadeseto stoljeće samo 36 stranica. Nije ni začudno ako znamo da je autor medievist, jedan od najboljih poznavalaca srpskoga srednjeg vijeka. Ovime ni najmanje ne želim osporiti niti umanjiti Ćirkovićeve rezultate kad se radi o modernoj i, osobito, suvremenoj srpskoj povijesti. Ne, naprosto izražavam žaljenje što autor nije na raspolaganju imao više prostora da prikaže razvoj Srba u moderno doba, poglavito u dvadesetom stoljeću. U pitanju su zbivanja i procesi koji su doveli do suvremene jugoslavenske krize i ratova na području bivše Jugoslavije, te stoga sigurno pobuđuju veliko zanimanje.

Ovdje ću ukratko prikazati tek neke glavne naglaske što ih Ćirković daje o dva posljednja stoljeća povijesti Srba. Cijelo je poglavlje u kojem govori o zbivanjima i

procesima u prvoj polovici 19. stoljeća naš autor naslovio: „U razdoblju demokratskih revolucija”. Ćirković tu rabi Rankeov pojam *revolucija* za borbu Srba protiv osmanske vlasti na početku 19. stoljeća, ali ga stavlja u navodnike: „srpska revolucija”. Ističe da se taj naziv može opravdati jer su Srbi uistinu izvojevali nacionalno oslobođenje, ali isto tako, nije se radilo o jednom trenutnom događaju već o nizu zbivanja, odnosno o tridesetogodišnjem procesu, gdje je Karađorđev ustanak tek jedan događaj, na koji se nastavljaju „prozaične godine Miloševe despotske vladavine”. U tom razdoblju Srbija stječe autonomiju i počinje se modernizirati: „jaka vlast kneza, gospodara i domaćina, imala je i drugu stranu: njegovo trajno nastojanje da podanicima olakša život, iskorijeni loše običaje i uvede novine kojima se poboljšava način privređivanja i življenja”. Primjerice, knez Miloš poticao je uzgajanje krumpira, obnovu vinograda i uvođenje novih poljoprivrednih kultura, vršio „ušoravanje” odnosno regulaciju naselja i uvodio druge modernizacijske mjere. U tom je kontekstu on pozitivna osoba srpske povijesti, za čije se vladavine – osim vidljivih političkih uspjeha – zemlja modernizira i povećava se broj stanovnika te širi obradivo zemljište. Broj stanovnika Srbije se od 1815. do 1841. gotovo udvostručio.

Poglavlje o povijesti druge polovice 19. i početka 20. stoljeća Ćirković je naslovio „Za nacionalnu državu i protiv nje”. U tom se razdoblju množe promjene na političkom i ideološkom planu, dok je na polju materijalne stvarnosti, odnosno u privrednom životu, napredovanje usporeno. Na planu ideja „u Srbiji se zapaža velika živost”, ističe Ćirković, a nove ideje osobito donose mladi koji su bili upućivani na školovanje u inozemstvo budući da Srbija još nema vlastito sveučilište. Dio tih mladih ljudi vraća se kući „s novim pogledima i kritičkim stajalištem o režimu i stanju u zemlji”; a osobito su važni oni mladci koji donose liberalne ideje čime „potiču na borbu protiv samovolje vlasti, na ustavnost i zakonitost te veću ulogu narodnog predstavnništva u političkom životu”. U isto vrijeme u Srbiju stižu i socijalističke ideje, čak prije industrije i radništva. I liberali i socijalisti zalažu se za široko narodno prosvjeđivanje. Uvodi se obveza pohađanja osnovne škole za svu djecu, a muška se mladež dodatno podvrgava domovinskom odgoju u vojsci. Ćirković ističe da „modernizirana država druge polovice XIX. stoljeća ima uvjete za djelovanje poput talionice u kojoj se odlijeva moderna nacija” – naravno, moderna srpska nacija u Kneževini/Kraljevini Srbiji. S druge strane, Srbi u Austriji, odnosno Ugarskoj, bili su u opasnosti od „odlijevanja” u mađarski politički narod/naciju, pa su svoju energiju morali usmjeravati u pravcu otpora mađarizaciji i očuvanja srpske narodnosti. Dakle, dio se Srba zalagao za nacionalnu (srpsku) državu, dok je drugi dio bio protiv takve (mađarske) države. Iz ovoga razdoblja potječe i jedna velika i dugotrajna razlika među Srbima iz Srbije i Srbima prečanima: „Dok je dio Srba težio da se izgradi i uveća njihova nacionalna država, drugi se dio svim snagama otimao asimilatorskoj politici nacionalne države, gradeći i održavajući ustanove građanskog društva. Različit odnos prema državi i

građanskom društvu postat će dio mentaliteta i djelovat će dugo nakon što nestanu granice između država.”

Godine 1918. napokon su nestale granice koje su stoljećima razdvajale srpski narod te se ostvario ideal kojem su težili brojni naraštaji Srba – svi su se našli u sklopu iste države, Kraljevine SHS. No, posljedice duge povijesne razdvojenosti Srba, još od propasti njihove srednjovjekovne države i razdoblja brojnih seoba izazvanih osmanjskim napredovanjem, kao i kasnijim ratnim sukobima između Austrije i Osmanjskog Carstva, nisu se mogle prevladati niti brzo, niti djelotvorno, pogotovo ne u potpunosti. Novonastala je država bila nestabilna: u sebe je uključila više dijelova koji nisu bili povezani ni u pravnom pogledu, ni kulturno ni na gospodarskom planu, čiji se stanovnici međusobno nisu poznavali, a morala se boriti za međunarodno priznanje, provesti izbore te smiriti socijalne sukobe koji su je ugrožavali. U toj su državi Srbi nadalje ostali prostorno razdvojeni i izmiješani s drugim narodima, ističe Ćirković. Počela se stvarati zasebna crnogorska nacija, jačala je makedonska posebnost, Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini suočavali su se s dvojmom na čiju se stranu opredijeliti i kome se prikloniti: srpskome državnom središtu ili pak svojem užem (nesrpskom) okruženju. Vođa hrvatskih Srba Svetozar Pribićević se nakon niza godina pristajanja uz centralizam na kraju ipak okrenuo suradnji te s Radićevim hrvatskim blokom stvorio koaliciju.

Srbi zapravo, ističe Ćirković, nisu završili svoju nacionalnu integraciju niti u prvoj, a niti u drugoj Jugoslaviji. Pokazalo se da prepreke toj integraciji ni izdaleka nisu bile granice, koliko „razlike nastale zbog nejednakih uvjeta razvoja uslijed razdvojenosti tim granicama”, to jest razlike između Srba iz Srbije i Srba iz drugih krajeva, Vojvodine, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore... Ćirković naglašava da su Srbi u prvoj Jugoslaviji većim dijelom težili stvaranju posebne jugoslavenske nacije, a njihove elite nisu shvaćale potrebu da se nastave i prodube integracijski procesi među samim srpskim narodom. Stoga je među Srbima došlo do podvajanja na dvije grupe: „na pristaše jugoslavenstva i čuvare srpske tradicije”. Ta je podjela u doba socijalizma također postojala (u Srbiji su mnogi smatrali da su ustrojem federalnih republika u socijalističkoj Jugoslaviji upravo Srbi najviše oštećeni), ali je na neko vrijeme bila zapretana. Ponovno je buknula u najnovije doba, a pokazuje se aktualnom sve do danas.

Kao humanist i čovjek široka obzorja, Ćirković je posve svjestan lošeg imidža koji su Srbi u svijetu imali u posljednjem desetljeću dvadesetoga stoljeća, kao i činjenice da nisu primjereno reagirali na jugoslavensku krizu, pa zato i snose tragične posljedice: „Znatni dijelovi srpskog naroda iskorijenjeni su s područja na kojima su stoljećima živjeli (dijelovi Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Kosovo i Metohija). Srbija je preplavljena stotinama tisuća izbjeglica, od kojih su se rijetki vratili na svoja ognjišta.

Jugoslavija i Srbija više nisu imale utjecaj na razvoj Kosova i Metohije..." (U međuvremenu je veći dio međunarodne zajednice priznao neovisnost Kosova.)

Hrvatske će čitatelje sigurno zanimati što Ćirković piše u potpoglavlju „Stradanje i uskrsnuće”, odnosno o razdoblju Drugoga svjetskog rata. Njegov je diskurs i ovdje prije svega znanstven i kritičan. Ćirković ne licitira brojkama oko žrtava Jasenovca i drugih ustaških logora, on ističe da su žrtve ustaške strahovlade uz Srbe, Židove i Rome bili i hrvatski protivnici režima. Ukratko su predstavljeni čuvari kontinuiteta Jugoslavije – kralj i izbjeglička vlada, odnosno Tito i komunisti – i njihovi pokreti otpora, četnici i partizani, koji su isprva tražili putove suradnje, ali su se potom oštro sukobljavali. Na kraju je prevladao partizanski pokret, koji se okrutno – ističe Ćirković – obračunao sa sudionicima okupacijskog režima, strijeljajući ih po gradovima u velikom broju bez suđenja, a onda: „Na samom kraju rata u graničnom području Austrije masovno su uništeni ostaci raznih protivnika koji su se povlačili s Nijemcima. Među njima je bio i znatan broj Srba.” Ćirković dakle, iako izrijeком ne spominje ni naziv tog austrijskog pograničja ni činjenicu da su kod Bleiburga u najvećem broju stradali Hrvati – što će mu ovdje neki zasigurno zamjeriti kao ozbiljan propust, ipak ne preskače spomenuti to strašno mjesto bespravlja i velikog stradanja ljudi nakon što je rat zapravo već završio.

Sima Ćirković je uistinu dobar stilist. Njegove su rečenice jezgrovite, misao jasna, tvrdnje utemeljene i dobro argumentirane. Knjiga je popraćena s desetak karata i mnoštvom ilustracija koje vizualiziraju autorov tekst te pomažu boljem razumijevanju problematike. Knjiga sadrži opširnu bibliografiju izabranih djela te kazala – imensko i pojmovno, što omogućuje zainteresiranim čitateljima da pronađu dodatnu literaturu, odnosno olakšava čitanje knjige.

Zaključujući svoje izlaganje o povijesnom razvoju Srba, Ćirković odbacuje isključivi stav koji je relativno čest u današnjoj Srbiji: da su nakon raspada Jugoslavije Srbi vraćeni stoljeće unatrag, tj. na razdoblje s početka 20. stoljeća. Naš autor dobro uočava da to nije tako jer je današnje stanje u Europi i svijetu bitno različito od onoga prije sto godina: Europa više nije podijeljena na dva bloka, nego se ujedinjava te očekuje da joj se u tom ujedinjavanju priključi i preostalih nekoliko država, među njima i Srbija: „Dugoročno gledano, Srbija i države u kojima Srbi žive kao manjina, nastoje postići isti cilj, dobrovoljno se podvrgavajući načelima modernog svjetskog poretka. Ni granice nisu nepropusne, niti imaju značenje kao oko 1900. godine.” Ćirković ističe važnu činjenicu: da Srbima danas više ne predstoje borbe za oslobođenje i ujedinjenje, kakve su ih očekivale prije jednog stoljeća, nego „zadatak da obnove prekinute veze sa susjedima, europskom i svjetskom zajednicom”. Posve se slažem s tim mišljenjem – upravo je to smjer koji u skorijoj budućnosti može donijeti neko normalno rješenje duboke krize u koju su prije dvadesetak godina zapali odnosi između Srba i njihovih susjeda.

Ćirkovićeva knjiga nesumnjivo može i hoće poslužiti boljem upoznavanju srpske povijesti među Hrvatima. Ona to može učiniti i među samim Srbima jer ruši mnoge stereotipe i mitove. Uostalom, skora će budućnost vjerojatno pokazati hoće li srpski političari i narod u cjelini smoći snage i načina da ostvare obnovu prekinutih veza sa susjedima. Kad u tomu napokon uspiju, imat će koristi i jedni i drugi, i Srbi i njihovi susjedi, dakle i mi u Hrvatskoj. Ili smo Ćirković i ja previše optimistični?

Povijest svakodnevice – Povijesno društvo Otium, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, Zagreb

Kad je prije tri godine [1992] skupina od sedamnaest povjesničara i studenata povijesti u Zagrebu osnovala svoje udruženje i nazvala ga Otium (lat. dokolica), računalo se na to da će se broj članova povećati i da će društvo uspjeti razviti neke oblike djelatnosti na promoviranju povijesti svakodnevnog života i povijesne znanosti uopće. Takva očekivanja najvećim su se dijelom ostvarila: broj članova se uvišestručio, u društvo su se ućlanili i povjesničari iz inozemstva (Slovenija, Austrija, Njemačka), a uskoro će se osnovati i podružnica u Puli. S druge strane, aktivnost koju je društvo razvilo nije ostala nezapažena u široj javnosti: organiziran je znanstveni skup o Josipu Matasoviću (u studenom 1992), svečanost u povodu obljetnice Zagrebačke pivovare (tom je prigodom postavljena i spomen-ploča na bivšu zgradu pivovare u Basaričekovoj 4), postavljena je izložba o Donjim Kaštelima u prvoj polovici 20. stoljeća, te održano nekoliko tribina i brojna javna predavanja u kojima su sudjelovali ne samo povjesničari nego i stručnjaci iz srodnih područja. Otium je otvoren prema svima koji imaju interesa za izučavanje ljudske svakodnevice u prošlosti i danas.

Pretprošle je godine društvo pokrenulo istoimeni časopis *Otium*. Nedavno se pojavio drugi broj. Isprva zamišljen kao tromjesečnik, časopis nije uspio uspostaviti takav ritam. Očito da u nas nema dovoljno materijalnih ni kadrovskih mogućnosti za to. Bilo bi dobro ako *Otium* uspije izlaziti barem dvaput godišnje, kako je planirano novom programskom shemom. Otkako je redovito prestao izlaziti *Gordogan*, u Hrvatskoj su se prestali pojavljivati tekstovi koji govore o novim usmjerenjima u povijesnoj znanosti, pa *Otium* popunjava tu prazninu. I to na najbolji mogući način: tekstovima hrvatskih povjesničara (o hrvatskim temama), iako ne nedostaje i suradnja stranih autora.

U ovome broju tiskana su četiri članka: jedan o konkretnom istraživanju svakodnevice, a ostala su tri metodološke naravi. Nella Lonza na temelju vrela iz dubrovačkog Povijesnog arhiva vrlo slikovito (čak i u doslovnom smislu jer je njezin tekst popraćen slikovnom građom) prikazuje kako se odvijao svakodnevni život u Kneževu dvoru u Dubrovniku u 18. stoljeću, opisujući isprva sâm prostor i vanjski i unutrašnji izgled zgrade, potom preko dviju neizostavnih manifestacija svakodnevice (okrjepa i zahodi) i, na kraju, kroz život ljudi koji su u Dvoru neprestano boravili (knez s obitelji, ključar i njegova obitelj, stražari i zatvorenici). Zainteresirani će čitatelj iz njezina teksta saznati kakav je bio raspored prostorija u Dvoru, kako su one bile dekorirane i namještene, čak i to kako se postupalo s pismima koja su u državnu kancelariju dolazila iz krajeva za koje se predmnijevalo da su poprište različitih zaraznih

bolesti. Autorica opisuje i kako se, zapravo gdje se, u Kneževu dvoru obavljala nužda, a na kraju članka opširno prikazuje kako su živjeli stalni stanovnici Dvora. Sukladno svome položaju oni su bili razmješteni od prizemlja (zatvorenici), preko polukata (ključar s obitelji) do kata (kneževa obitelj).

Mirjana Gross, povjesničarka koja je uvijek bila otvorena prema novim smjerovima u razvoju svjetske historiografije te je u hrvatsku historiografiju često unosila novine i davala poticaje za prihvaćanje drukčijeg odnosa prema povijesti, problematski analizira što je to mikrohistorija: „dopuna ili suprotnost makrohistoriji”. Podrobno je obavijestila o brojnim teškoćama i pitanjima vezanim uz različite pojmove, te metodološkim aspektima mikrohistorije. I taj je tekst na tragu njezinih brojnih ranijih radova u kojima je hrvatsku javnost izvješćivala o novim pristupima u historiografiji: pregledan, jasan i informativan. Na kraju svoga teksta M. Gross naglašava da smatra kako su njezine obavijesti „odveć općenite da bi mogle poslužiti kao jedina osnova za razmišljanje kako da se ta iskustva primijene na istraživanje hrvatske povijesti”, te ističe koja bi dva načela povjesničari morali imati na umu: ništa nije savršeno i vječno (osim ideologija koje to same za sebe tvrde), a povijesne se ličnosti ne smiju promovirati za naše suvremenike. Članak Mirjane Gross još više obogaćuje iscrpna bibliografija najvažnijih radova o odnosu mikrohistorije i makrohistorije, o povijesti svakodnevice, oralnoj historiji i dr.

Druga dva metodološka teksta napisali su austrijski povjesničari Michael Mitterauer s Instituta za društvenu i gospodarsku povijest Sveučilišta u Beču i Karl Kaser s Odsjeka za povijest jugoistočne Europe Sveučilišta u Grazu. Mitterauer je opisao načela rada na oralnoj historiji i izvijestio o nekim austrijskim projektima u području svakodnevne povijesti, dok je Kaser analizirao oprečne teze njemačkih povjesničara N. Eliasa i H. P. Duerra o privatnom životu u jugoistočnoj Europi. Mitterauerov je tekst „Ja u povijesti... povijest u Ja” prvotno bio objavljen 1991. godine na njemačkom jeziku. Budući da oralne historije uopće nema u hrvatskoj historiografiji – barem još nema objavljenih radova, Mitterauerov tekst može poticajno djelovati na tom polju.

Većina časopisa ima rubrike u kojima se predstavljaju nova izdanja iz područja pojedine znanosti i kulture uopće, te daju različite obavijesti o struci. Tako je i u primjeru *Otiuma*, jedino što se ta rubrika u njemu ne zove „Ocjene i prikazi” ili „Bilješke”, nego „Svaštice”. U „Svašticama” drugog broja *Otiuma* može se naći svašta: od prikaza slovenskog časopisa *Zgodovina za vse* (sličnog karaktera kao i *Otium*), preko obavijesti o knjigama i zbornicima (posebno ističem opširan prikaz zbornika radova što ga je uredio njemački povjesničar W. Schulze pod naslovom *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*), do obavijesti o izložbama i znanstvenim skupovima u zemlji i svijetu (npr. zanimljive su obavijesti o njemačkim skupovima o hrani i kulturi jedenja, te o gradskoj zdravstvenoj i socijalnoj skrbi prije 1800. godine).

Pretposljednja je rubrika časopisa obavijesti o djelatnosti društva Otium, a posljednja, na žalost kao u većini prošlogodišnjih brojeva historiografskih časopisa, „In memoriam”. Lani su hrvatsku historiografiju napustili vrlo važni i produktivni povjesničari: akademik Ljubo Boban, Josip Lučić, Ivan Očak. Njima su posvećeni nekrolozi u drugom broju *Otiuma*.

Povijesno društvo Otium i njegov istoimeni časopis žele unijeti promjene u način rada hrvatskih povjesničara. Odnosno, bolje je kazati: žele upozoriti na nove mogućnosti i smjerove istraživanja kojima bi se mogla (i trebala) uputiti hrvatska historiografija. Sâm urednik časopisa Neven Budak u uvodnom je slovu drugog broja *Otiuma* postavio sljedeće pitanje, ali bez odgovora na nj: „Može li hrvatska povijesna znanost uhvatiti korak sa Zapadom i preskočiti u svom razvoju ono što je u razvijenijim historiografijama već napušteno, ili smo osuđeni slijediti tuđa lutanja i trošiti skromne snage otkrivajući već prenapučene kontinente? Mi sami ne možemo ponuditi odgovor, ali možemo potaknuti na razmišljanje.” Ovaj broj *Otiuma* potiče na razmišljanje i ujedno poziva na suradnju u istraživanju novih tema.

Vanjsko grafičko oblikovanje časopisa riješeno je dobro. No, mora se prigovoriti unutrašnjem oblikovanju, tj. prijelomu. Nisu dovoljno iskorištene mogućnost koje pruža format A-4, nema stupaca, a nedostaje i slikovni materijal koji bi časopis ovakve namjene morao imati u većoj mjeri (pa makar i fotografije plakata izložbi ili naslovnica prikazanih knjiga). Nije izabran dovoljno dobar tip slova. Promatrajući tip slova, prijelom, naslove i podnaslove, čitatelj dolazi na pomisao da u rukama ima uvezan računalni ispis.

Svakako da u hrvatskoj kulturi ima dovoljno mjesta za časopis kao što je *Otium* i da će on naići na zanimanje i među širim čitateljstvom, ne samo u uskoj povjesničarskoj struci. Ukoliko se to dogodi, valja očekivati da će u sljedećim brojevima biti i više suradnika te da će grafički izgled časopisa biti znatno poboljšan.

Andrea Feldman, *Imbro Ignjatijević Tkalac. Europsko iskustvo hrvatskog liberala (1824-1912)*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2012. – Riječ na promociji, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 13. ožujka 2013.

„On je nizak, izuzetno mršav i fizički vrlo iscrpljen, slabašan, dugog blijedog lica, plave kose, visokog čela, plavih očiju, špicastog nosa, širokih usta i slabih zuba, nosi naočale zlatnih okvira i slijep je na jedno oko. Hoda povijen, ima uzak plavi brk, i jako je živahan u svom ponašanju.” Tako je Zemaljski sud u Beču u studenome 1862. opisao bjegunca pred zatvorskom kaznom od šest mjeseci zbog „zločina uznemiravanja javnog reda i mira i radi prekršaja agitacije”: „Prije no što je počeo izdržavati kaznu, nestao je bez da je rekao kamo ide i da je otkrio svoje boravište.” Doduše, Tkalac se uskoro pojavio na izdržavanju kazne, pa mu je drugi put suđeno, i onda je otišao – u Rusiju, potom u Pariz i napokon se skrasio u Italiji.

Imbre Ignjatijevića Tkalca nema na Wikipediji, kao da se još od devetnaestog stoljeća nastavio skrivati i živjeti put političkog emigranta, nepoželjnog i u domovini i u svijetu, a jedino što se na sveprisutnoj virtualnoj enciklopediji spominje u vezi s njime jest u kronologiji na srpskome jeziku uz datum 16. mart: *U Beču počeo izlaziti dnevni list „Ost und Vest”. List je pokrenuo i uređivao Karlovčanin Imbro Ignjatijević Tkalac, a potpomagali su ga srpski knez Mihailo Obrenović i biskup Josip Juraj Štrosmajer.*

Upravo je zbog toga lista naš bjegunac, Imbro Ignjatijević Tkalac, i nastradao te bio optužen, osuđen i zatvoren. Nije mu sigurno bila olakotna okolnost suradnja sa srpskim knezom i hrvatskim biskupom, a njegova ga je usmjerenost slavenofilstvu i panslavizmu te ideji južnoslavenske suradnje i stvaranja jedinstvene južnoslavenske zajednice vjerojatno i stajala da i danas bude zaboravljeni junak naše povijesti. Doduše, ne bih bio pravedan i dokraja iskren ako bih ustvrdio da Tkalac, odnosno njegove *Uspomene iz mladosti* nisu povremeno korištene u nastavi povijesti i u udžbenicima, odnosno čitankama iz povijesti. U tom je djelu s kraja 19. stoljeća već ostarjeli hrvatski politički emigrant sjajno opisao stanje u Hrvatskoj u prvoj polovici svoga stoljeća, romantičarski i katkad s pretjerivanjima, ali to je ono što naša nastava povijesti voli, osobito kad treba govoriti o slavnoj nacionalnoj prošlosti. A ima i lijepih opisa svakodnevice. Knjiga je izašla na njemačkom u Leipzigu 1894, a na hrvatskom se pojavila u tri izdanja: 1925. u Beogradu, u izdanju Srpske književne zadruge, u prijevodu i pod uredničkom paskom Josipa Matasovića, uglednog hrvatskog povjesničara, u tom času docenta beogradskog univerziteta, točnije Filozofskog fakulteta u Skopju; 1945. u Zagrebu, u izdanju Matice hrvatske, u prijevodu Josipa Ritiga, s predgovorom i komentarima Stanka Dvoržaka, publicista koji se bavio osobito karlovačkim

temama; napokon 2002. u Karlovcu, u izdanju Gradske knjižnice i Matice hrvatske u tom gradu – to je izdanje, pod naslovom *Mladenačke uspomene iz Hrvatske*, priredila Andrea Feldman, čiju knjigu o europskom iskustvu Imbre Ignjatijevića Tkalca danas predstavljamo.

A tko je zapravo bio Imbro Ignjatijević Tkalac, osim što je „pokrenuo i uređivao” *Istok i Zapad* na njemačkome u Beču početkom šezdesetih godina 19. stoljeća, pa onda morao bježati, da se više nikad ne vrati u domovinu koju je toliko volio i za kojom je, poput svakog pravog emigranta, duboko čeznuo?

Evo kako ga naziva naša autorica: novinar, urednik, pisac, politički mislilac, u naslovu je istaknuto i da je bio liberal, naziva ga i emigrantom, austroslavistom, slavjanofilom i panslavistom, mladim liberalnim intelektualcem, poliglotskim kozmopolitom, ali i prenosi riječi Dragoje Jarnević da je Tkalac bio „fantašta neki bez svakoga posla izvan čitanja knjigah nu za malu korist”. A ipak, koristilo mu je to čitanje knjiga, obrazovanje, i formalno i osobno (Tkalac nije nikada završio studij u Heidelbergu, ali je i bez toga ulazio u vrh obrazovane hrvatske elite). Poznao je nekoliko jezika, njemački, talijanski, francuski, ruski i dr., dopisivao se s brojnim kulturnim i javnim djelatnicima svoga vremena, pokušavao mijenjati ustaljene navike i modernizirati hrvatsko društvo. Nije to bio lak zadatak, kao što nije ni danas makar nam je stanovništvo sada već skoro stoposto pismeno, a i obrazovna je struktura uvelike podignuta, osobito u posljednjih nekoliko godina od uvođenja bolonjskog sustava i pomalo nekontroliranog širenja mreže visokoškolskih institucija.

Tkalac je, ističe A. Feldman, pokazivao veliko zanimanje za humanističke i društvene znanosti – povijest, filologiju, filozofiju, teologiju, političke znanosti, pravo, pedagogiju. Bio je dugogodišnji tajnik zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore i pisao djela ekonomske tematike, koja su djelomice i danas aktualna. Neka su nedavno prevedena i objavljena u značajnim stručnim bibliotekama. Snažno je vjerovao u obrazovanje i isticao potrebu da se u hrvatski puk širi prosvjeđivanje, a osobito se povoljno izražavao o francuskoj upravi u Ilirskim pokrajinama – u njima je bila uvedena vladavina prava, jednakost i sloboda za cjelokupno stanovništvo što je, smatrao je Tkalac, neobično važna stvar. Tako je već u mladosti počinjao prezirati apsolutističku vladavinu Habsburgovaca, makar će kasnije neko vrijeme služiti u javnoj službi, i to upravo u vrijeme neoapsolutizma.

Knjiga Andree Feldman govori prije svega o Imbri Tkalcu i njegovim europskim iskustvima. No govori nam i o Hrvatskoj i Habsburškoj monarhiji njegova vremena, o izazovima i lutanjima liberalnih krugova, njihovim sukobima sa snagama reakcije, poglavito onima koje su bile pod utjecajem ili na neki način povezane s dvorom. Autorica ističe da su liberali 19. stoljeća posvuda u Europi, pa tako valjda i u nas, „bez iznimke... bili prijatelji slobode i entuzijastički su radili za ideju napretka”. Njihov je prvenstveni cilj bio ustavni poredak, vladavina prava, jednakost pred zakonom,

slobodna trgovina, političke slobode, a tek potom i zalaganje za republikanski ustroj. Nesporna je veza između liberalizma i nacionalizma, i svi su liberali odreda podržavali „u ime slobode, a protiv tiranije, nacionalnu nezavisnost i želju naroda da žive s vladom koju su sami izabrali” – a osobito je takva bila želja mnogih malih potlačenih naroda u velikim europskim višenacionalnim carstvima: Habsburškoj monarhiji / Austro-Ugarskoj, Rusiji i Osmanskom carstvu. I tu je Imbro Ignjatijević Tkalac imao široko polje za svoju djelatnost i pisanje prijedloga što i kako reorganizirati Monarhiju (u pravcu federalizma), što s Osmanskim carstvom, kako riješiti nacionalne probleme u Rusiji...

„Velika očekivanja i gorka otrežnjenja pratila su Tkalčevu ambiciju da pokrene novine u Beču”, ističe A. Feldman na početku poglavlja u kojem je obradila tu važnu epizodu Tkalčeva života. Bio je to prvi takav pothvat nekoga Hrvata u glavnom gradu Monarhije, nekako otpočетка osuđen na propast jer nije imao dovoljno pristaša ni u domovini, a pogotovo ne u državnom središtu. Bilo je to vrijeme nakon ukidanja neoapsolutizma, vrijeme kada se činilo kako je i u Podunavskoj monarhiji napokon ostvariva teza da se „jedino u narodnosti može sloboda zametnuti i ukorijeniti”, kako je u *Karlovački vjestnik* preneseno u jednom članku iz nekih čeških novina. U svoje je novine, simbolično nazvane *Istok i Zapad* naš junak uložio sav svoj imetak, a još je nešto posudio i zadužio se. Računao je i na pomoć nekih patriota, napose biskupa Josipa Jurja Strossmayera, baruna Metela Ožegovića i drugih, a tražio je pomoć i izvan Hrvatske, u obrenovićevskoj Srbiji. Autorica ističe da ipak nije potvrđeno kako je uistinu i dobio sredstva od kneza Mihaila.

Pojava Tkalčeva lista ukazivala je „na nade i aspiracije svih Južnih Slavena ne samo Hrvata”, smatra Andrea Feldman. U njemu je vlasnik i urednik, ujedno i glavni tekstopisac, postavljao mnoga pitanja, napose o sudbini Austrije – i isticao je da to „nije ni germanska niti romanska država, kao što nije bila ni slavenska ni mađarska”. Smatrao je da se ta i takva država ne treba boriti protiv nacionalne ideje, nego upravo suprotno: da treba „pomiriti ideje nacije i države, što se može postići jedino kulturom”. I zato je Tkalac inzistirao na jednakim pravima za razvoj kulture svih naroda u Monarhiji. Nije to trebala biti njemačka država, niti je trebala stvoriti nekakav amalgam – trebala je zapravo dati mogućnost svima da se jednako razvijaju, „postići jednakost za sve nacije koje u njoj žive” kako to ističe autorica.

Zbog ovakvih svojih stavova Tkalac je bio optužen za razne stvari – uvredu njegovog veličanstva vladara, kršenje javnog reda i mira te uznemiravanje javnosti, širenje panslavističkih ideja, „provođenje interesa Slavena protiv njemačke i mađarske nacije na osoran i nestrpljiv način”, napade na državnu administraciju i dr. Kazna ni nije mogla biti blaža od zatvorske, a list je počeo trpjeti i golem financijski teret. Bio je, kao i njegov gazda i urednik, osuđen na propast, samo što nije uslijedila odmah, nego je list nastavio izlaziti još tri godine, do 1865. pod urednikovanjem Aleksandra

Sandića, novinara i prevoditelja koji je završio sveučilište u Beču, radio kao tajnik Vuka Karadžića a kasnije bio profesor Srpske gimnazije u Novom Sadu. Imbro Ignjatijević Tkalac nakon zatvora je, kao što sam već i rekao, krenuo u avanturu političkog emigranta.

Rusija, Francuska, Italija, susreti s Garibaldijem, Kossuthom i drugima, potraga za poslom, pisanje za *Sankt Petersburskije Vjedomosti*, napokon posao savjetnika za tisak i slavenska pitanja Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Italije, i to na Kossuthovu preporuku. A život u političkoj emigraciji nikada nije užitak, čak ni ako se pronađe dobro plaćen posao, čovjeku nedostaje javni forum, uvijek je samo stranac. Nostalgija je s vremenom postajala sve jača, protiv nje se Tkalac borio dopisivanjem s hrvatskim političkim i javnim djelatnicima, povremenim susretima s onima koji su dolazili u Rim i Italiju ili su tamo boravili, primjerice Strossmayerom, Medom Pucićem, Franom Miklošičem. Naravno, i pisanjem uspomena na djetinjstvo i mladost u Hrvatskoj, o čemu sam nešto natuknuo na početku. Želio je tim djelom prikazati Hrvatsku stranoj javnosti, koja ju je često krivo promatrala, želio je svojoj domovini pokloniti „upotrebljivu prošlost”, kako to ističe autorica. Želio je popraviti loš hrvatski imidž na Zapadu. A želio je, vjerojatno, i ostaviti uspomenu na sebe samoga. I to u dobrom svjetlu.

Evo što o Tkalčevoj sudbini u izgnanstvu veli naša autorica, Andrea Feldman: „... čini se da je Tkalac brzo zaboravljen. Ipak, Hrvati nisu odbacili Tkalca. Mnogo gore, bili su posve ravnodušni prema idejama koje je slijedio i promicao. Od onoga što je predlagao, malo je toga našlo put do hrvatske politike.” A promicao je ideje slobode, liberalizma, jednakosti i građanskih prava, slobode i odgovornosti tiska, antiklerikalizma, vjerske tolerancije i otvorenosti prema drugima, širenja obrazovanja. Je li s njime uistinu „umrlo liberalno 19. stoljeće”, kako kaže autorica, možemo raspravljati, ali – na temelju svega što se u ovoj knjizi može pročitati – nema sumnje da je Andrea Feldman posve u pravu kada kaže da je „Imbro Tkalac, začetnik modernog liberalizma u Hrvatskoj, bio strastveni liberal i instiktivni, ali do srži – Europejac”. Čestitam autorici i izdavaču na ovoj na knjizi, iskreno je preporučujem svima – ne samo da ćete doznati mnoštvo informacija o sudbini jednog nadasve zanimljivog i zanemarenog lika hrvatske povijesti, nego ćete se zasigurno zamisliti i nad poviješću i sadašnjim mogućnostima liberalnog puta naše domovine.

Antoni Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860-1907*, Historia Iagellonica, Kraków 2010, 264 str.

Napisati knjigu o narodnom preporodu u Istri velik je izazov i za iskusnoga historičara. Nekoliko je razloga tomu. Prije svega, u pitanju je bogatstvo događanja, mnoštvo različitih aspekata političkog i nacionalnog razvoja slavenskoga stanovništva, Hrvata i Slovenaca, ali jednako tako i talijanskoga, dakle narodnih preporoda Hrvata i Slovenaca odnosno risorgimenta Talijana. Sve to obuhvatiti u jednom djelu nije nimalo lak zadatak. S druge strane, poteškoće istraživaču predstavlja i rasutost građe po arhivima u nekoliko država – Hrvatskoj, Sloveniji, Italiji, Austriji. I napose, različiti pristupi razmatranoj problematici u dosadašnjoj historiografiji, odnosno nacionalnim historiografijama. Uobičajeni pristup starijih djela bio je monoperspektivan, iz kuta vlastite nacionalne prošlosti, često sa zanemarivanjem a u ponekim slučajevima čak i sotoniziranjem druge strane.

Zahtejevno se posla pisanja knjige o narodnom preporodu u Istri prije nekoliko godina prihvatio Antoni Cetnarowicz, profesor Jagelonskog sveučilišta u Krakovu, istaknuti poljski povjesničar koji se već dokazao u proučavanju južnoslavenske povijesti, u posljednje vrijeme osobito hrvatske. Ovo mu je četvrta autorska knjiga – nakon djela o odnosu slovenskog preporodnog pokreta prema poljskom pitanju, tajnoj politici kneza Adama Czartoryskog u Srbiji te narodnom preporodu u Dalmaciji. I u njoj je predstavio svoje vrline skrupulatnog istraživača arhivske građe, pomnog čitača izvora i literature na svim relevantnim jezicima (hrvatskom, slovenskom, talijanskom, njemačkom), autora sposobnog da pruži preciznu analizu i dade jasnu sintezu.

U kratkom Uvodu (9-15) Cetnarowicz je dao kratak sumarni pregled historiografskih radova o problematici narodnog preporoda u Istri te naveo koje je sve arhivske institucije u potrazi za (novim) dokumentima obišao i u njima radio. Ustvrdio je da u historiografiji općenito nedostaje svestran i cjelovit pregled navedene problematike, a da je u poljskoj historiografiji ona uopće zanemarena; postoje tek usputni osvrti u sintetskim djelima ili sveučilišnim priručnicima starijih poljskih povjesničara, primjerice H. Batowskog, H. Wereszyckog i W. Felczaka.

Svoju je knjigu Cetnarowicz organizirao u sedam poglavlja u kojima kronološki prati razvoj narodnog preporoda u Istri, od kraja neoapsolutizma i početka ustavnog razdoblja u Habsburškoj monarhiji do početka dvadesetog stoljeća. U prve poglavlju, Istra u prvoj polovici XIX. stoljeća (17-27), opisao je političku situaciju te društvene i etničke/jezične odnose na poluotoku u devetnaestom stoljeću. Od 1814. Istra je ulazila u sastav pokrajine Austrijsko primorje (*Küstenland, Litorale austriaco*); zajedno s njome u pokrajinu su pripadali Trst i Gorička, a pokrajina se isprva

dijelila na dva okruga sa sjedištem u Trstu i u Rijeci (Fiume). Već nekoliko godina kasnije, kada je Rijeka 1822. bila priključena Ugarskoj, srednja i istočna Istra, zajedno s kvarnerskim otocima imala je sjedište u Pazinu, a cijeli je teritorij bio nazvan Pazinsko okružje (*Circolo di Pisino*). Autor je opisao i odjeke ilirskih ideja, odnosno utjecaj hrvatskoga narodnog preporoda u Istri, te stanje u vrijeme revolucije 1848-1849. kada započinje talijansko-slavenski spor oko nacionalne pripadnosti Istre. U to su se doba među istarskim Talijanima formirala dva pravca odnosa spram Slavena – jedan je propagirao miroljubivu koegzistenciju Talijana i Slavena, a drugi je išao prema postupnoj asimilaciji slavenskog seoskog stanovništva u talijanski nacionalni korpus. Prvi pravac nije imao znatan broj pristaša, bili su to uglavnom pojedini talijanski intelektualci, mahom historičari poput Antonia Facchinettija i Pietra Kandlera, dok su drugi podupirali mnogi, a jedan je od vodećih predstavnika bio Carlo de Franceshi.

Drugo je poglavlje knjige posvećeno „Nacionalnom pokretu Hrvata i Slovenaca na početku ustavnog razdoblja” (29-47). Cetnarowicz je prvo opisao talijanski iredentistički pokret u Istri 1857-1861, odnosno u vrijeme stvaranja Kraljevine Italije u čijim se granicama – prema uvjerenju djelatnika iredente – trebala naći i Istra. Uzne-mirenost talijanskog stanovništva i njegova očekivanja u tom pravcu povećani su očekivanjem iskrcavanjem Garibaldijevih dragovoljaca na istočnoj obali Jadranskoga mora. Nakon što je u Austriji vraćeno ustavno stanje i Istra je doživjela određene upravne i političke promjene. Provedena je reorganizacija Austrijskog primorja na tri dijela: municipalni Trst s okolicom i dvije pokrajine, Goričku i Istru. Potonja je bila podijeljena na šest okruga (kotara) – Kopar, Poreč, Pazin, Pula, Volosko, Mali Lošinj. Imala je vlastiti sabor u kojem je bilo 30 zastupnika. Cetnarowicz je potanko opisao izbore za prvi saziv sabora, kao i njegovu djelatnost u prvim godinama. Izborni rezultat bio je izrazito loš za Hrvate i Slovence – u sabor je izabran samo jedan hrvatski zastupnik, svećenik Franjo Feretić, i jedan slovenski – Jože Samsa. Situaciju je donekle olakšavala činjenica, da su trojica biskupa, koji su ušli u sabor kao virilisti, bili Slaveni: Juraj Dobrila, Ivan Vitezić i Bartol Legat. Sabor je već nakon dva mjeseca raspušten jer su liberalni talijanski poslanici izrazili nepovjerenje vladi te pokazali solidarnost s Venecijom i Italijom: na prvom zasjedanju svih je dvadeset liberalnih zastupnika predalo kartice s natpisem „nessuno” („nitko”). U izborima za drugi saziv sabora Hrvati i Slovenci imali su nešto više uspjeha, ali su nadalje bili u izrazitoj manjini u odnosu na talijanske zastupnike. Doduše, njihov je predstavnik, biskup Dobrila, uz istarskog namjesnika Friedricha von Burgera, bio izabran za zastupnika u Carevinskom vijeću. Zahvaljujući tome mogao je započeti šire aktivnosti na gospodarskom i političkom razvoju Istre, kao i na nacionalnom polju. Cetnarowicz je dosta iscrpno predstavio i početak borbe za jezičnu ravnopravnost u Istri, koja se pavela 1863-1864.

U trećem poglavlju knjige, „Nacionalni pokret u vrijeme rata 1866. i strukturalnih promjena u državi” (49-64), autor govori o razvoju talijanske iredente u prvo vrijeme nakon stvaranja Kraljevine Italije. Iako su službeni talijanski krugovi, kao i predvodnici risorgimenta poput Mazzinija, istočnom granicom Italije smatrali Trst ili pak Soču, glavni predstavnici iredentističke politike nisu prestajali upozoravati kralja Viktora Emanuela II. i vladu na to da su austrijske pretenzije na Trst neutemeljene i da su cijela Istra i kvarnerski otoci zapravo talijanski teritorij. Administrativne i političke promjene uvedene u Habsburškoj monarhiji, od 1867. Austro-Ugarskoj, pružale su veće šanse za zadovoljavanje nacionalnih aspiracija malih slavenskih nacija u sklopu države, pa time i Slovenaca i Hrvata u Istri. Proširena je upotreba slovenskog jezika, a u istočnim dijelovima Istre pojačali su se zahtjevi za ujedinjenjem s banskom Hrvatskom. Cetnarowicz donosi niz primjera borbe za veća nacionalna i jezična prava slovenskog stanovništva Istre, a govori i o akcijama na polju školstva, što je bilo također važno za početke narodnog preporoda.

Kako je narodni preporod iz godine u godinu, iz desetljeća u desetljeće, jačao, tako su i poglavlja Cetnarowiczeve knjige sve opsežnija. U četvrtom autor govori o „organiziranju narodnog pokreta” tijekom sedamdesetih godina XIX. stoljeća (65-151). U tom se najopsežnijem poglavlju knjige Cetnarowicz pozabavio, između ostaloga, osnivanjem novina *Naša Sloga*, hrvatsko-slovenskim odnosima i taborskim pokretom, izborima za Carevinsko vijeće 1873. godine te borbom za jezičnu ravnopravnost u saboru i u Carevinskom vijeću, kao i borbom za slavensko školstvo. Teren hrvatsko-slovenske suradnje bio je prije svega Kastavski okrug, koji je do 1820-ih bio u sastavu Kranjske. Jedno od najvažnijih pitanja koje se, osim same izborne borbe, postavljalo u sedamdesetima bilo je jezično pitanje, odnosno borba za jezičnu ravnopravnost – zahtjevi da se u srednjim školama ukine njemački jezik te uvede narodni (talijanski su političari tražili uvođenje talijanskoga, a hrvatski i slovenski uvođenje „slavenskoga”) kao i zahtjev za uvođenje narodnog jezika u upravi. U to je doba talijanski iredentizam postajao sve agresivniji, a politika Beča prema tome mijenjala se: „Austrijska je vlada naravno poprijeko gledala na porast iredentističkih tendencija, ali je ujedno shvaćala da se jačanje Slavena također može pokazati opasnim za monarhiju.” Cetnarowicz u zasebnom poglavlju piše i o tom kako je na narodni pokret u Istri gledala papinska diplomacija.

U petom poglavlju svoje knjige Cetnarowicz se bavi situacijom u osamdesetim godinama XIX. stoljeća (101-151), kada je došlo do promjene generacije narodnih djelatnika, a nacionalne su se strukture značajno pojačale. Godine 1884. u Kopru je stvorena prva štedno-kreditna zadruga – njezin je zadatak, piše autor, bila pomaganje „u tom da se riješi gorući problem, kakav je bilo zaduživanje seljaka kod talijanskih „signori”. U tom poglavlju Cetnarowicz se osvrće i na probleme lokalnih separatizama što je narušavalo dotadašnje uspjehe hrvatskog i slovenskog nacionalnog pokreta.

Ipak, 1886. narodni pokret u Istri postigao je jednu veliku pobjedu – hrvatska je strana osvojila vlast u Pazinu. „Novoizabrano vijeće spremno je krenulo da općini nada nacionalni, tj. hrvatski, karakter”, tvrdi Cetnarowicz i opisuje što se pod time podrazumijeva – uvođenje hrvatskoga jezika kao službenoga, vođenje protokola sa zasjedanja vijeća na hrvatskome, osnivanje niže hrvatske gimnazije u Pazinu i dr. Godinu dana kasnije, u svibnju 1887, Hrvatsko-slavenska narodna stranka pobijedila je u Buzetu, nakon Pazina drugoj po veličini općini u Istri. Na kraju petoga poglavlja Cetnarowicz piše o pojačavanju borbe za jezik u saboru te o pobjedničkim izborima za sabor 1889. godine i novoj političkoj ofenzivi.

Opširno šesto poglavlje knjige posvećeno je hrvatsko-slovenskoj suradnji i prolaznoj krizi u narodnom pokretu tijekom devedesetih godina XIX. stoljeća. Cetnarowicz je detaljno opisao izbore za Carevinsko vijeće 1891, kada su u parlament po prvi put izabrani Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić, te hrvatsko-slovensku suradnju povezanu s povećanom aktivnošću Stranke prava, čiji su bili istaknuti predstavnici. U Carevinskom vijeću hrvatski i drugi južnoslavenski zastupnici pokušali su stvoriti zastupnički klub te počeli surađivati s mladoćesima. Ipak, akcija stvaranja zajedničkog slavenskog ili južnoslavenskog kluba nije odmah uspjela, pa su se hrvatski i slovenski zastupnici iz Istre uključili u Konzervativni klub. Nisu dugo ostali u njemu – već u svibnju 1892. Laginja i Spinčić, zajedno s dvojicom hrvatskih zastupnika iz Dalmacije, Bianchinijem i Perićem, osnovali su Klub nezavisnih hrvatskih i slovenskih zastupnika, makar među njima nije bilo slovenskih zastupnika, već samo hrvatski. Cetnarowicz se osvrnuo i na talijansku organizaciju Lega Nazionale te slavensku reakciju na talijansku političku mobilizaciju, osobito na osnutak i djelovanje organizacije Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, koja je osnovana 1893. I u zadnjoj se deceniji stoljeća u Istarskom saboru u Poreču nastavila borba za jezičnu ravnopravnost – radilo se o zahtjevima da se dopusti uporaba hrvatskoga u zasjedanjima sabora, mogućnost iznošenja interpelacija i vođenja protokola. Talijanska se većina nije s time slagala, pa su neki hrvatski zastupnici smatrali da treba napustiti sabor. Do toga nije došlo odmah, prevladao je Laginjin prijedlog da se ostane i s još većim naporom nastavi borba za jezičnu ravnopravnost. Kasnije je jezična borba dosegla kritične momente, pa su slavenski zastupnici ipak napustili sabor i izazvali političku krizu. U zasebnom je odjeljku Cetnarowicz opisao posjet premijera Kazimierza Badenija Istri 1896. i narodne manifestacije slavenskog stanovništva koje su se organizirale tim povodom. U drugoj polovici devedesetih pojačali su se prijedlozi da se sjedište Istarskog sabora prenese iz Poreča u Pulu – to se dogodilo 1897. Cetnarowicz je opširno opisao prve sjednice sabora u novome sjedištu te zaoštavanje različitih oblika nacionalne borbe na prijelazu stoljeća. Veliki uspjeh hrvatskih političara i nacionalnih djelatnika bilo je osnivanje hrvatske gimnazije u Pazinu 1899. godine. Naravno,

to je izazvalo velike talijanske proteste, već na samu najavu postanka takve škole godinu dana ranije.

Posljednji dio knjige posvećen je situaciji na početku XX. stoljeća, pojačavanju krize u narodnom pokretu, nadvladavanju krize i konsolidaciji pokreta te pobjedničkim izborima za Carevinsko vijeće 1907. godine, kada je Hrvatsko-slovenska narodna stranka dobila dvaput više glasova od najjače talijanske stranke (liberalne). Cetnarowicz zaključuje da je to „zapravo bila pobjeda cijeloga nacionalnoga preporodnog pokreta Hrvata i Slovenaca u Istri”.

Knjiga Antonija Cetnarowicza značajno je djelo koje o složenoj problematici nacionalnih odnosa u habsburškoj Istri u 19. stoljeću progovara jasno i pregledno, znanstveno utemeljeno i bez ideoloških i/ili nacionalnih predrasuda i stereotipa. Autor je duboko zaronio u tematiku te pronašao niz novih izvora, dosad nekorisćenih u historiografiji. Reinterpretirao je neke zaključke starije historiografije i u svakom pogledu dao važan doprinos hrvatskoj, ali i slovenskoj i talijanskoj historiografiji. Naravno, svojoj poljskoj historijskoj znanosti također. Knjiga je prevedena na hrvatski jezik i uskoro će biti objavljena. [Knjiga je objavljena 2014. godine u izdanju Srednje Europe.]

Intervjui

Razotkrivanje načertanijske mreže

Intervju u *Vijencu* vodila Nina Ožegović (objavljeno 11.I.1996).

Damiru Agičiću, mladom povjesničaru i asistentu na Katedri za povijest srednje i jugoistočne Europe Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1994. tiskana je prva knjiga *Tajna politika Srbije u 19. stoljeću* u izdanju AGM-a. Riječ je o ponešto izmijenjenju magistarskom radu, u kojem je analizirao velikosrpski program *Načertanije* Ilije Garašanina, nastao sredinom prošloga stoljeća, te tajnu politiku kneževine Srbije prema slavenskim turskim pokrajinama. Kao što u uvodu knjige piše, ta je tema dosad obrađivana tek fragmentarno i iskrivljeno – kao okupljanje južnoslavenskih naroda zbog oslobađanja od turske vlasti. Cilj tajne politike Srbije bio je, zapravo, proširenje granica Srbije.

Agičić se bavi i istraživanjem banske Hrvatske te hrvatsko-češkim odnosima, čemu pogoduje i reforma Katedre za povijest srednje i jugoistočne Europe, nekadašnje Katedre za povijest naroda SFRJ, pa se sada na njoj izučava i predaje povijest zemalja i naroda koji okružuju Hrvatsku i koji s Hrvatskom imaju neku važnu povijesnu vezu, od Italije, Češke, Mađarske i Slovenije, do Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.

„Prije se na toj katedri izučavala povijest naroda Jugoslavije”, kaže Agičić, „dok se povijest odnosa Hrvatske s drugim narodima srednje Europe, pa čak i jugoistočne Europe, primjerice Bugarima ili pak Grcima, nije istraživala, niti se to predavalo. Zato nemamo djela na hrvatskom jeziku koja bi mogla poslužiti studentima za pripremanje ispita pa radimo na prevođenju i pisanju takvih djela. Pohvalio bih upravo izašlu knjigu *Povijest Mađarske* u prijevodu Drage Roksandića te još neke druge prijevode koji se upravo pripremaju.”

Nina Ožegović (N.O.): *Je li bilo problema pri izučavanju arhivske građe iz Fonda Ilije Garašanina u Arhivu Srbije u Beogradu?*

D.A.: U ljeto 1990. otišao sam u Beograd s komadom papira na kojem je pisalo da se u ime našega Odsjeka moli osoblje Arhiva Srbije da mi podastre potrebne dokumente za tu istraživačku temu. Taj papir nisam morao ni pokazivati, sve dokumente koje sam zatražio dobio sam bez problema i čak sam ih mogao fotokopirati, što je i mene začudilo. Pri drugom posjetu Beogradu čak sam ih sam odnio, doduše u pratnji službenika Arhiva Srbije, u Univerzitetsku biblioteku Svetozar Marković, gdje mi je neka gospođa sve dokumente fotokopirala, ne odnoseći se baš prema toj građi kao prema nekoj dragocjenoj baštini.

N.O.: *Po završetku istraživanja te relativno nepoznate građe, barem široj publici, do kakva ste zaključka došli?*

D.A.: Primjerice, u Bosni i Hercegovini, političkom propagandom išlo se na osjećaj ugroženosti od osmanske turske vlasti kako bi se privukli svi kršćanski narodi, dakle, ne samo pravoslavni Srbi koji su živjeli u Bosni nego i katolički Hrvati, čak i dio domaćega muslimanskoga stanovništva, i da se onda orijentiraju na Srbiju kao na Pijemont Južnih Slavena, kao što su pisali beogradski povjesničari između dva rata. Željelo se postići da se ti narodi u Osmanskom Carstvu postave prema Srbiji kao središtu ujedinjenja. Dakle, bila je to politika proširenja tadašnje male autonomne kneževine Srbije, koja se tu postavila kao činitelj koji želi proširiti granice i onda vremenom izvojevati nezavisnost, što joj je i uspjelo.

N.O.: *Temelj za tu tajnu politiku Srbije preuzet je iz programa Načertanije tadašnjeg ministra unutarnjih poslova Srbije Ilije Garašanina. U čemu se sastojao taj program?*

D.A.: *Načertanije* je bio velikosrpski program jer je Garašanin u njemu isticao kako treba učiniti sve u „priključenju magdježivećeg naroda srpskoga”, znači, svih Srba u jednu državu, i u svrhu toga trebalo je organizirati tajne agente koji bi po susjednim pokrajinama ispitivali mišljenja, vojnu tehniku Turaka i slično, i onda te izvještaje slali u Beograd. Na nekim mjestima programa, primjerice u dijelu gdje se govori o odnosu prema Bugarskoj, ističe se potreba za školovanjem mladih Bugara na beogradskim, srpskim pravoslavnim školama, koji bi onda mogli, vrativši se u Bugarsku, djelovati u korist Srbije. Taj tajni program vlada Srbije počela je ostvarivati 1845, ali je propaganda bila najjača od 1849. do 1851.

N.O.: *Garašaninov program nastao je na temelju plana Čeha Františka Zacha. No, razlike su očite. Objasnite o čemu je riječ s obzirom na Garašaninove izmjene?*

D.A.: Već je hrvatski povjesničar Petar Šimunić 1944. u povodu stogodišnjice izrade *Načertanija* objavio knjižicu *Načertanije, tajni spis srpske vanjske politike*, koja je poslije dobila epitet ustaške propagande, u kojoj je uspoređivao Zachov plan i *Načertanije*. To je pak omogućio beogradski povjesničar Dragoslav Stranjaković, koji je i Zachov plan i *Načertanije* objavio istodobno, neposredno prije Drugog svjetskog rata, u časopisu Srpske akademije. Nakon Drugog svjetskog rata Mirko Valentić i neki drugi povjesničari isticali su razlike između Zachova plana i *Načertanija*, pokazavši kako Garašanin izbacuje pridjev „južnoslavenski” i ubacuje „srpski” ili „naš narod”, i kako izbacuje sva ona mjesta koja se mogu smatrati širom orijentacijom u korist uže. Tako je izbacio i cijelo poglavlje o odnosu Srbije s Hrvatskom u kojem je Zach izrazio oduševljenje ilirskom idejom i Ljudevitom Gajem. Neki povjesničari smatrali su kako to nije nikakav dokaz da je to velikosrpski program. Međutim, smatram da ocjena o velikosrpskom programu stoji i da upravo to može poslužiti kao jedan od dokaza, a posebno djelatnost koja se poslije razvija na temelju *Načertanija*.

N.O.: *Kakav je odnos bio tajne politike Srbije prema Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj i Vojvodini u to vrijeme?*

D.A.: Ilija Garašanin i njegovi suradnici pokušavali su privući bosanske franjevce. U tome su ponekad uspijevali pa su poneki franjevci dolazili u Beograd na putu prema Carigradu i tamo se susretali sa srbijanskim političkim djelatnicima. Primjerice, Toma Kovačević, pisac drugoga ustava, osnivač tajne organizacije i kolovođa u jednom predjelu, ostao je u Beogradu i postao visoki službenik Ministarstva unutrašnjih poslova. Znači, pokušavali su učiniti sve što je bilo moguće, idući na neobrazovanost puka i još nezrelu nacionalnu ideju, kako bi privukli Srbiji i srpskoj nacionalnoj ideji.

N.O.: *Potom je 1849. osnovana tajna srpska organizacija, koja je trebala provoditi Garašaninov program. Kakve je rezultate polučila?*

D.A.: U historiografiji se ta organizacija obično naziva „Organizacija političke propagande Srbije” i o njoj najviše znamo iz djela povjesničara Dragoslava Stranjakovića. Ja sam sada prvi put objavio u izvorniku statute te organizacije, čiji su autori bili Matija Ban, zanimljiva i neobična osoba iz Dubrovnika, i Toma Kovačević. Ta organizacija uspostavila je mrežu agenata u nekim dijelovima južnoslavenskih pokrajina pod turskom vlašću i u sjevernoj Albaniji, u kojoj su živjeli katolički Albanci, i trebala je poslužiti za pripremu ustanka, odnosno, oslobođanje od turske vlasti i za pripojenje tih područja Srbiji. No, zbog smirivanja situacije u Europi nakon ugušenja revolucije prestala je djelovati, a da nikakav ustanak nije podigla. Smatram kako je to ipak paradigma da se prije 150 godina osniva organizacija u svrhu proširenja granica Srbije.

N.O.: *Kakvu je ulogu u svemu odigrao Matija Ban?*

D.A.: On je živio veoma dugo, rođen je 1818, a umro je 1903. U ranoj je mladosti bio učenik vjerskih škola u Dubrovniku, potom je otišao u Malu Aziju, gdje je naučio grčki i oženio se Grkinjom, predavao je talijanski i francuski u nekim carigradskim školama, a onda se 1844. preselio u Srbiju da, kako sam piše u prijepisima svojih pisama, raširi zrenik južnih Slavena. Prihvatio je ideju kako su štokavci Srbi katoličke vjere i kako u Dubrovniku žive Srbi katoličke vjere, i bio je jedan od prvih propagatora ideje o srpskom, nacionalnom karakteru katoličkoga duha. Međutim, nakon godine i pol dana djelovanja tajne organizacije, Matija Ban i Ilija Garašanin posvađali su se, odnosno, Ban je imao neke svoje ideje pa je bio smijenjen. Imao je iznimno visoke novčane apetite, smatrajući da mu pripada znatno više novca nego što je dobivao, što je pak pravdao brojnom obitelji i služavkama. Nakon smjenjivanja, poslan je na drugo mjesto. Kad sam dogovarao temu magistarskog rada, izrazio sam želju da napišem biografiju Matije Bana. Odgovorili su mi kako je to tema za dugogodišnji rad na disertaciji, što je točno jer je to bio čovjek koji je bio pedeset godina aktivan i koji je ostavio nekoliko tisuća rasprava.

N.O.: *Ima li podataka o aktivnostima pravoslavne crkve u tajnoj politici Srbije toga razdoblja?*

D.A.: Podataka o aktivnoj ulozi Srpske pravoslavne crkve i njezinih svećenika ima vrlo malo. Uglavnom su to bili pojedini svećenici koji su u sklopu organizacije djelovali kao agenti ili neki episkopi koji su pružali potporu, ali na temelju takvih informacija mislim da je teško išta konkretno reći o djelovanju Srpske pravoslavne crkve.

N.O.: *O tajnoj politici Srbije 19. stoljeća šezdeset godina ništa se nije znalo u široj javnosti. Je li bilo kasnijih revaloriziranja?*

D.A.: O tajnoj organizaciji i programu *Načertanije* sigurno se znalo u nekim špijunskim krugovima, a neki prijepisi programa postoje u bibliotekama u Budimpešti i Beču, što znači da su određeni ljudi bili upoznati s tim programom. Ali, u širokoj javnosti i u kulturnoznanstvenim krugovima to nije bilo toliko poznato sve do kraja stoljeća, kad je u srpskom zborniku radova *Godišnjica Nikole Čupića* iznesena naznaka o postojanju te tajne organizacije. Ali, zanimljivo je da 1906. beogradsko *Delo* donosi *Načertanije* prvi put u cijelosti u vrijeme kad se u Srbiji dogodio prevrat i kad je nova dinastija došla na vlast. Između dva svjetska rata o *Načertaniju* se govorilo uglavnom kao o jugoslavenskom programu, prvom programu ujedinjenja Jugoslavena, o Iliji Garašaninu kao šefu propagande među Jugoslavenima i slično. Čak su i hrvatski povjesničari pisali u tom smislu, tek je jedan beogradski povjesničar neposredno prije Drugog svjetskog rata napisao da je to velikosrpski program, i ta je ocjena bila aktualna sve do osamdesetih godina. Tada je Vasilije Krestić na nekom beogradskom skupu javno zatražio revalorizaciju *Načertanija* Ilije Garašanina u srpskoj povijesti. U tom tekstu, poslije objavljenom u knjizi, kazao je kako, eto, Garašanin nije zaslužio da se u glavnom gradu Srbije „ni jedan sokak ne zove njovim imenom”. Sve ocjene potvrđuju da je to jedan od temeljnih srpskih političkih programa.

N.O.: *Nakon istraživanja tajne politike Srbije 19. stoljeća počeli ste izučavati stanje u Hrvatskoj nakon atentata uoči Prvog svjetskog rata. Kako je do toga došlo?*

D.A.: Otišao sam u Budimpeštu na Srednjoeuropsko sveučilište, koje je osnovao Georg Soros i na koje dolaze studenti iz srednje i istočne Europe, ali i iz zapadnih zemalja, i gdje predaju vrsni stručnjaci, primjerice, nama je nekoliko predavanja održao Norman Stone iz Velike Britanije i Ivan Berend, poznati mađarski ekonomski povjesničar koji danas radi u Los Angelesu. Tamo sam odslušao jednogodišnji postdiplomski studij na kojem sam pokušao na temelju policijskih izvještaja, in memoriam i novinskih članaka rekonstruirati situaciju u banskoj Hrvatskoj neposredno uoči Prvog svjetskoga rata, odnosno, proniknuti u odjeke atentata i svih onih događaja koji su uslijedili u hrvatskoj javnosti.

N.O.: *Potom ste se zainteresirali za hrvatsko-češke odnose na prijelazu stoljeća, o čemu pripremate i disertaciju. Što vas je najviše privuklo toj temi, koja također nije od već istraživana?*

D.A.: Tu temu smatram iznimno važnom. Uostalom, i odlomak o hrvatsko-češkim odnosima u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* započinje rečenicom kako je prvi zagrebački biskup bio Čeh Duh. Hrvatsko-češki odnosi bili su dosta snažni u srednjem te u ranom novom vijeku, te osobito u doba ilirskoga pokreta. Književna povijest dala je određene radove na tu temu, analizirajući književnost moderne, ali u historiografiji dosad nije bilo sličnih radova, pa će moj rad biti prvi historiografski pristup toj problematici. Zaintrigirali su me studenti iz Zagreba, posebice nakon protjerivanja s našega sveučilišta, koji su odlazili u Prag i tamo nastavljali studirati i tiskati časopise pod utjecajem češke političke misli, primjerice *Hrvatsku misao*, u kojoj se iskazuje nova generacija. Važnost teme očituje se u gospodarskim odnosima jer češki kapital dolazi u Hrvatsku, i u pitanju čeških iseljenika koji se u velikom broju doseljavaju u Hrvatsku potkraj stoljeća i tu čine novu zajednicu, a ako se govori o pojedincima, svakako valja napomenuti odnos Stjepana Radića prema Česima i Češkoj i odnos Masaryka prema Hrvatima i Hrvatskoj.

N.O.: *Do kakvih ste spoznaja došli?*

D.A.: Zanimali su me struktura i porijeklo tih praških studenata te rezultati njihova boravka u Pragu što se tiče uspjeha na studiju, dakako, koliko se to moglo rekonstruirati. Riječ je o Stjepanu Radiću koji je studirao godinu dana i upisao i treći semestar na sveučilištu u Pragu, ali fakultet tamo nije završio jer se na skupštini Českog studentskog društva Slavija zbog svoje svađalačke naravi posvađao s policajcem i dobio deset dana zatvora, zabranu studiranja i izgon iz Češke. Tvrdio je da je policajac prekoračio svoje ovlasti. U Pragu su u to doba studirali i Živan Bertić, književnik tematikom vezan uz Srijem, Vladimir Jelovšek, Nikola Fugger, poslije poznati zemunski odvjetnik, Franjo Poljak koji je kasnije postao i ministar u međuratnoj jugoslavenskoj vladi, dakle ljudi koji su ostavili traga. Oni su pisali svom češkom prijatelju Františku Hlávacku i u njegovoj ostavštini pronašao sam neke od tih dokumenata, i nadam se da će to uskoro biti moguće negdje objaviti.

N.O.: *U to je doba aktualan bio i neoslavizam. Jeste li izučavali i to područje?*

D.A.: Potkraj 19. stoljeća panslavizam već slabi, ali se javlja neoslavizam, posebno u Češkoj, za koji je najviše poticaja dao Karel Kramář. U Hrvatskoj je također bilo utjecaja tog novog slavizma, koji je vrhunac dosegnuo 1908. na Slavenskom kongresu. Ali, u nas nije bio toliko prihvaćen kao u Češkoj. Jednu verziju neoslavizma imali su i Poljaci u Galiciji, okupljeni oko časopisa *Slavenski svijet*, koji je izlazio od 1905. do Prvog svjetskog rata, želeći pokazati poljski pogled na slavenska pitanja. Bavio sam se i tim časopisom i napravio dosad još nepubliciranu bibliografiju hrvatskih tema u tom časopisu, gdje su poljski slavisti, povjesničari i drugi intelektualci pisali o različitim slavenskim temama. U časopisu je surađivao i Stjepan Radić. U svakom slučaju, i to područje valjalo bi podrobnije istražiti.

Hrvatska historiografija opsjednuta je sindromom žrtve

Intervju u *Novom listu* vodio Neven Šantić (objavljeno u prilogu „Pogledi” 2.XI.2002).

O politizaciji i instrumentalizaciji povijesti, njenom učenju u školama te odnosu prema najnovijoj hrvatskoj povijesti, razgovarali smo s dr. Damirom Agićićem, docentom na Odsjeku za povijest zagrebačkog Filozofskog fakulteta.

Neven Šantić (N.Š.): *Danas je u Hrvatskoj politički govor gotovo nezamisliv bez osvrtnja na povijest. Čini se da svatko povijesne događaje interpretira kako mu odgovara, ne libeći se manipulacije i instrumentalizacije. Kako Vi to vidite?*

D.A.: Određeni stupanj povezanosti povijesti i politike postoji posvuda u svijetu. Naš je problem u tome što je dugo godina, u doba komunističkog, dakle nedemokratskog totalitarnog sustava, politika pokušavala, i u određenoj mjeri uspijevala, nametati kriterije i u povijesnim istraživanjima. Situacija se tek potkraj osamdesetih godina počela mijenjati. No, u devedesetima je također bilo nastojanja da se povijesna istraživanja kontroliraju. Ti pokušaji nisu bili uvijek uspješni jer je historiografija uspijevala, i u onom prethodnom razdoblju, i u zadnjih deset godina, pronalaziti i neke putove da se odmakne od kontrole politike. Ali zloupotreba je ipak bilo.

N.Š.: *Gdje se prvenstveno manifestirala ta zloupotreba povijesti?*

D.A.: Primjerice, može se govoriti o sindromu žrtve. To je inače česta pojava i drugdje, ne samo kod nas. Pojednostavljeno rečeno, to je uvjerenje kako smo „mi” – grupa s kojom se pojedinci identificiraju – uvijek žrtve povijesti. U socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji kao žrtva je prikazivano radništvo, u doba vladavine HDZ-a to je bila nacija. Izvorište većine nasilnih ponašanja, i to ne samo u našem dijelu svijeta, nalazi se u tom sindromu žrtve. Komunistička partija je sebi uzimala ulogu onoga tko će štititi tu navodnu žrtvu. Istovremeno su povjesničari poticani da istražuju raniji loš položaj radništva.

Drugi je primjer veličanje pobjede. Nakon 1945. godine KP je iskoristila činjenicu da je bila snaga koja se našla na čelu antifašističkog pokreta pa je pokušala izjednačiti cijelu antifašističku borbu u Hrvatskoj s KPH. U tim zloupotrebama nije se smjelo prozboriti o negativnim stranama, zločinima koje su učinile partizanske postrojbe potkraj i nakon Drugog svjetskog rata. Nešto slično, mehanizam je naime sličan, događalo se u doba predsjednika Tuđmana kada su se pokušavali izjednačiti postanak hrvatske države i uspjesi na tom polju s predsjednikom Tuđmanom i

HDZ-om. To veličanje pobjede je pokušaj da se nametne samo jedna strana, a povijest je uvijek mnogo složenija.

N.Š.: *Zloupotreba povijesti radi dnevno-političkih potreba dotiče i pitanje same povijesne znanosti?*

D.A.: U tome svemu svoju ulogu ima i historiografija. Znači, ako sam govorio o tom sindromu žrtve, mitu žrtve, u svakom konkretnom slučaju detaljna historiografska istraživanja obavljena su u slučajevima u kojima smo „mi” bili žrtve, a izbjegavana su istraživanja u kojima smo „mi” bili progonitelji, a toga je isto bilo. Primjerice, pisalo se o onima koji su se usprotivili KPJ i stali na stranu Staljina, ali se nije smjelo niti slova napisati o sankcijama koje su prema njima primjenjivane na Golom otoku i slično. Zbog toga je dolazilo do situacije da se u nekim sintetskim radovima, pa i u udžbenicima povijesti, taj mit žrtve prenaplašavao.

N.Š.: *Prošlo je sedam godina od kada je i formalno završio Domovinski rat o kojem se, naročito u povodu suradnje s Haškim sudom, često govori. Kako mu pristupiti s povijesne strane? Mogu li, kako tvrde neki protivnici te suradnje, elementi optužnice promijeniti viđenje tih povijesnih događaja?*

D.A.: Meni je žao što je trebalo dugo vremena da se počnu ostvarivati želje pokojnog profesora Ljube Bobana kako treba pripremati nekog mladog istraživača-povjesničara koji će profesionalno istraživati Domovinski rat. Tek je prošle godine Ministarstvo znanosti pozvalo povjesničare da se prijave sa svojim projektima i, koliko mi je poznato, neki projekti su prijavljeni, odobreni i započela je njihova realizacija.

N.Š.: *Hoće li elementi optužnica promijeniti sliku o Domovinskom ratu?*

D.A.: Mislim da u historiografskom smislu slika Domovinskog rata još nije niti stvorena. Ona je stvorena u javnom mnijenju, u političkom govoru, ali historiografskih rasprava, a one su potrebne i nužne, o razdoblju posljednjih deset godina hrvatske povijesti nema mnogo.

N.Š.: *U svakom slučaju, nekakva uzročno-posljedična veza između pravnih dokumenata jedne institucije i valorizacije onoga što se dogodilo, sama po sebi ne postoji?*

D.A.: Dokumentacija bilo koje institucije je povijesni izvor i kada bude dostupna povjesničarima, u tom će smislu biti povijesni izvor. Na povjesničarima koji se budu bavili ovim problemom bit će, međutim, zadatak da te i druge izvore iskoriste u pisanju bilo niza analitičkih članaka, bilo sintetičkog prikaza Domovinskog rata. I to je vrlo velik posao koji će trajati dugo vremena.

N.Š.: *Ali, interpretacija jednog pravника sigurno nije ta koja će korjenito promijeniti viđenje nekog događaja ili procesa?*

D.A.: Naravno da ne. Dokumenti su jedno, a interpretacije nešto drugo.

N.Š.: *Kada spominjemo pitanje Domovinskog rata, i uopće povijesti, za društvo u cjelini izuzetno je važno pitanje učenja povijesti u školama. Vi ste autor i koautor školskih udžbenika. Kakvu nam povijest uče djeca u školama? Koliko to što oni uče odgovara*

onome što se zaista dogodilo i istovremeno ih osposobljava za svakodnevni život gdje se te teme reflektiraju u javnom i političkom govoru?

D.A.: Kada govorimo o stanju nastave povijesti u školama, o problemima učenja povijesti, tu treba govoriti o više aspekata. Nastava povijesti u školama dijeli sudbinu školstva i društva u cjelini. A opće stanje u školstvu u Hrvatskoj nije blistavo. Prije svega u materijalnom smislu, a isto tako, ovo što govorim tiče se prije svega nastave povijesti, obrazovna struktura nastavnog kadra nije uvijek posve odgovarajuća, niti je izobrazba nastavnika povijesti i njihovo stručno usavršavanje dovoljno. Smatram da je u tome pogledu mnogo veća odgovornost Ministarstva prosvjete i športa, Zavoda za unapređenje školstva, dakle institucija države, a isto tako i sveučilišta koja organiziraju temeljnu izobrazbu nastavnika, nego samih učitelja i profesora. Nadalje, treći aspekt koji treba imati u vidu kada se o tome govori jest nastavni plan i program koji je anakron, neodgovarajući izazovima novog vremena. Nije primjeren i naprosto je loš.

N.Š.: *Zašto ga smatrate lošim?*

D.A.: Do detalja je razrađen i to zapravo uvelike sputava i autore udžbenika kojih od 1996. godine ima po nekoliko za svaki razred, kao i nastavnike jer im točno zadaje što, kako i u kojoj mjeri trebaju obraditi. Također, kad o tome govorimo, treba imati na umu i poteze koje čini Ministarstvo prosvjete pa ponekad nastaju situacije koje su na granici nesporazuma i pomutnje. Najnoviji problem koji učitelji u školama imaju jest takozvano rasterećenje, odnosno skraćivanje programa. Tu je riječ o mehaničkom izbacivanju nekih dijelova lošeg nastavnog plana i programa. Kad imate takve stvari, a isto tako nema prave evaluacije rada nastavnika u školama, onda je i nastava povijesti vrlo problematična, odnosno nije posve moderna pa onda učenici često taj predmet i ne vole. Kao autor i urednik udžbenika očekivao sam, zajedno s nekim mojim kolegama, da će se stvari s promjenom vlasti prije skoro tri godine u bitnome promijeniti. Do toga, nažalost, nije došlo. Što će se i kako u tom pogledu promijeniti u skoroj budućnosti, teško je prognozirati.

N.Š.: *Što u takvoj situaciji dobivaju djeca?*

D.A.: Zavisi od konkretnih slučajeva. Postoje sjajni nastavnici koji se u takvim situacijama dobro snalaze i koji onda uspijevaju učenicima prenijeti ono što je bitno. A za nastavu općenito, a pogotovo jednog humanističkog predmeta kao što je povijest, bitno je da učenike pripremi za budući život. Dakle, da ti mladi ljudi, osobito u srednjim školama, postanu politički svjesni da je sudbina društva i države jednim dijelom i u njihovim rukama. Nisam siguran može li se to učiniti na način koji zahtijeva sadašnji nastavni plan i program. Osim u slučajevima da ga dobri nastavnici na neki način zaobiđu, nadograde i na taj način rade s đacima.

Nije bitno da učenici znaju sve podatke. Neka istraživanja govore da se nakon dva do tri tjedna od završetka školske godine pamti 10 do 15 posto gradiva. Ali bitno je

to da se učenike nauči razlikovati bitno od manje važnoga, da nauče kritički misliti i samostalno zaključivati, te da se pripreme za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu.

N.Š.: *Uža vam je specijalnost povijest 19. i početka 20. stoljeća, no što kažete na kritike koje govore da se danas u udžbenicima povijesti u Hrvatskoj naglašavaju krivi trenuci iz Drugog svjetskog rata i cjelokupne novije hrvatske povijesti?*

D.A.: Tu treba jasno kazati da nastavni plan i program ispod crte takve stvari i traži. Odnosno, da neki udžbenici koji su, na samom početku, nastali na temelju takvog nastavnog plana i programa, i koji su se njega slijepo i detaljno držali, možda neke trenutke i prenatlažavaju. Traži se da se naglašava stradanje Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji. To je neosporno bila činjenica, ali ako se to prenatlažava, postaje još jače i snažnije i udaljava se od kompleksnijeg promatranja povijesti. No, treba imati na umu da postoje i drukčiji udžbenici, koji su dodali i neke druge, nove elemente, tako da su uspjeli zaobići intenciju nastavnog plana i programa.

N.Š.: *Koliko u svemu tome ima težinu pitanje povijesne distance?*

D.A.: Povjesničari u socijalističkom sustavu su bježali od najnovije povijesti koliko su mogli, upravo zato što je bilo pokušaja da ih se strogo kontrolira. Meni je jako žao da se dobrim dijelom i danas ta povijesna distanca postavlja kao vrlo važan kriterij u povijesnim istraživanjima, s tvrdnjom da, ako nema povijesne distance, onda nema historiografije. To nije točno, jer povjesničari mogu i trebaju istraživati i najnovije povijesne događaje i procese. Naravno da je onda metodologija tih istraživanja drukčija. I naravno da povjesničari ne mogu uvijek na uvid dobiti sve dokumente. Međutim, ima li povjesničar sve dokumente koji se tiču hrvatske povijesti, primjerice 9. stoljeća. Povjesničari najnovije povijesti zapravo imaju previše izvora, bombardirani su njima, iako nisu svi izvori jednake vrijednosti, i tu treba napraviti selekciju.

N.Š.: *Ne postoji li opasnost da budu vrlo brzo demantirani?*

D.A.: Naravno da se povjesničaru najnovije povijesti može dogoditi da vrlo brzo, sutradan po objavljivanju njegova teksta, otkrićem nekih novih informacija sve bude pokopano, da se njegove spoznaje pokažu neaktualne. Tragedija je ako se to dogodi dok je knjiga u tisku. Ali se, isto tako, može dogoditi, i događa se u svijetu, da se otkrivaju neki izvori i dokumenti i za starija povijesna razdoblja, pa se neke teze ili spoznaje mijenjaju. Doduše, u najnovijim povijesnim istraživanjima te promjene mogu biti puno jače, dramatičnije.

N.Š.: *U svakom slučaju, inzistirate na izučavanju najnovije povijesti?*

D.A.: Da, treba istraživati najnovija povijesna zbivanja, nedostaje nam toga, a drugo, ako se govori o tome što učenici trebaju učiti iz svojih udžbenika, također sam sklon tome da trebaju učiti sve do najnovijeg razdoblja, odnosno da ne trebaju stati na 1995. godinu, kao što je sada to predviđeno u nastavnom planu i programu. Od tada je, evo, prošlo sedam godina, i u tom se razdoblju štošta dogodilo. U

udžbenicima koje sam ja uređivao stavili smo neke aktualne slike nakon promjene vlasti u Hrvatskoj i po novinama smo bili kritizirani kao da se radi nova ideologizacija. A ilustracije koje smo stavili u te udžbenike su bile informativnog karaktera, s tekstovima da se u Hrvatskoj 2000. godine dogodila promjena vlasti. Sada smo u novo izdanje jednog udžbenika stavili i informaciju o tome što se dogodilo u SAD-u u rujnu prošle godine. Kada god se radi dopuna izdanja udžbenika, treba aktualizirati gradivo. Osim toga, kada se govori o povijesnoj distanci i istraživanjima najnovijeg razdoblja, onda se često to odbija pod izgovorom da to nije povijest, već politika, da je sve to ispolitizirano. Ali, ispolitiziran može biti i srednji vijek. Primjer toga je dugotrajna polemika između kolege Nevena Budaka i ministrice Lilje Vokić o krunidbi kralja Tomislava.

N.Š.: *Je li sve ovo što govorite razlog da se rijetki u Hrvatskoj, i to s ogradama, odlučuju na sintezu novije hrvatske povijesti? Kada bi jedna takva, solidna i izbalansirana, sinteza mogla ugledati svjetlo dana?*

D.A.: Naša je historiografija takva kakvi smo i mi. Ako se uspoređujemo s tranzicijskim zemljama, postoje mnogo razvijenije historiografije od hrvatske, ali i neke koje su daleko iza naše. Sintezu je zapravo nemoguće napraviti bez temeljnih povijesnih istraživanja, a takvih istraživanja koja bi se doticala druge polovice 20. stoljeća naprosto nedostaje. I trebat će proći još vremena, pod uvjetom da se već sutra krene u takva istraživanja, da netko potom uzme te analize i napravi cjelovitu sintezu. Naravno, mogu se raditi pokušaji sinteza na temelju radova koji postoje i vlastitih istraživanja, ali to je onda uvijek pomalo sklizak teren na kojem ne možete adekvatno odgovoriti na sva pitanja i probleme. To je, vjerujem, razlog zašto nedostaje sinteza hrvatske povijesti najnovijeg razdoblja. Bio bih vrlo sretan kada bi se za pet ili deset godina pojavila jedna sinteza hrvatske povijesti druge polovine 20. stoljeća.

N.Š.: *Hrvatska historiografija, rekli ste, jest takva kakva je. Koliko sami povjesničari mogu utjecati na okruženje u kojem rade i odjeke onoga što rade?*

D.A.: Prvo, valja imati na umu da je povjesničara u Hrvatskoj još uvijek premalo. Stanje se u posljednjih nekoliko godina mijenja nabolje zahvaljujući instituciji znanstvenih novaka i većem broju mladih osoba koje su na poslijediplomskim i doktorskim studijima, i koje se onda kroz neko vrijeme trebaju pokazati kao povjesničari. Često sam se znao šaliti da povjesničara u Hrvatskoj ima onoliko koliko, primjerice u Poljskoj ili Njemačkoj, ima povijesnih časopisa.

Druga stvar, upravo zato što nas je malo, mi koji smo na fakultetima opterećeni smo velikim brojem studenata, kolege u institutima obvezama da zadovolje svoje projektne zahtjeve, a i nekako se ne potiče popularizacija povijesti. I to nam nedostaje. Bio bih vrlo sretan kada bi se povjesničari više i češće javljali u dnevnim novinama, u novinama za kulturu i umjetnost, časopisima za popularizaciju znanosti. Tu bi povjesničari mogli imati mnogo veći i snažniji utjecaj tumačeći široj javnosti

u mnogo većoj mjeri nego dosad neka složena povijesna zbivanja. Jer, ako raspravu objavite u časopisu čija je naklada 300 primjeraka, a od toga 150 primjeraka leži na skladištu, onda je taj utjecaj gotovo nikakav. Isto tako, uloga povjesničara, nastavnika u školama, mogla bi i trebala biti veća da i kroz nastavu odgovore izazovima novog vremena, a s druge strane da u svojim lokalnim sredinama djeluju na organiziranju kulturno-povijesnih događanja i izložbi.

[Izdvojeno, u zasebnom okviru]

Istraživati drugu polovinu 20. stoljeća

N.Š.: *Kada govorimo o događajima iz Drugog svjetskog rata koji u dobroj mjeri dinamiziraju i politički govor danas, donedavno se gotovo inzistiralo na svehrvatskoj pomirbi, pomirbi partizana i ustaša. Kako tome pristupiti? Je li moguće to napraviti?*

D.A.: Smatram da te teme treba istraživati na najbolji moći način u profesionalnom smislu, dakle da treba govoriti trezveno i otvoreno o svim, ponekad i vrlo ružnim i teškim stvarima. Pitanje pomirbe mislim da više nije toliko aktualno u tome smislu jer danas je na redu jedna posve nova i mlada generacija koja ne bi smjela ni izdaleka biti opterećena nečim od prije šezdeset godina. Danas je puno potrebnije istraživati i objašnjavati što se u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji događalo u drugoj polovici 20. stoljeća.

Opasni Soros

D.A.: U jednom od udžbenika koji je još uvijek na snazi, u nekom od prvih izdanja je stajalo da je, parafraziram, institucija Otvoreno društvo Georga Sorosa neprijateljski nastrojena prema Hrvatskoj. Taj je dio nakon procjenjivanja udžbenika prije dvije i pol godine izmijenjen, ali bit priče o najnovijoj hrvatskoj povijesti u tom udžbeniku nije dobro postavljena i ako neki profesor inzistira na upotrebi toga udžbenika, onda se njegovi učenici mogu naći u poteškoćama. Međutim, postoje udžbenici u kojima su te stvari objašnjene na drukčiji, mnogo izbalansiraniji način, bliži stvarnim događajima.

Kliofest 2014.

Razgovor za web portal *Moderna vremena Info* (www.mvinfo.hr) vodio Nenad Bartolčić (objavljeno u svibnju 2014).

Nenad Bartolčić (N.B.): *Kako je uopće došlo do ideje da se organizira Kliofest?*

Damir Agićić (D.A.): Nekoliko me stvari navelo na to da predložim organiziranje festivala povijesti i povijesne knjige, prvo nekim bliskim suradnicima i prijateljima, a potom i Predsjedništvu Hrvatskoga nacionalnog odbora za povijesne znanosti: dugogodišnje iskustvo sa pulske manifestacije San(j)am knjige u Istri, poznavanje sajma povijesne knjige u Krakovu, želja da se popularizira hrvatska historiografija što djelomice već nekoliko godina činim preko web portala www.historiografija.hr. U prvom redu, razmišljanje da bi povjesničari morali aktivnije sudjelovati na javnoj sceni. Na prošlogodišnjem smo Interliberu Krešimir Maligec i ja ideju o tom da se u proljeće negdje u Zagrebu priredi manifestacija koja bi okupila povjesničare i nakladnike koji objavljuju povijesne knjige izložili mnogima te od svih sa kojima smo razgovarali dobili pozitivan odgovor. I potom su krenule pripreme – potraga za prostorom, suorganizatorima, sudionicima, napose i za financijskom podrškom jer ovakvo događanje nužno iziskuje određena sredstva. Nije sve išlo lako, ali smo se uspjeli odhrvati brojnim poteškoćama i evo, imamo Kliofest.

N.B.: *Koje su osnovne intencije festivala?*

D.A.: Glavna je ideja bila staviti povijest, odnosno historiografiju, i povijesnu knjigu u žižu interesa javnosti. Omogućiti brojnim studentima u Zagrebu i Hrvatskoj općenito, ali i običnim ljudima koji vole povijest da se upoznaju s piscima povijesti i njihovim djelima, da čuju što o nekim pitanjima suvremene hrvatske povijesti i historiografije govore hrvatski povjesničari, ali i to da mogu kupiti povijesne knjige uz popust. Bio bih sretan kad bismo uspjeli iznjedriti i neke ideje i prijedloge što i kako dalje s historijskim istraživanjima, osobito novije i najnovije povijesti, oko čega inače postoje brojni nesporazumi i neslaganja među povjesničarima, katkad i međusobne netrpeljivosti. Bio bih sretan kad bi ova manifestacija makar malo utjecala i na porast svijesti o potrebi čitanja, osobito među mladima. Često svojim studentima citiram Ferdu Šišića iz njegova priručnika hrvatske povijesti objavljenoga prije točno stotinu godina o potrebi da širokim očima prate zbivanja oko sebe, čitaju novine i uče iz knjiga a ne skripata, te da već za studija počnu izgrađivati svoju osobnu biblioteku.

N.B.: *Kakva je koncepcija festivala?*

D.A.: Zagreb ima veliki sajam knjige i učila na kojem se knjige samo prodaju. Naša je ideja bila da se priredi manifestacija koja neće biti samo sajam, nego festival povijesti i povijesne knjige. Prvotno je bilo zamišljeno da se tijekom pet dana festivala priredi pet okruglih stolova na određene teme iz suvremene hrvatske povijesti, od Prvoga svjetskog rata do danas, kao i da se omogućiti nakladnicima da ponude predstavljanja svojih izdavačkih programa preko promocija knjiga ili tribina. Tijekom priprema iznjedrila se ideja o dodatnom, šestom okruglom stolu na kojem će se govoriti o grbovima kao znakovima hrvatskog identiteta. Potom, razmišljali smo o dvije izložbe. Uspjeli smo prirediti jednu – izložbu oružja i opreme iz Muzeja seljačkih buna, koju potpisuje Vlatka Filipčić Maligec, a druga će vjerojatno biti gotova tek ujesen. Nadalje, od prvoga smo dana razmišljali da se na kraju svakoga dana prikaže i povijesni film. Kolega Daniel Rafaelić prihvatio se zahtjevnog zadatka i svake će večeri predstaviti i prikazati neki film koji je vezan uz okrugle stolove. Bit će i nekoliko radionica koje će izvoditi muzejski i arhivski djelatnici, kao i dvije kolegice s Katedre stare povijesti Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Napokon, važan je element Klioifesta i prodajna izložba, sajam povijesne knjige. Zamišljeno je da bude na obostranu korist: nakladnicima se pruža prilika da ponude svoja izdanja, da neka od njih i promoviraju, a posjetitelji će moći kupiti knjige koje ih zanimaju, neke i uz znatan popust. Nadam se da će sve to skupa privući interes javnosti.

N.B.: *Koliko nakladnika sudjeluje na festivalu, jeste li zadovoljni odazivom?*

D.A.: Na festivalu sudjeluje 36 nakladnika, neki izlažu samostalno, većina na zajedničkom štandu. Takvim smo odazivom i više nego zadovoljni, makar nedostaju neki veliki i važni nakladnici koji objavljuju povijesne knjige. Ne znam zašto se nisu odazvali. Možda su se previdjeli javiti na naše pozive, možda nisu vjerovali da ćemo uspjeti, možda su naprosto procijenili da im se to „komercijalno ne isplati“, kako je odgovorio jedan od njih. Ne znam, ja nisam razmišljao o tom aspektu – želio sam staviti svoju struku i nakladnike koji objavljuju povijesne knjige u središte pozornosti javnosti. Vidjet ćemo koliko će to uspjeti. Naivno bi bilo očekivati neki golemi uspjeh u prvome pokušaju, ali s druge strane svjesni smo da se mora pokazivati inicijativa.

N.B.: *Izdvojite „najatraktivnije“ programe ovogodišnjeg festivala?*

D.A.: Teško mi je izdvajati najatraktivnije programe, a ne bi bilo niti korektno prema kolegama koji sudjeluju, kao ni prema izdavačima. Program je javno dostupan na različitim portalima, napose na www.klioifest.org i svatko si može izabrati ono što je njemu „najatraktivnije“ – od grbova, ratova, biografija, socijalizma, historiografije do predstavljanja knjiga o temama koje nekoga osobito zanimaju. Vjerujem da će mnogi htjeti vidjeti izložbu oružja, a tu su i filmovi.

N.B.: *Tko su organizatori i kako se festival financira?*

D.A.: Organizatori festivala su dvije udruge povjesničara – Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti i Društvo za hrvatsku povjesnicu, najveće i najstarije udruge hrvatskih povjesničara, dvije udruge nakladnika – Zajednica nakladnika i knjižara te Udruga za zaštitu prava nakladnika ZANA, kao i dvije temeljne institucije u kojima se čuva nacionalna memorija i knjižno blago: Nacionalna i sveučilišna knjižnica te Hrvatski državni arhiv. Najveći dio financijskih sredstava osigurala je udruga ZANA, a novčanu je pomoć dao i Grad Zagreb, na čemu smo zahvalni. Dio je sredstava namaknut iz kotizacija koje su platili nakladnici. Naravno, tu se radi o simboličnim naknadama.

Za sredstva smo se natjecali i kod nadležnih ministarstava – od Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta u programu za popularizaciju znanosti još nemamo odgovora, a odgovor Ministarstva kulture u programu književnih manifestacija i sajmovaja je zasad negativan. Nadam se promjeni te odluke nakon što budemo predložili što smo to uistinu priredili. I ovdje se vjerojatno radi o tome da je ovo prvi festival povijesti i treba se dokazati. Nesigurnost financiranja, odnosno ograničena sredstva s kojima raspolazemo u svakom je slučaju bitan ograničavajući faktor. Primjerice, na polju promocije i propagiranja Klifesta u medijima. Velike se knjižne manifestacije rade s velikim sredstvima, a naša su bila skromna.

N.B.: *Kakva je uopće situacija sa znanstvenom knjigom danas, s kojim se ona izazovima i problemima susreće?*

D.A.: To je pitanje koje bi zahtijevalo dugu i temeljitu elaboraciju, kao i ozbiljna istraživanja kojih – koliko mi je poznato – nema. Mogu govoriti o nekim svojim impresijama, o iskustvima s kojima se kao sveučilišni profesor, urednik i nakladnik znanstvenih knjiga susrećem. Mora se imati na umu da sa znanstvenom knjigom, mislim tu prije svega na humanističke znanosti, nikada nije bilo lako – dugotrajan je proces njezina nastanka, od istraživanja preko pisanja, uređivanja, pripreme i tiska, do distribucije. Bez pomoći države uopće se ne bi mogla pisati ni objavljivati znanstvena djela iz povijesti i ostalih humanističkih znanosti. A onda, kad već proizvedete neko takvo djelo, knjigu o važnom aspektu hrvatske povijesti, onda se izdavači često susreću s problemom kako knjigu plasirati u javnost, učiniti je primjetnom i zainteresirati ljude da posegnu za njome.

N.B.: *Postoji li uopće potražnja, tržište za znanstvenu knjigu?*

D.A.: Mogu govoriti nešto o iskustvima s povijesnim knjigama, najviše sa znanstvenim monografijama iz hrvatske povijesti.

N.B.: *Kakva je tu pozicija nakladništva povijesnih knjiga?*

D.A.: Takve se monografije teško probijaju na tržištu. Povjesničara u Hrvatskoj nema mnogo, ma koliko se u posljednjih petnaestak godina naš broj povećao. Kad bismo se obraćali samo uskoj povjesničarskoj zajednici, onda bi stotinjak primjeraka sasvim zadovoljavalo hrvatske potrebe. No, tu su i profesori povijesti po školama,

studenti povijesti i srodnih znanosti... Dolazimo do brojke od nekoliko tisuća, čak i desetaka tisuća osoba koje su završile studij povijesti. Problem je u tom što su mnogi od njih u nezahvalnoj financijskoj situaciji, a neki s vremenom prestaju pratiti što se zbiva u historiografiji... Neki to nikad nisu ni činili. Čak ni u studentsko doba. Volio bih kad bi ih ovaj festival povijesti i povijesne knjige zainteresirao. Kad bi kročili u Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu te poslušali nešto od programa, prelistali povijesne knjige, možda poneku i kupili.

N.B.: *I sami ste nakladnik, kakve su perspektive vaše nakladničke kuće Srednja Europa?*

D.A.: Da, prije dvanaest, trinaest godina krenuo sam u tu avanturu. Imao sam stanovito iskustvo uređivanja, bio sam već autor dviju knjiga i nekoliko udžbenika, surađivao u Leksikografskom zavodu „Miroslav Krleža”. Želio sam da se neke knjige prevedu i objave na hrvatskome jer sam to smatrao potrebom hrvatske historiografije i studenata povijesti – nakladnici kojima sam predlagao to nisu htjeli, moja institucija nije mogla... Nakon nekoliko prevedenih knjiga počeli su nam se javljati domaći autori.

A za perspektivu ćemo vidjeti. Da nisam nepopravljivi optimist i nemam dovoljno erosa za to čime se bavim, da ne želim pomoći kolegicama i kolegama, osobito mladima, da objave rezultate svojih istraživanja kao knjige, davno bih se prestao time baviti.

N.B.: *Kako financirate objavljivanje vaših izdanja?*

D.A.: Bez poticaja to ne bi bilo moguće. Ministarstvo znanosti, ministarstvo kulture, lokalna zajednica, neke strane zaklade... I vlastita sredstva, da... i to. Nekako uspijevamo.

N.B.: *U Hrvatskoj ne postoji specijalizirana, znanstvena knjižara... pa čak niti u Zagrebu.*

D.A.: I to je velik problem. Sa sjetom se prisjećam Znanstvene knjižare na Cvjetnom trgu, tamo gdje je sada jedan telekomunikacijski operater, ili pak „Mladosti” u Ilici 7, gdje se nekad i u večernjim satima mogla kupovati strana literatura, a sada je tamo neka pekara, kafe-restoran, što li, ili pak „Mladosti” u Ilici 30, gdje su se održavale promocije, a sada je tamo prodavaonica ekskluzivne odjeće. Da, to je neko prošlo vrijeme, znanstvena je knjiga posve „out”.

N.B.: *Koliko je uopće javnost upoznata s izdanjima nakladnika znanstvene knjige. Npr. povijest je čak i široj publici potencijalno zanimljivo područje, no uolikoj je mjeri to slučaj?*

D.A.: Mislim da je šira javnost o tom neinformirana ili barem ne dovoljno. Bio je to i jedan od razloga koji me naveo da priredimo Kliofest. Bit ću zadovoljan ako napravimo barem malen iskorak. Svjestan sam da se stvari ne mogu odmah promijeniti. Postupno, strpljivo, uz odricanja i naporan rad, sigurno mogu.

N.B.: *Nije li akademska zajednica previše pasivna i šutljiva kada su problemi hrvatske knjige u pitanju? Nije reagirala niti kada se uvodio pdv na knjigu, niti kada su se zatvarale neke knjižare, niti kada su istraživanja donosila loše podatke o čitanju u Hrvatskoj. Odakle ta nezainteresiranost?*

D.A.: Jest, pasivni smo. I ne samo kada su u pitanju problemi hrvatske knjige. Možda zato jer je lakše zabiti glavu u dokumente ili raditi u laboratoriju nego se aktivno uključiti u analizu i kritiku društvenog stanja. To možda proizlazi iz iskustva nemoći i nedostatka utjecaja, uzaludnosti pokušaja. Borim se ovako, dodatnim radom i angažmanom. Ne znam je li to dovoljno.

N.B.: *Kako gledate na iako spor ali i vrlo izvjestan, makar i s popriličnim kašnjenjem, razvoj e-nakladništva / e-knjige u Hrvatskoj, pogotovo u kontekstu znanstvene knjige?*

D.A.: To je stvar u kojoj ni sam ne sudjelujem u dovoljnoj mjeri. Miris tiskane knjige, brzo prelistavanje i šuškanje papira. To je nešto zbog čega radim knjige. Naravno, svjestan sam da je u e-knjizi budućnost, napose u tom segmentu znanstvene knjige. Uz važnu napomenu da bi takva knjiga trebala postojati samo uz pravu, papirnatu knjigu koja se čuva u knjižnicama, koju pojedinci imaju na policama u svojim kućama i stanovima.

N.B.: *Znanstvena knjiga nije jeftina, niti u proizvodnji niti u prodaji, često se i ilegalno umnožava, fotokopira, stavlja u pdf formatu na internet... Kako riješiti taj problem? Kako je učiniti dostupnijom i poboljšati legalnu prodaju?*

D.A.: Fotokopiranje znanstvenih knjiga problem je u cijelome svijetu. Taj se problem neće moći nikad riješiti do kraja, ali treba podizati svijest među mladima, pogotovo da se radi o nelegalnoj djelatnosti, o krađi u pravom smislu riječi. Možda jednog dana...

N.B.: *Tko su zapravo najveći kupci znanstvene knjige?*

D.A.: Mislim da su to knjižnice i studenti, a kad se govori o povijesnoj knjizi onda zasigurno i drugi. Oni do kojih informacija o knjizi ili sama knjiga dopre. Naše iskustvo izravne prodaje na Inteliberu pokazuje da su to ljudi različite životne dobi, ali dosta često i pripadnici starije generacije, umirovljenici koji su, očito, cijeli život gajili ljubav prema knjizi.

Duhovi iz boce

Razgovor s dr. Janom Pelikánom, u to doba asistentom Katedre za svjetsku povijest, danas voditeljem Katedre za južnoslavenske i balkanističke studije Karlova sveučilišta u Pragu, za novine Matice hrvatske *Vijenac* vodio Damir Agičić (objavljeno u broju 51, 14. XII. 1995).

Između čeških i hrvatskih povjesničara postoji dugogodišnja suradnja. Ranije u sklopu jugoslavensko-čehoslovačke komisije za povijest, danas na temelju razmjene između sveučilišta u Pragu i Zagrebu. U studenom [1995] je na kratkom studijskom boravku u Zagrebu bio Jan Pelikán. Pitali smo ga kakvo je stanje s istraživanjem i predavanjem hrvatske povijesti, što se u Češkoj misli o raspadu Jugoslavije...

Damir Agičić (D.A.): *U Češkoj odavno postoji interes za izučavanje hrvatske povijesti. Kako objašnjavate taj interes?*

Jan Pelikan (J.P.): Naravno, taj interes ima duboke korijene. Još u prvoj polovici 19. stoljeća Ljudevit Gaj i njegovi suradnici oslanjali su se na češki nacionalni pokret, odnosno na neke češke i slovačke djelatnike, primjerice na Šafařika. U drugoj polovici 19. stoljeća ta suradnja produbljena je, da bi svoj vrhunac stekla na početku 20. stoljeća, te u razdoblju između dva svjetska rata. Mnogo hrvatskih studenata studiralo je na praškom Karlovu sveučilištu. Oni su bili nositelji trajnih veza s češkim kulturnim i političkim krugovima. U to je doba nastao i interes čeških povjesničara za povijest južnoslavenskih naroda. Posebice znamenit bio je rad Milade Paulove, prve profesorice povijesti na Karlovu sveučilištu koja se bavila ne samo bizantskom poviješću nego i hrvatskom i srpskom poviješću na početku 20. stoljeća. Ona je autor knjige o Jugoslavenskom odboru koja još dan-danas pripada najboljim djelima o toj problematici.

Nakon Drugoga svjetskog rata ti odnosi stagniraju, posebice nakon sukoba 1948. godine i nakon sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine. Jugoslavenska povijest, ali i, primjerice, suvremena hrvatska književnost, bile su nepoželjne kao tema za istraživanje. Tako se, primjerice u posljednja dva desetljeća, poviješću Srba, Hrvata i Slovenaca u 20. stoljeću bavio samo jedan znanstvenik, Crnogorac koji je ostao živjeti u Pragu nakon Rezolucije Informbiroa.

D.A.: *Je li nakon „baršunaste revolucije” i rata u Jugoslaviji porastao interes za studijskim usmjerenjem na povijest južnoslavenskih naroda?*

J.P.: Svakako da jest. Međutim, zbog toga što je do 1989. godine država nastojala da se znanstvene institucije bave ponajprije poviješću istočnoeuropskih socijalističkih država, te poviješću komunističkog i radničkog pokreta, sada je povećan interes za povijest Zapadne Europe i Amerike. Trenutačno se na filozofskim fakultetima u Pragu i Brnu, te u povijesnim institutima Češke akademije znanosti oko deset znanstvenika bavi poviješću jugoslavenskih naroda. Nakon raspada Jugoslavije oni se najviše zanimaju uzrocima jugoslavenske krize. U Češkoj izlazi i časopis *Slovanský přehled*, koji je posvećen povijesti srednje, istočne i jugoistočne Europe. Za dvije godine taj će časopis proslaviti stotu obljetnicu svoga izlaženja.

D.A.: *Predaje li se na Karlovu sveučilištu u Pragu zasebno hrvatska povijest?*

J.P.: U Pragu, dakako, nema katedre za hrvatsku povijest. Hrvatska povijest predaje se studentima magistarskog (dodiplomskog) studija u seminaru Istočnoeuropska povijest. Ove godine pet studenata radi diplomski rad iz povijesti jugoistočne Europe. Od njih petero jedan se bavi hrvatskom emigracijom u Češkoj u međuratnom razdoblju, drugi piše o Srpskoj samostalnoj demokratskoj stranci, dok treći završava rad na temu Bosna u prvom razdoblju ustaške vlasti (1941-1942).

Prošle godine profesor sa sveučilišta u Los Angelesu, podrijetlom Čeh, držao je predavanja o češko-hrvatskim gospodarskim odnosima u 19. i na početku 20. stoljeća. Dr. Miroslav Šesták iz Povijesnog instituta Češke akademije imao je predavanja o srpskoj i hrvatskoj politici tijekom Prvoga svjetskog rata. Trenutačno održavam nastavu o hrvatskoj povijesti u 19. stoljeću. Na ta predavanja, koja su izborna (ali postaju obvezna u slučaju da ih student izabere), dolazi u prosjeku dvadesetak studenata. To je relativno mnogo s obzirom na ukupan broj studenata povijesti. Razumije se, imam i predavanja iz hrvatske povijesti za studente koji studiraju hrvatski jezik.

D.A.: *Znači li to da se na sveučilištu u Pragu hrvatski jezik izučava zasebno od srpskoga?*

J.P.: Da. Katedra slavistike organizirala je još prije dvije godine odvojenu nastavu srpskoga i hrvatskoga jezika i književnosti. Međutim, nastava hrvatskog jezika nije baš u dobrom stanju. Na žalost, dio krivice za to snosi i hrvatska lektorica koja je već dvije i pol godine u Pragu. Sad nema velikog zanimanja za studij hrvatskog i drugih južnoslavenskih jezika i književnosti. Ove godine na studij hrvatskoga uspjelo se nakon klasifikacijskih ispita upisati samo dvoje studenata.

D.A.: *Vi ste se počeli baviti poviješću bivše Jugoslavije još prije njezina raspada. Magistrirali ste tezom o gospodarskoj suradnji Čehoslovačke i Jugoslavije neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, 1945-1949. godine. Sad se bavite temom odnosa Jugoslavije i zemalja istočnog bloka neposredno nakon Staljinove smrti. Koji su osnovni rezultati vaših istraživanja?*

J.P.: Vjerojatno mnogo čitatelja zna da je u Hrvatskoj još prije nekoliko godina napisan vrlo ozbiljan rad koji se bavi tom problematikom. To je knjiga Darka

Bekića *Jugoslavija u hladnom ratu*. Međutim, kad je pisao svoju monografiju, Bekić je mogao koristiti samo izvore iz zapadnih arhiva. Želio bih dopuniti njegovo istraživanje činjenicama koje sam ustanovio nakon istraživanja u arhivima istočnoeuropskih zemalja otvorenih nakon 1989. godine. Dakako, kao i svaki povjesničar koji se bavi temom koja se prvi put istražuje, našao sam mnogo zanimljivih podrobnosti, primjerice, da poznata knjiga Veljka Mićunovića *Moskovske godine* nije ništa drugo negoli njegovi izvještaji koje je on kao jugoslavenski veleposlanik u Moskvi slao u Ministarstvo vanjskih poslova u Beograd. Iz tih su izvještaja izostavljeni samo ulomci koji su se odnosili na Kinu.

To što mislim da je najvažnije, jest potvrda činjenice kako je Josip Broz Tito negdje od kraja 1954. godine bio spreman uključiti Jugoslaviju u istočni blok. Jedino je želio da mu Hruščov za to dobro „plati”. Tito je smatrao da Jugoslavija treba dobiti dominantan položaj među socijalističkim državama na Balkanu ili čak to da u socijalističkom bloku treba imati ulogu drugog „starijeg brata”.

D.A.: *A zašto se to nije dogodilo?*

J.P.: Namjera Kremlja bila je privući Beograd u lager. Sovjetske vlasti stanovito su vrijeme bile spremne praviti nekakve ustupke. Međutim, to su bili samo formalni i ukrasni ustupci. Nakon poljskih i, ponajprije, mađarskih događaja 1956. godine, kad je Moskva opet počela kritizirati Titovo rukovodstvo, jugoslavenski komunisti shvatili su da SSSR nikad neće prihvatiti njihovu koncepciju. Tito je nastavio svoju poznatu politiku laviranja između Istoka i Zapada.

D.A.: *U posljednje vrijeme istražujete i ostavštinu Svetozara Pribićevića iz čeških arhiva. Napisali ste studiju o njegovu boravku u emigraciji u Češkoj i Francuskoj. Upravo pripremate i zbirku izvora. Što nam možete reći o tome?*

J.P.: Kolega [Ladislav] Hlávky i ja bili smo iznenađeni koliko građe o Svetozaru Pribićeviću postoji u češkim arhivima. Našli smo oko 1500 stranica važnih dokumenata. Velik dio toga još nitko nije istraživao. Primjerice, našli smo dokument koji govori o tome da je netko iz kruga kneza Pavla kontaktirao Pribićevića 1933. godine i pitao ga da li je suglasan da surađuje u pripremi puča protiv kralja Aleksandra. S druge strane, iz dokumenata se vidi da je Svetozar Pribićević bio u emigraciji u vrlo lošem materijalnom, fizičkom i psihičkom stanju i da je postupno gubio snagu i nadu. On nije mogao podnijeti životne uvjete političkog emigranta. Naviknut na to da je dolazio u Prag kao državnik, nije se mogao pomiriti da je pod policijskom prismotrom i da ga njegovi bivši prijatelji Masaryk i Beneš i drugi izbjegavaju.

Ono što je vrlo zanimljivo, sad znamo gotovo sve o prvoj Pribićevićevoj emigraciji u Pragu (1931-1932). Ne samo zbog toga što ga je pratio policijski agent koji je slao svakodnevna izvješća, nego je u Češkoj Pribićeviću tad pomagala najviše Milada Paulová, koja je nekoliko puta na tjedan informirala o njegovu ponašanju i nazorima

Premisla Šámala, ravnatelja Ureda predsjednika Masaryka. Ta korespondencija u kojoj je gotovo stotinu pisama kompletno je sačuvana.

D.A.: *Kako je u češkoj javnosti primljen raspad Jugoslavije i rat između njezinih „bratskih” naroda?*

J.P.: Kao velika tragedija. Jugoslavija i ponajprije Hrvatska, na čije su more prije 1990. godine dolazili deseci tisuća čeških turista, bila je za Čehe nešto kao mali Zapad ili barem „prozor na Zapad”. Česi nisu pravili razliku između pripadnika pojedinih naroda Jugoslavije, jednako kao što ni Hrvati, mislim, nisu pravili razliku između Čeha i Slovaka. Nakon početka rata češka javnost nije znala ništa o uzrocima rata i bila je prilično dezinformirana od strane brojnih novinara, koji su nakon lipnja 1991. godine započeli pisati o Hrvatskoj i, poslije, o Bosni i koji su samo lutali u labirintu ovdašnjih trenutnih događaja i povijesnih okolnosti. Moram kazati da su nakon 1992. godine češki mediji bili naklonjeni hrvatskoj stvari i dugo vremena tumačili samo stajališta vlade u Zagrebu. Međutim, nakon hrvatsko-muslimanskog rata u Bosni i Hercegovini neki su novinari postali kritičniji prema hrvatskoj politici.

D.A.: *Za svoje ste studente zajedno s jednim kolegom napisali i kratak priručnik o povijesti Jugoslavije od njezina postanka 1918. do drugog raspada 1991. godine. Željeli ste biti „maksimalno objektivni” i trudili se ostati „nadstranački” u pristupu suvremenoj krizi u jugoistočnoj Europi. Dade li se zbog toga vašeg nastojanja iz te knjige iščitati kako su za rat krivi svi podjednako?*

J.P.: Da, mislim da ste u pravu. Nisam uvjeren da je za sadašnju krizu kriva samo jedna, to jest srpska strana. Kriza u Jugoslaviji nedvojbeno je započela zbog Miloševićeve protualbanske politike na Kosovu i velikosrpskih težnji, ali to je bio samo prvi korak u krizu. Ni vlast ni opozicija u Zagrebu i u Ljubljani nisu se borile protiv srpskoga nacionalizma na građanskim temeljima, nego su i same pustile „duha nacionalizma” iz boce. Uvjeran sam da je glavni uzrok rata činjenica da u vrijeme raspada komunističkog sustava ni u Zagrebu ni u Beogradu nije bila dovoljno snažna građanska alternativa koja bi mogla biti privlačna za birače. Naprotiv, i hrvatski i srpski političari koji su bili u opoziciji post-titoističkoj vlasti oslonili su se samo na tradicionalni nacionalizam, koji se već u razdoblju između dva svjetska rata, kao i u Drugom svjetskom ratu, pokazao slijepom ulicom. Ta se ideologija potkraj osamdesetih godina pretvorila u silu koja je izazvala ratnu katastrofu.

Danas je vrlo teško odgovoriti tko je i uolikoj mjeri odgovoran za sve što se na teritoriju bivše Jugoslavije dogodilo nakon 1990. godine. To je stvar povjesničara koji će se tim razdobljem baviti kad rat završi. Kriza u Jugoslaviji nakon 1987. godine razvijala se kao spirala. Političke elite u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu umjesto da smiruju, poticale su nacionalistička divljanja. Primjerice, revolt hrvatskih Srba nije bio uzrokovan samo propagandom iz Beograda, nego je na njega utjecala

i nacionalistička politika HDZ-a. To znači, Miloševiću je bio potreban Tuđman i Tuđmanu je bio potreban Milošević.

D.A.: *Znači da tvrdite kako je već od 1987. godine nacionalizam osvojio Zagreb ili pak Sarajevo? To naprosto nije točno!*

J.P.: To nisam ni rekao. Govorim o procesu koji je imao svoj početak. Onaj koji ga je započeo bio je Slobodan Milošević i njegovi suradnici. To što je važno jest da se ni slovenski ni hrvatski ni, kasnije, muslimanski političari nisu borili protiv tog – ponavljam – nacionalističkog divljanja na protušovinističkoj osnovi. Oni se nisu trudili da privuku onaj dio srpske nacije koji u to vrijeme, znači potkraj osamdesetih godina, nedvojbeno nije bio zaražen nacionalističkom euforijom i primitivizmom, nego su sami preuzeli način političkoga mišljenja s kojim je prva istupila Miloševićeva oligarhija.

D.A.: *Zar rat u Hrvatskoj nije počeo oružanom pobunom hrvatskih Srba koju je najavljavao i Slobodan Milošević i njegovi sljedbenici iz Hrvatske još 1989. godine? A pomogla im je JNA i dobrovoljci iz Srbije i Crne Gore.*

J.P.: Da, uzrok rata bio je separatizam srpske manjine u pograničnim područjima Hrvatske. Ali kako sam već rekao, taj separatizam nije bio uvjetovan samo političkom beogradskog rukovodstva nego također i trijumfom hrvatskoga nacionalizma 1990. godine. Mislim da ovdje ne treba podsjećati na to što su sve današnji hrvatski političari govorili u vrijeme predizborne kampanje i nakon nje. Samo napominjem Tuđmanovu rečenicu koja se odnosi na nacionalno podrijetlo njegove žene. To je prvo. Drugo što čovjek treba imati na umu je da je hrvatsko pitanje, znači višestoljetna posve opravdana hrvatska težnja za samostalnom državom, od početka bilo nedjeljivo vezano sa srpskim pitanjem. Ta dva pitanja nisu se mogla riješiti, a da jedna strana ne trpi.

U cijelom 20. stoljeću najvažniji je problem bio što učiniti sa srpskom manjinom ako nastane samostalna hrvatska država. Srbi u Hrvatskoj potkraj osamdesetih godina imali su još traumu iskustva NDH. Srpska manjina koja se prije 1990. godine osjećala da živi i u Hrvatskoj i u zajedničkoj državi s ostalim Srbima odmah je nakon izbora izgubila taj osjećaj i prirodno – sa svojeg stanovišta – željela ostati u jednoj državi s ostalim Srbima. Tragedija je bila što je najjača hrvatska stranka (HDZ) zasnivala svoj program na protusrpskim emocijama. Srpsko pitanje u Hrvatskoj, koje je zapravo slično pitanju Nijemaca u Sudetima, do kolovoza je ove godine bilo vrlo složena stvar koja se mogla riješiti ili ratom ili vrlo suptilnom i postupnom politikom. No, znam da je pod utjecajem Miloševićeve politike, koja je manipulirala Srbima u Hrvatskoj, taj drugi put bio težak, dapače gotovo posve nemoguć.

D.A.: *To znači da se rat nije mogao izbjeći?*

J.P.: Bojim se da to nije bilo moguće. Kako sam rekao, u Beogradu i Zagrebu na vlasti su bili nacionalisti. Oni nisu bili kadri mirno riješiti osnovni problem koji je

nastao nakon raspada Jugoslavije. To je bilo manjinsko pitanje. Komunistička Jugoslavija funkcionirala je kao vrlo složen mehanizam koji je osiguravao kulturnu, jezičnu i gospodarsku autonomiju federalnim jedinicama, ali je također osiguravao nacionalnim zajednicama osjećaj da žive u istoj državi kao i većina pripadnika njihova naroda. To se nije odnosilo samo na Srbe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, nego i na bosansko-hercegovačke Hrvate i Muslimane u Sandžaku.

Hrvatska će vjerojatno izaći iz rata kao pobjednik. Međutim, pobjeda će donijeti i više odgovornosti i problema. Bojim se da će hrvatska javnost još dugo nositi traume trijumfa nacionalizma. Iznenaden sam kad slušam hrvatski radio i televiziju i čitam hrvatske novine, uključujući i oporbene, što se ne može zapaziti da hrvatski intelektualci u dovoljnoj mjeri upozoravaju na opasnost od toga što je Hrvatska izgubila ne samo nekoliko stotina tisuća svojih građana srpskoga podrijetla, nego i svoj multinacionalni karakter.

D.A.: *Autor ste nekoliko studija o modernom srbijanskom nacionalizmu. Postoji li kakva razlika među srbijanskim političarima?*

J.P.: Mislim da neke temeljne razlike među vođama srbijanskih političkih stranaka, osim marginalnog Građanskog saveza oko Vesna Pešić i Nebojše Popova, uopće nema. Tragedija Srbije jest u tome da Slobodanu Miloševiću nije bilo alternative. On je samo realizirao koncepcije srpske nacionalističke opozicije. Iako, primjerice, Vuk Drašković danas često govori o tom da je on za mir i za građansko društvo, on je nedvojbeno započeo svoju političku karijeru kao izraziti srpski nacionalist. I on je samo prilagodio svoja stajališta neuspjehu Srbije u ratu i trenutačnim potrebama borbe za vlast.

Ali ne bih želio baš ovdje u Zagrebu kritizirati srpski nacionalizam. U beogradskom NIN-u publicirao sam u posljednje vrijeme nekoliko članaka u kojima kritički analiziram srpski nacionalizam.

D.A.: *U posljednje se vrijeme mnogo pozornosti u historiografskim radovima posvećuje proučavanju stereotipa? Postoji li u Češkoj stereotip Hrvata? Kako prosječni Čeh gleda na Hrvate, Hrvatsku, Jugoslaviju...?*

J.P.: Stereotip bogatih i sretnih Jugoslavena koji je postojao u Češkoj do kraja osamdesetih godina zamijenio je danas stereotip Hrvata-žrtve u ovom tragičnom ratu, ali također i stereotip Hrvata-ratnika koji se bori za stvari koje bi se mogle riješiti i na miran način. Istodobno, moram kazati da su Hrvati za prosječnog Čeha i izbjeglice koji su se nakon izbijanja rata smjestili u Češkoj i tamo pitomo i mirno žive.

D.A.: *Što valja učiniti da se takav stereotip promijeni? Mislite li da ima šanse da se to dogodi u skoroj budućnosti?*

J.P.: Naravno da može, ukoliko se u Hrvatskoj stvori osnova za građansko, etnički tolerantno društvo.

D.A.: Što mislite o današnjim mogućnostima suradnje Češke i Hrvatske? Na kojem su polju te mogućnosti najveće: gospodarskom, političkom, znanstveno-kulturnom...?

J.P.: Ja sam samo povjesničar i ne mogu precizno odgovoriti na to pitanje. Ali, mislim da su mogućnosti za suradnju velike. Posljednjih godina trgovina između Češke i Hrvatske porasla je nekoliko puta, a tamo gdje su gospodarski kontakti, doći će ubrzo i politička i znanstveno-kulturna suradnja.

Kazalo osobnih imena

- Adamček, Josip 100-101, 107, 113, 115, 122
Agčić, Damir 48, 159, 165, 171, 177
Aleksandar I. Karađorđević 40, 179
Antoljak, Stjepan 2-3, 5, 7, 15, 17, 64, 135

Babić, Krunoslav 63
Badeni, Kazimierz 154
Bakarić, Vladimir 24, 35
Balugdžić, Živojin 69
Ban, Matija 161
Banac, Ivo 40-41
Barada, Miho 7, 15, 72-73
Barković, V. 14
Bartolčić, Nenad 171
Bašić, Ante 138
Bašić, Nataša 45
Batowski, Henryk 151
Bazala, Albert 63
Bekić, Darko 178
Beneš, Edvard 179
Berend, Ivan 162
Bernheim, Ernst 77
Bertić, Živan 163
Bertoša, Miroslav 115
Bianchini, Juraj 154
Bibó, István 103, 130-133
Bilandžić, Dušan 54
Blašković, Vladimir 65
Blažević, Jakov 24
Boban, Branka 122-124
Boban, Ljubo 88, 97, 102, 107, 119-124, 146, 166
Bogdanov, Vaso 27, 107, 121
Boranić, Dragutin 67-69
Botić, Ciprijan 2, 17
Brandt, Miroslav 55
Brandolica, Tomislav 63
Braudel, Ferdinand 132
Broz, Josip Tito 21, 23-25, 30-31, 34, 40, 58-59, 99, 120, 142, 179
Brunnbauer, Ulf 41
Buckle, Henry Thomas 78
Budak, Neven 41, 47, 114, 123, 146, 169
Bulić, Frane 122
Burckhardt, Jakob 78
von Burger, Friedrich 152
Buruma, Ian 127

Carlyle, Thomas 77
Carr, Edward Hallett 111, 117
Cetnarowicz, Antoni 151-155
Cvetković, Dragiša 120, 122
Czartoryski, Adam 151

Čemerlić, Hamdija 29
Čolaković, Rodoljub 29
Čoralić, Lovorka 134
Čupić, Nikola 162

Ćirić 72
Ćirković, Sima M. 34, 138-143
Ćorović, Vladimir 72

- Damjanović, Pero 31
 Dašić, Miomir 24, 33-34
 De Franceschi, Carlo 152
 Devčić, Karmela 117
 Deželić, Stjepan 2, 15
 Dizdarević, Nijaz 29
 Dmitar Zvonimir 108
 Dobrila, Juraj 152
 Doklešić, Ljubiša 104, 111, 123
 Drašković, Vuk 182
 Duerr, H. P. 145
 Dugački, Vlatka 45
 Dugonjić, Rato 29
 Duh, prvi zagrebački biskup 163
 Dvoržak, Stanko 147

 Đurđev, Branislav 28, 31
 Đuretić, Veselin 121

 Ekmečić, Milorad 34
 Elias, N. 145
 Esih, Ivan 2, 15

 Facchinetti, Antonio 152
 Felczak, Jan Wacław 151
 Feldman, Andrea 127-129, 147-150
 Feller, Nikola 6
 Feller, Zora 14
 Ferdinand, bugarski car 2, 15
 Ferdinand I. Habsburški 136
 Feretić, Franjo 152
 Filipčić Maligec, Vlatka 172
 Flanjak, Ivan 108

 Gaj, Ljudevit 160, 177
 Gamulin, Grgo 2
 Garašanin, Ilija 105, 159-162
 Garibaldi, Giuseppe 150, 152
 Garić, Janko 66

 Gavrilović, Danica 32
 Gibson, William 77
 Glušac, Vaso 62, 66-68, 71
 Goldstein, Ivo 54, 58-59, 117, 124, 135
 Grabovac, Julije 17
 Gračanin, Hrvoje 109
 Grafenauer, Bogo 31
 Grgur, papa 72
 Grlić, Eva 130
 Gross, Mirjana 32, 34, 47, 113-118, 127, 145
 Gruber, Dane 15
 Guerre, Martin 129

 Habsburgovci, dinastija 148
 Hanak, Peter 133
 Hasani, Sinan 24, 34
 Hauptmann, Ljudmil 6-7, 15, 63
 Hebrang, Andrija 51, 57-59, 99
 Hládky, Ladislav 179
 Hlavaček, František 163
 Hobsbawm, Eric 111
 Hoffiller, Viktor 15
 Horvat, Marijan 23
 Horvat, V. 68-69
 Hroch, Miroslav 117
 Hruščov, Nikita Sergejevič 179
 Hudelist, Darko 41, 117
 Huilička, Vjeceslava 14
 Huszár, Tibor 103, 130

 Ignjatijević Tkalac, Imbro 147-150
 Ivanišević, H. 14
 Iveljić, Iskra 115
 Ivin, Daniel 30

 Jakovina, Tvrtko 95, 112, 117
 Jandrić, Berislav 123
 Janković, Dragoslav 115, 120

Janjatović, Bosiljka 31, 36

Jarnević, Dragojla 148

Jelačić, Aleksije 2, 64

Jelačić, Josip 2, 136

Jelenić, Julijan 15, 71

Jenkins, Keith 117

Jerković, Luka 68

Jeumović, Radomir 30

Kačić, Hrvoje 56

Kampuš, Ivan 61, 106-109, 138

Kandler, Pietro 152

Kapidžić, Hamdija 115

Karadžić, Vuk 150

Karadorđe, Đorđe Petrović 140

Karadorđević, Pavle 179

Karaman, Igor 87-88, 90, 102-103, 108, 113, 130

Karbić, Marija 136

Kaser, Karl 145

Katz, Vera 41

Kemmerich, Max 80-81

Klaić, Nada 106

Klaić, Vjekoslav 136

Kłoczowski, Jerzy 41

Kolaković, Juraj 2, 4, 17

Kolar, Mira 87-91, 95, 97, 124

Koren, Snježana 33, 40

Korunić, Petar 88

Kossuth, Lajos 150

Kovačević, Toma 161

Kramář, Karel 163

Kras, Paweł 41

Krestić, Vasilije 162

Krizman, Bogdan 27, 121

Krleža, Miroslav 99

Krolo, Petar 123

Krstić, P. J. 66

Krušelj, Željko 121

Kulundžić, Zvonimir 61

Kvaternik, Eugen 3

Laginja, Matko 154

Lalić, Nikša (Nikola) 1-3, 15, 17

LaPalombara, Joseph 129

Leček, Suzana 91, 123

Legat, Bartol 152

Lego vidi Vego, Marko

Lonza, Nella 144

Lovrenčić, Rene 88, 90, 110-111

Lovrenčić, Sanja 111

Lučić, Josip 102, 146

Macan, Trpimir 135

Macaulay, Thomas Babington 78

Machiavelli, Niccolo 78

Maček, Vlatko 120, 122

Magarašević, Dimitrije 69

Maligec, Krešimir 171

Margetić, Lujo 61, 107

Martinović, Branka 14

Masaryk, Tomáš Garigue 163, 179

Matasović, Josip 75-82, 144, 147

Maticka, Marijan 31-32, 97-98, 121, 123-124

Matičević, Stjepan 63

Matijević Sokol, Mirjana 123

Matković, Hrvoje 30, 54

Mazzini, Giuseppe 153

Medaković 70

Melik, Vasil 27

Michnik, Adam 129

Mićunović, Veljko 179

Mihailović, Stanislava 14

Mijatović, Anđelko 136

Miklošić, Fran 150

Milčetić, Ivan 72

Milić, Danica 25, 30-31, 35-36

- Milošević, Slobodan 180-181
 Mimica, Stjepan 5, 17
 Minčev, Nikola 30
 Mirdita, Zef 31
 Mirošević, Franko 134
 Mitterauer, Michael 145
 Moaćanin, Fedor 115
 Moaćanin, Nenad 109, 136
 Mommsen, Theodor 77
 Mortigija, Tijas 2, 6-7, 14, 17
 Muić, Vedran 47
 Musa, Vladislav 30

 Nađ, Kosta 56
 Najbar-Agičić, Magdalena 33, 40, 45, 58, 62
 Novak, Grga 2-3, 5-8, 15, 23-24, 64
 Novak, Janko 16
 Novak, Viktor 64, 72-73
 Novaković, Relja 28

 Obrenović, Mihailo 147, 149
 Obrenović, Miloš 140
 Očak, Ivan 99, 102, 146
 Olujić, Boris 91
 Ožegović, Metel 149
 Ožegović, Nina 159

 Padjen, Ante 63, 65
 Pašalić, Esad 29-30
 Pašić, Nikola 27
 Paulová, Milada 177, 179
 Pavle Bribirski 3
 Pavličević, Dragutin 31-33, 53-59, 135
 Pelikán, Jan 177
 Perić, Ivo 53-59, 135-137
 Perić, Virgil 154
 Peršić, Nikola 2, 6-7, 17
 Pertz 72

 Pešić, Vesna 182
 Petranović, Božidar 62, 66, 70
 Petranović, Branko 120
 Petrić, Franko 4, 11-12, 14
 Petrić, Hrvoje 90-91, 95-96
 Petrović, Rade 120
 Petrović, Rudolf 2, 5, 17
 Pijade, Moša 23
 Pinto, Avram 2, 4
 Pleterski, Janko 120
 Poljak, Franjo 163
 Popov, Nebojša 182
 Prelog, Milan 1-3, 8, 15
 Prević, Slavko 14
 Pribićević, Svetožar 122, 141, 179
 Prica 69
 Prpić, Ivanka-Branka 65
 Pucar, Đuro 29
 Pucić, Medo 150

 Rački, Franjo 68, 73, 116
 Radelić, Zdenko 52, 54
 Radić, Stjepan 3, 141, 163
 Radman, Stjepan 14
 Radnić, R. 14
 Radobolja, Nedjeljko 14
 Radojčić, Nikola 7
 Rafaelić, Daniel 172
 Rajkovic, Bogdan 2, 5
 Ranke, Leopold von 78, 140
 Raukar, Tomislav 88, 107, 115
 Ritig, Josip 147
 Ritter Vitezović, Pavle 63
 Rivoški, Viktor 65
 Rogulja, Ana 14
 Roksandić, Drago 44, 88, 159

 Samsa, Jože 152
 Sandić, Aleksandar 149-150

- Schulze, Winfried 145
 Sečenski, Živan 14
 Sekulić, Nikola 23
 Seljami, Bajram 24
 Settler, H. 14
 Sinobad, Nenad 14
 Sirotković, Hodimir 124
 Smičiklas, Tadija 136
 Soros, Georg 162, 170
 Spinčić, Vjekoslav 154
 Staljin, Josif Visarionovič Džugašvili 40, 42, 55, 58, 166, 178
 Stambolić, Petar 23
 Stančić, Nikša 88, 115-117, 122
 Starčević Stančić, Irina 46
 Stawowy-Kawka, Irena 48
 Steindorff, Ludwig 90, 95
 Stepinac, Alojzije 51
 Sternhell, Zeev 128
 Stone, Norman 162
 Stranjaković, Dragoslav 160-161
 Strčić, Petar 31, 36, 123
 Strossmayer, Josip Juraj 147, 149-150
 Strugar, Vlado 29
 Szabo, Agneza 136
 Szűcs, Jenő 103, 130-133
- Šafařík, Janko 177
 Šámal, Přemisl 179
 Šantić, Neven 165
 Šenoa, August 65, 137
 Šenoa, Milan 5, 63, 65
 Šepić, Dragovan 113, 115
 Šesták, Miroslav 178
 Šidak, Franjo 62
 Šidak, Jaroslav 23, 26, 29-30, 48, 61-63, 65-73, 87, 107, 113-115
 Šimetin Šegvić, Filip 63
 Šimunić, Ilija 2, 17
- Šimunić, Petar 2, 6, 160
 Šišić, Ferdo 2-3, 5, 7, 15, 61, 63-65, 73, 171
 Štefan, A. 69-70
 Šufflay, Milan 6
 Šute, Ivica 91
 Švob, Držislav 2, 5, 14
- Tadić, Jorjo 25
 Taine, Hippolyte Adolphe 78
 Tanodi, Zlatko 2
 Thomasius, Christian 82
 Tocqueville, Alexis de 78
 Todorović, Mijalko 24
 Tomislav, kralj 169
 Topol, obitelj 114, 117
 Traljić, Seid 1
 Trumbić, Ante 122
 Tuđman, Franjo 41, 49, 55, 121, 135, 165, 180-181
 Tumin, V. 14
- Ude, Lojze 27
- Valentić, Mirko 55, 134, 136, 160
 Varićak, Teodor 6
 Vego, Marko 63, 67-69
 Velagić, Zoran 134
 Venclova, Tomaš 128-129
 Verković, Stjepan 104-105
 Vicko, Arpad 130
 Viktor Emanuel II. 153
 Vilfan, Jožef 24
 Vitezić, Ivan 152
 Vlahović, Mato 14
 Vokić, Ljilja 169
 Vudelja, Gordana 14
 Vujović, Dimo 31

Walach Scott, Joan 128
Wereszycki, Henryk 151

Zach, František 160
Zajc, Ivan 14
Zaninović, Vice 69
Zanki, Josip 2, 6, 17

Zemon Davis, Natali 127, 129
Zidarić, Josip 14
Zografski, Dančo 28, 30, 34
Zwitter, Fran 27-28

Žanko, Miloš 23

Bibliografija

Članci

- Klub studenata povijesti Sveučilišta u Zagrebu (1925-41), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 25/1992, str. 249-262
- Kongresi jugoslavenskih povjesničara – mjesto suradnje ili polje sukoba, (ur. Irena Stawowy-Kawka) *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, str. 117-130
- Historiografia chorwacka w latach 1990-2010: struktura i główne nurty rozwoju, *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU*, t. XX (2012), str. 63-73
- (Re)konstrukcija suvremene hrvatske/jugoslavenske povijestima u pregledima/sintezama nakon 1991. godine, u knjizi: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, Institut za istoriju, Sarajevo 2007, str. 59-71
- Prilog poznavanju rane djelatnosti Jaroslava Šidaka. Pisma profesoru Ferdi Šišiću, u: *Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena*, Društvo za hrvatsku povjesnicu – FF Press – Odsjek za povijest, Zagreb 2012, str. 69-84
- Matasovićevo viđenje uloge sveučilišta i studenata u javnom životu, u: *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti*, Slavonski Brod – Zagreb 2013, 231-241

Moji profesori

- Mira Kolar – profesorica Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1988-2003, u: *Mira Kolar i Podravina*, ur. H. Petrić, D. Feletar, Samobor 2013.
- Prof. dr. Marijan Maticka, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 39/2007, str. 11-20
- Ivan Očak (1920-1994), *Otium*, 2 (1-2), 1994, Zagreb 1995, str. 78.
- Neka djela govore (In memoriam Igor Karaman), *Vijenac*, br. 48 (2.XI.1996).
- Josip Adamček (1993-1995), *Vijenac*, br. 53 (11.I.1996)
- In memoriam. Prof. dr. Ljubiša Doklešić (1929.-2005), *Historijski zbornik*, LIX (2006), str. 335-336.
- Ivan Kampuš (1924.-2010.), *Pilar – Časopis za društvene i humanističke studije*, god. V/ (2010), br. 10(2), 189-191.
- Rene Lovrenčić (1928.-2012.), *Pilar – Časopis za društvene i humanističke studije*, god. VII/ (2012), br. 14(2), 149-151

In memoriam Mirjana Gross (1922–2012.), *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 44/2012, br. 3, 757-762

In memoriam Ljubo Boban (1933. – 1994.) – dvadeset godina kasnije, *Tusculum*, vol. 7/2014, 225-228

O knjigama

Andrea Feldman, Povijesno gledamo. Razgovori s povjesničarima, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 2007., str. 155 – *Povijest u nastavi*, br. 2 (10), god. V (2007), str. 241-243

Prošlost za budućnost; Bibó-Huszár-Szücs, Regije evropske povijesti, Zagreb 1995. – *Vijenac*, br. 44 (7.IX.1995), str. 28

Megalomanija umjesto sinteze: Povijest Hrvata; Druga knjiga; Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, Školska knjiga, Zagreb, 2005. – *Gordogan*, N.s. 3(22) (2005), 7/9 (51/53), str. 180-182

Sima M. Ćirković, *Srbi među europskim narodima*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008, 351 str. – *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 41/2009, 434-438.

Povijest svakodnevnice [ocjena časopisa „Otium” 2 (1-2), 1994.] – „Vijenac”, br. 36 (18.V.1995), str. 16

Andrea Feldman, *Imbro Ignjatijević Tkalac. Europsko iskustvo hrvatskog liberala (1824-1912)*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2012. – Riječ na promociji, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 13. ožujka 2013. – *Povijest u nastavi*, vol. XI, br. 22, 152-156

Antoni Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860-1907*, Historia Iagellonica, Kraków 2010, 264 str. – *Historijski zbornik*, god. LXVI (2013), br. 2, 493-496

Intervjui

Razotkrivanje načertanijske mreže, *Vijenac*, 11.I.1996. (razgovor vodila Nina Ožegović)

Hrvatska historiografija opsjednuta je sindromom žrtve, *Novi list*, 2. studenoga 2002. (prilog „Pogledi” / razgovor vodio Neven Šantić)

Prvi Festival povijesti KlioFest 2014, www.mvinfo.hr / svibanj 2014. (razgovor vodio Nenad Bartolčić)

Duhovi iz boce, *Vijenac*, 14.XII.1996. (razgovor s Janom Pelikánom vodio Damir Agičić)

U znanstvenim časopisima i novinama za kulturu autor je objavio velik broj prikaza knjiga i časopisa, nekrologa svojim profesorima, kao i nekoliko tekstova o povijesti odnosno trenutnom stanju hrvatske historiografije ili priloga poznavanju određenih aspekata života i djelatnosti istaknutih povjesničara. U knjizi je sedam tekstova o historiografiji i hrvatskim povjesničarima: o Klubu studenata povijesti, koji je na Sveučilištu u Zagrebu djelovao u međuraću, o kongresima jugoslavenskih povjesničara nakon Drugoga svjetskog rata, o strukturi i glavnim smjerovima razvoja hrvatske historiografije nakon 1990, o pitanjima suvremene hrvatske odnosno jugoslavenske povijesti u novijim pregledima hrvatske povijesti, kao i o nekim aspektima života i djelatnosti dvojice povjesničara u međuraću – Jaroslava Šidaka i Josipa Matasovića, te o profesorici Miri Kolar. Tu je i osam nekrologa te sedam prikaza knjiga odnosno časopisa i četiri intervjua: tri koja je autor dao u različitim prigodama te njegov intervju s Janom Pelikánom iz Praga.

Damir Agičić profesor je europske i svjetske povijesti modernog doba na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Cijena: 126,00 kn
www.srednja-europa.hr

ISBN 978-953-7963-23-1

